

# RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

## EEN JAAR RECHTSPRAAK VAN HET ARBITRAGEHOF (APRIL 1985-MAART 1986)

### 1. Inleiding

Het Arbitragehof werd op 1 oktober 1984 plechtig geïnstalleerd<sup>1</sup>, meer dan een jaar na de afkondiging van de wet houdende de inrichting, de bevoegdheid en de werking van het Arbitragehof (wet van 28 juni 1983, hierna de organieke wet genoemd). De leden van het Hof werden op 10 september 1984 benoemd. Deze leden verkozen hun voorzitters op 5 oktober 1984. De wet betreffende de gevolgen van de door het Arbitragehof gewezen vernietigende arresten werd afgekondigd op 10 mei 1985 na een grondige voorbereiding in de wetgevende kamers<sup>2</sup>.

Er zijn reeds genoeg arresten gewezen om een eerste balans op te maken. Het Hof heeft ondertussen ook meer bekendheid verkregen, zodat de aan het Arbitragehof geadresseerde stukken niet langer worden besteld aan de Belgische Voetbalbond, die ook een arbitragecommissie heeft... Begin maart 1986 werd rolnummer 30 ingeschreven. Tot op dat ogenblik werden zeventien prejudiciële vragen aan het Hof gesteld (art. 15 van de organieke wet), waarvan er niet minder dan zestien betrekking hebben op het taalgebruik in de sociale betrekkingen tussen werkgevers en hun personeel. Er werden dertien beroepen tot nietigverklaring ingediend (art. 1 van de organieke wet), waarvan slechts één gericht tegen een nationale wet.

Het belang van het Arbitragehof hoeft niet te worden onderstreept: herhaaldelijk werd deze instelling omschreven als de sluitsteen van de staatshervorming, die de rechtsorde moet beveiligen tegen de chaos van de overdreven bevoegdheidsaanspraken van in rang gelijke wetgevers. Anderdeels heeft de grondwetgever deze instelling niet geconcipieerd als een volwaardig grondwettelijk hof: het Hof oordeelt slechts over conflicten tussen een wet en een decreet of tussen decreten onderling en dit op grond van de regels die door of krachtens de Grondwet zijn vastgesteld

voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten (art. 107<sup>ter</sup> G.W. en art. 1 van de organieke wet). De wet somt echter deze regels niet op en het Arbitragehof is dus bevoegd om zelf uit te maken welke grondwettelijke en wettelijke bepalingen als bevoegdheidsverdelende regels moeten worden beschouwd: een kiese taak<sup>3</sup>.

### 2. Het Arbitragehof doet uitspraak over zijn samenstelling en zijn onpartijdigheid

De samenstelling van het Hof (artt. 21 en 22 van de organieke wet) vereist een ingewikkelde evenwichtsoefening: niet alleen wordt de communautaire pariteit opgelegd, maar ook de pariteit in elke taalgroep tussen professionele juristen en (gewezen) parlementsliden. Er zijn twee voorzitters, die resp. door de leden van elke taalgroep worden verkozen en om beurten het voorzitterschap waarnemen voor een termijn van één jaar (art. 45 van de organieke wet). Het Hof houdt zijn terechtzittingen en doet uitspraak met zeven leden: de voorzitter in functie en drie leden van elke taalgroep, waaronder de andere voorzitter en steeds zo, dat er onder de zeven leden ten minste twee leden van elke «soort» aanwezig moeten zijn. De voorzitter is echter niet vrij in zijn keuze bij de samenstelling voor elke zaak: de leden worden volgens taalgroep op een lijst ingeschreven volgens een wettelijk voorgeschreven volgorde en de wet zelf schrijft voor wie voor elke nieuwe zaak zitting moet nemen (artt. 46, § 1, en 49 van de organieke wet). De zeven beslissen bij meerderheid van stemmen (art. 46, § 1), maar elke voorzitter kan een zaak voorleggen aan de voltallige zitting van tien of twaalf leden; voor de voltallige zitting is de taalpariteit verplicht. Bij staking van stemmen is de stem van de voorzitter in functie beslissend (art. 46, § 2). Het opmaken van de lijsten met de volgorde van de leden per taalgroep en de wisseling van de uitoefening van het voorzitterschap geschiedt op 1 september.

<sup>1</sup> De wetten en besluiten over het Arbitragehof, alsmede de toespraken van de eerste minister en de ministers van Institutionele Hervormingen op de installatiezitting werden verzameld in *Het Arbitragehof. Verzameling van teksten*, Inbel, Brussel, 1985, 93 blz.

<sup>2</sup> B.S. van 12 juni 1985; DUMON, F., «La Cour d'Arbitrage. Ses compétences. Etendue et limites. Effets de ses arrêts», *J.T.*, 1985, 230-235; KRINGS, E., «Beschouwingen over de gevolgen van de door het Arbitragehof gewezen arresten», *R.W.*, 1985-86, 482-523.

<sup>3</sup> Over de organieke wet over het Arbitragehof raadplege men VELAERS, J., *Het Arbitragehof*, Maarten Kluwer's Internationale Uitgeversonderneming, Antwerpen-Apeldoorn, 1985, 229 blz.; zie ook QUERTAINMONT, Ph., en UYTENDAELE, M., «Une année de fonctionnement de la Cour d'Arbitrage», *Adm. Publ.*, 1986, 46-79.

De vraag rees: wat gebeurt er, indien over een zaak niet vóór die fatale datum van 1 september wordt beslist? Verandert dan voor die zaak de samenstelling (4F. en 3N. i.p.v. 3F. en 4N. of omgekeerd)? Neen, besliste het Hof in twee arresten van 25 oktober 1985<sup>4</sup>, uitgesproken in voltallige zitting. Overeenkomstig de wet is het Hof met zeven leden voor iedere zaak op *definitieve* wijze samengesteld volgens de datum van de inschrijving op de rol. Overeenkomstig de wet is op de voltallige zitting de stem van de voorzitter *in functie op het ogenblik van de stemming* beslissend bij staking van stemmen. Deze oplossing volgt dwingend en logisch uit het mechanisme van de organieke wet; zij is overigens in overeenstemming met de beginselen van behoorlijke rechtsbedeling.

Terloops merkt het Hof ook op dat, in de onderstelling dat artikel 6 E.V.R.M. toepasselijk mocht zijn op de voor het Arbitragehof aangebrachte geschillen, de organieke wet in elk geval een eerlijke en openbare behandeling van de zaak waarborgt, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijke en onpartijdige rechter. Deze uitspraak vergt enig voorbehoud. Het is duidelijk dat artikel 6 E.V.R.M. niet toepasselijk is op de beroepen tot nietigverklaring uitgaande van politieke instellingen. Deze verdragsbepaling moet echter wel worden nageleefd bij het beantwoorden van prejudiciële vragen, telkens als het voorwerp of de gevolgen van het geschil dat aanleiding is tot de vraag, *ratione materiae* onder het toepassingsgebied valt van deze verdragsbepaling, m.a.w. telkens als het arrest van het Arbitragehof mede het oordeel van de vragende rechter determineert bij het vaststellen van burgerlijke rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een strafvervolgung. Deze begrippen in het verdrag hebben overigens een autonome betekenis, onafhankelijk van de kwalificatie van een geschil in het nationale recht: het is niet voldoende een boete administratief te noemen, opdat er geen strafvervolgung meer is in de zin van deze bepaling en het is niet voldoende, een procedure disciplinair te noemen, opdat er geen sprake meer kan zijn van de vaststelling van burgerlijke rechten en verplichtingen<sup>5</sup>.

Problemen kunnen zich voordoen m.b.t. de verplichte onpartijdigheid van de rechter. Deze verplichting beperkt zich immers niet tot de subjectieve geesteshouding van een rechter bij de behandeling en de beoordeling van een zaak, zij vereist tevens, dat de rechter niet in een andere hoedanigheid met de zaak te maken heeft gehad, zodat *een schijn* van verminderde onpartijdigheid wordt gewekt<sup>6</sup>. Gewezen parlementsleden die moeten oordelen over conflicten tussen een wet en een decreet of tussen decreten onderling en die hebben meegewerkt aan de procedure van wetgeving of die zich reeds duidelijk hebben uitgesproken in het raam van

een preventief bevoegdheidsgeschil of van een belangenconflict (vaak opgeworpen om een kennelijke bevoegdheidsoverschrijding te voorkomen of tenminste uit te stellen), hebben reeds in een andere hoedanigheid over het geschil letterlijk «partij» gekozen<sup>7</sup>. Volgens art. 84 van de organieke wet is wraking of verschoning mogelijk om de redenen opgesomd in de artt. 828 en 830 Ger. W., dus niet uitdrukkelijk om redenen van politieke betrokkenheid. Anderzijds is de samenstelling (ook van de voltallige zitting) dwingend geregeld voor elke zaak. Doch krachtens de hiërarchie van de normen is de integrale toepassing van art. 6 E.V.R.M. nog dwingender.

Het Arbitragehof kan in een beperkt aantal gevallen dit probleem zelf oplossen door bij de samenstelling zo nodig af te wijken van art. 49 van de organieke wet door toepassing van de artt. 84 en 85 voor de gevallen die niet in het Gerechtelijk Wetboek zijn geregeld en dit om artikel 6 E.V.R.M. ten volle in acht te nemen. Het Hof is o.i. echter niet bevoegd bij wege van arrest of van beslissing van de voorzitter af te wijken van andere regels m.b.t. de samenstelling van het college of van de voltallige zitting op grond van deze verdragsbepaling. Zo kan het Hof niet afwijken van de verplichte aanwezigheid van ten minste twee gewezen politici in elk college, noch van de minimale deelname van tien leden aan de voltallige zitting, noch van de taalpariteit (in het college: behoudens de voorzitter of degene die hem vervangt), noch van de regels van beslissing in het college en in de voltallige zitting. Deze regels raken de substantie zelf van de oordeelsvorming in de schoot van het Arbitragehof, zoals zij door de wetgever is gewild.

Wanneer België op dit punt zou worden veroordeeld door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens is het de taak en de plicht van de wetgever onverwijd de regeling van de samenstelling van het Hof zo aan te passen, dat in elke zaak aan de vereisten van artikel 6 E.V.R.M. kan worden voldaan.

### 3. Bevoegdheidsverdelende regels als grens van de bevoegdheid van het Arbitragehof

Krachtens art. 107<sup>ter</sup> G.W. is het Arbitragehof opgericht om conflicten tussen een wet en een decreet of tussen decreten onderling te regelen. Krachtens art. 1, § 1, van de organieke wet toetst het Hof wetten en decreten aan regels die door of krachtens de Grondwet zijn vastgesteld voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheden van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten. Bovendien regelt het Hof in antwoord op prejudiciële vragen ook elk conflict tussen gemeenschapsdecreten of tussen gewestdecreten, die uitgaan van verschillende wetgevers voor zover het conflict ontstaan is uit hun onderscheiden werkingssfeer (art. 15, § 1, b) van de organieke wet). Deze grondwettelijke en wettelijke bepalingen begrenzen de bevoegdheid van het Arbitragehof. De wetgever heeft geen opsomming van de bevoegdheidsverdelende regels in de organieke wet ingeschreven: het Hof oordeelt zelf over deze vraag, doch deze wettelijke bepalingen, geïnterpreteerd in het licht van de Grondwet, zijn de uiterste grens van zijn bevoegdheid. Regels door of

<sup>4</sup> J.T., 1986, 221.

<sup>5</sup> Zie de arresten van het E.H.R.M. van 16 juli 1971, Ringeisen, *Publ. Cour Eur. D. H.*, Serie A, vol. 13; 8 juni 1976, Engel e.a., *Id.*, vol. 22; 28 juni 1978, König, *Id.*, vol. 27; 27 februari 1980, Deweer, *Id.*, vol. 35; 23 juni 1981, Le Compte, Van Leuven en De Meyere, *Id.*, vol. 43; 10 februari 1983, Albert & Le Compte, *Id.*, vol. 58; 21 februari 1954, Oztürk, *Id.*, vol. 73; 28 juni 1984, Campbell & Fell, *Id.*, vol. 80.

<sup>6</sup> E.H.R.M., 1 oktober 1982, Piersack, *Publ. Cour Eur. D.H.*, Serie A, vol. 53; 26 oktober 1984, De Cubber, *Id.*, vol. 86.

<sup>7</sup> Zie het overzicht van WOUTERS, *De Standaard*, 2 november 1984, 2.

krachtens de Grondwet vastgesteld kunnen weliswaar toewijzing van bevoegdheid inhouden, zonder evenwel oorzaak te kunnen zijn van een conflict tussen een wet en een decreet of tussen decreten onderling: bv. de regels m.b.t. de onderscheiden bevoegdheden van de nationale wetgevende macht en van de Koning. Het Hof is niet bevoegd te oordelen over bevoegdheidsrechtelijke geschillen, wanneer geen actueel of potentieel conflict aanwezig is tussen een wet en een decreet of tussen decreten onderling. Evenmin is het Hof bevoegd een decreet te vernietigen, in geval van conflict tussen decreten onderling en als dit conflict zijn oorzaak vindt in hun onderscheiden werkingssfeer zonder bevoegdheidsoverschrijding door een decreetgever: in dat geval kan het Hof de vernietiging niet uitspreken, doch wel het conflict beslechten in antwoord op een prejudiciële vraag. Bovendien rijst ook de vraag of het Hof bevoegd is te toetsen aan kennelijk bevoegdheidsverdelende regels, doch zo dat de inhoud ervan mede geïnterpreteerd wordt aan de hand van andere grondwettelijke regels, zoals bv. de gewaarborgde grondrechten.

Reeds in verschillende arresten heeft het Hof uitspraak gedaan over de vraag aan welke regels het een wet of een decreet kan toetsen. In de arresten van 5 april 1985<sup>8</sup> m.b.t. de schorsing en van 28 juni 1985<sup>9</sup> m.b.t. de vernietiging van het decreet van het Waalse Gewest van 1 februari 1985 betreffende de rationalisering van de sector van de distributie van elektriciteit en gas beroept de verzoekende Minister-raad zich op het middel, dat dit decreet art. 6, § 1, VIII, 1°, van de bijzondere wet schendt, zoals deze bepaling moet worden geïnterpreteerd in het licht van art. 108, laatste lid, G.W. Het middel steunt op een interpretatie van de bevoegdheidsverdelende regel m.b.t. de intercommunales, zoals die moet worden gelezen in samenhang met de grondwettelijke gewaarborgde gemeentelijke autonomie ter zake. Het Hof vernietigt het decreet, echter zonder uitdrukkelijke verwijzing naar art. 108 G.W. Overigens kon dit decreet ook geen steun vinden in de gewestelijke bevoegdheid inzake energiebeleid, omdat deze bevoegdheid beperkt wordt tot de regionale aspecten van dit beleid en in het decreet zelf impliciet werd erkend, dat aangelegenheden van gemeentelijk belang werden geregeld. Het is voorlopig niet zo duidelijk of het de bedoeling is van het Arbitragehof ook conflicten van bevoegdheid te regelen waarbij de bevoegdheden van gedecentraliseerde besturen zijn betrokken en dit zonder uitdrukkelijk grondwettelijke of wettelijke opdracht daartoe. Alleszins is de formulering van het Hof niet zo gelukkig: het Hof had zich ertoe kunnen beperken te stellen, dat hoe dan ook, bij de uitoefening van de gewestelijke bevoegdheid inzake energiebeleid, geen middelen mogen worden aangewend waarbij afbreuk wordt gedaan aan aspecten van de organieke wetgeving op de verenigingen van gemeenten die aan de nationale wetgevende macht zijn voorbehouden.

Door het arrest van 22 januari 1986<sup>10</sup> werd het decreet van de Franse Gemeenschap van 2 december 1986 in verband met de Franse onderwijsinstellingen die een onderwijs vrijstellen (sic) buiten de grenzen van het grondgebied van

de Franse Gemeenschap, vernietigd. Het middel van de Vlaamse Gemeenschap afgeleid uit de schending van art. 32, § 1, van de gewone wet van 9 augustus 1980 werd echter niet aangenomen. Het Hof beslist dat de bepalingen van art. 32 van deze wet geen bevoegdheidsverdelende regels zijn in de zin van art. 1 § 1, van de organieke wet. De nakoming van de verplichting tot schorsing van de procedure wanneer op regelmatige wijze een belangenconflict wordt ingeroepen, wordt door het Hof niet gecontroleerd, m.a.w. deze procedure tot schorsing die de betrekkingen tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten tot voorwerp heeft, in uitvoering van artikel 107ter, § 1 G.W. is van elke sanctie ontbloot, m.b.t. voorstellen of ontwerpen van wet of decreet. Deze opvatting moet dan ook gelden voor art. 38bis G.W. (de communautaire alarmbelprocedure) en voor art. 4 e.v. van de wet van 3 juli 1971 (de ideologische alarmbelprocedure).

Men kan nochtans argumenteren, dat de bevoegdheid tot het verrichten van een wetgevende handeling door of krachtens de Grondwet niet alleen geregeld wordt m.b.t. de materie of m.b.t. de territoriale bevoegdheid, maar ook m.b.t. de bevoegdheid *ratione temporis*. Hierin moet echter onderscheid worden gemaakt tussen de bevoegdheid een norm te laten gelden voor een bepaalde tijd en de bevoegdheid op een bepaald tijdstip een norm voor te bereiden en van kracht te laten worden. In het eerste geval, bv. een decreet dat terugwerkt tot een tijdstip toen de bevoegdheid nog niet was verleend, is er duidelijk een schending van een bevoegdheidsverdelende regel en is een conflict tussen wet en decreet aanwijsbaar. Voor het hier besproken geval beslist het Hof: geen regel van bevoegdheidsverdeling werd overtreden. De niet-naleving van de verplichting tot schorsing van de procedure kan immers op zichzelf geen conflict veroorzaken *ratione temporis* tussen een wet en een decreet of tussen decreten onderling m.b.t. de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten. Ruimer kan men uit dit arrest concluderen, dat het Hof de toetsing afwijst aan regels die de totstandkoming van wetten en decreten beheersen, zelfs aan die regels die de goede betrekkingen tussen de Gemeenschappen willen veilig stellen, door de mogelijkheid te bieden in te grijpen in de wetgevingsprocedure. Dit is o.i. een juiste waardering van de beperkte bevoegdheid van het Arbitragehof. De staatsrechtelijke verplichting om het wetgevend werk te onderbreken, wanneer een alarmbel wordt geluid, blijft voorlopig zonder enige sanctie van juridische aard.

In hetzelfde arrest beroept de Franse Gemeenschap zich op de vrijheid van onderwijs, zoals deze gewaarborgd wordt door art. 17 G.W. Dit middel wordt afgewezen. Het Hof beperkt er zich toe te stellen, dat de Gemeenschappen, die als publiekrechtelijke rechtspersonen over een «toegevoezen» bevoegdheid beschikken, geen aanspraak kunnen maken op vrijheden die ten behoeve van de burgers zijn gewaarborgd. Een grondwettelijk gewaarborgde vrijheid geldt in beginsel voor een openbare overheid dus niet als een recht<sup>11</sup>. Het middel wordt echter niet uitdrukkelijk ver-

<sup>8</sup> B.S. van 10 april 1985, *J.T.*, 1985, 351.

<sup>9</sup> B.S. van 6 juli 1985.

<sup>10</sup> B.S. van 8 februari 1986.

<sup>11</sup> Dit beginsel kan echter niet worden uitgebreid tot alle door de Grondwet gewaarborgde grondrechten; zo hebben ook de openbare overheden recht op behoorlijke rechtsbedeling, recht op een billijke en voorafgaande schadeloosstelling-bij onteigening en recht op een niet-discriminerende behandeling door de hogere

worpen, omdat art. 17 G.W. in de ogen van het Hof geen bevoegdheidsverdelende regel zou inhouden.

Het arrest van 26 maart 1986<sup>12</sup> bevat verdere aanwijzingen over de interpretatie die het Hof aan zijn bevoegdheid geeft. In dit arrest, dat het zgn. decreet Lepaffe van 26 juni 1984 vernietigt, worden naast art. 59bis, § 2, 1°, G.W. in samenhang met art. 4, 1°, van de bijzondere wet en art. 59bis, § 3, 1°, G.W. — onmiskenbaar bevoegdheidsverdelende regels — ook de artt. 3bis, 4, 23, en 108 G.W. in het debat betrokken. Van art. 3bis G.W. (de indeling van het grondgebied in taalgebieden) wordt ondubbelzinnig aangenomen, dat het enerzijds een regel inhoudt van bevoegdheidsverdeling, met name i.v.m. de territoriale bevoegdheid: art. 59bis, § 4, verwijst immers naar deze taalgebieden. Anderzijds bevat deze bepaling ook een regel die de beleidsvrijheid beperkt: het bevat de grondwettelijke waarborg van de voorrang van de taal van het eentalige gebied en bijgevolg een grondwettelijke beperking van de toelaatbaarheid van de taalfaciliteiten. Anderdeels wordt ontkend, dat het rechtstreekse inhoudelijke gevolgen heeft voor de juridische ordening: noch de verplichting van een taalgebruik, noch het vereiste van de kennis van de taal van het gebied voor mandatarissen kan rechtstreeks uit deze bepaling worden afgeleid. Met deze uitspraak distantieert het Arbitragehof zich van een vaste rechtspraak van de Raad van State<sup>13</sup>. Men kan de vraag stellen of het Hof zich tot deze uitspraak had mogen laten verleiden. Immers, in de mate dat art. 3bis G.W. de taalgebieden grondwettelijk erkent, kan men in deze bepaling een bevoegdheidsverdelende samenhang aanvaarden met de territoriale bevoegdheidsverdeling van art. 59bis G.W., dat uitdrukkelijk naar de taalgebieden verwijst. Het probleem echter van de materieelrechtelijke inhoud van art. 3bis en de vraag of deze bepaling al dan niet rechtstreekse gevolgen heeft m.b.t. de regeling van het gebruik der talen heeft niet het karakter van een vraag naar de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten om actuele of potentiële conflicten te regelen tussen een wet en een decreet of decreten onderling: in die mate is de vraag naar de interpretatie van art. 3bis een vraag naar de beperkingen van vrijheid van de onderscheiden wetgevers bij de vaststelling van taalregelingen en naar de behoefte aan zulke regelingen, niet naar hun bevoegdheid in hun onderlinge verhoudingen. Met deze overwegingen heeft o.i. het Arbitragehof onmiskenbaar zijn bevoegdheid zoals die uit de Grondwet en de organieke wet moet worden afgeleid, overschreden en dit in een arrest waarin een decreet wordt vernietigd op grond van duidelijk territoriale bevoegdheidsoverschrijding, waarin na aftrek van deze ongrondwettigheid geen nuttige normatieve inhoud meer overbleef, zodat

het Arbitragehof daaruit de conclusie trok, dat het in zijn geheel moest worden vernietigd.

Ook de artt. 4 en 108 G.W. worden als regels van bevoegdheidsverdeling aangenomen: zij verlenen de nationale wetgever met uitsluiting van de Gemeenschappen de bevoegdheid de verkiesbaarheidsvoorwaarden voor o.m. gemeentelijke mandatarissen vast te stellen. Het vereisen van kennis van een taal wordt aldus onttrokken aan de bevoegdheid van de decreetgevers. Ten slotte wordt art. 23 G.W. betrokken in de redenering van het Hof om door gelijkenis en tegenstelling de omvang en de grenzen van het begrip «bestuurszaken» in art. 59bis, § 3, 1°, G.W. te omschrijven in de spiegel van de begrippen «handelingen van het openbaar gezag en gerechtszaken» in art. 23 G.W. Deze bepaling wordt echter ook betrokken in de affirmatie van de bevoegdheid van de nationale wetgever m.b.t. het vaststellen van de verkiesbaarheidsvoorwaarden in de gedecentraliseerde besturen: art. 59bis G.W., zowel op zichzelf beschouwd als gelezen in verband met de artt. 3bis en 23 G.W., doet geen afbreuk aan deze exclusieve bevoegdheid.

Aldus kan worden gesteld, dat het Arbitragehof zijn bevoegdheid tot toetsing aan bevoegdheidsverdelende regels in sommige arresten ruim interpreteert, wat in de motivering ervan aanleiding is geworden tot uitspraken over de interpretatie en de toepassing van grondwettelijke bepalingen die niet rechtstreeks betrekking hebben op de verdeling van de bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en Gewesten in hun onderlinge verhoudingen. In zijn arrest van 28 juni 1985 begrenst het Hof de gewestelijke bevoegdheid mede aan de hand van het begrip gemeentelijk belang; in het arrest van 22 januari 1986 doet het Hof uitspraak over de vraag wie zich op de vrijheid van onderwijs kan beroepen en in het arrest van 26 maart 1986 doet het Hof uitspraak over de materieelrechtelijke gevolgen van artikel 3bis G.W.

Bij het beantwoorden van de eerste reeks prejudiciële vragen heeft het Hof dan weer de beperkingen van zijn bevoegdheid duidelijk en herhaaldelijk bevestigd. Het zegt: «Het Hof is niet bevoegd om te oordelen of de Grondwet, vóór de inwerkingtreding van artikel 59bis ervan, aan de nationale wetgever de mogelijkheid bood om het taalgebruik in de sociale betrekkingen te regelen. Alsdan was er immers slechts één wetgever; *de bevoegdheid van het Hof hangt in wezen samen met de grondwettelijke grenzen van de respectievelijke bevoegdheden van verscheidene wetgevers*»<sup>14</sup>.

#### 4. Waar er rook is, is er vuur of de mogelijkheid van een normenconflict zonder overschrijding van bevoegdheid?

Art. 1, § 1, van de organieke wet omschrijft de grondslag tot vernietiging van een wet of een decreet: schending van een bevoegdheidsverdelende regel. Art. 15, § 1, b, vermeldt voor het stellen van een prejudiciële vraag aan het Hof nog een tweede grondslag: elk conflict tussen gemeenschapsdecreten of tussen gewestdecreten, die uitgaan van verschillende wetgevers en voor zover het conflict ontstaan is uit

overheid (R.v.St., 10 maart 1966, nr. 11.689, Tamines en 11.690, Auvelais).

<sup>12</sup> B.S. van 17 april 1986.

<sup>13</sup> R.v.St., 3 februari 1976, nr. 17.414, Deffense; 6 april 1982, nr. 22.186, Verheyden, R.W., 1982-83, 24, met noot W. LAMBRECHTS; 24 mei 1983, nr. 23.282, St.-Genesius-Rode; en nr. 23.283, Kraainem en Van Campen, T.B.P., 1983, 149 en 151; 8 november 1983, nr. 23.658. O.C.M.W. van Wezenbeek-Oppem; zie ook het advies van de afdeling wetgeving van de R.v.St. in ver. kamers over het zgn. wetsvoorstel Galle: *Parl. St.*, Kamer, 1982-83, nr. 712-5°.

<sup>14</sup> Arresten van 25 maart 1986, rolnummers 2, 3, 6 en 11, B.S. van 17 april 1986.

hun onderscheiden werkingssfeer. In dit geval is er wel een conflict tussen decreten onderling, doch de wet aanvaardt terecht dat dit conflict niet steeds het gevolg is van de schending van een bevoegdheidverdelende regel door één of meer «wetgevers»<sup>15</sup>. Wanneer zulk een regel niet is geschonden, is het ook logisch dat geen vernietiging mogelijk is, doch er wordt een beroep gedaan op het Arbitragehof om het conflict tussen deze normen op te lossen. Door de procespartijen werd reeds herhaaldelijk op dit verschil gewezen in hun pogingen het Hof te overtuigen dat in casu wel een conflict van normen mogelijk was, doch dat dit conflict per se niet een voldoende bewijs kon worden geacht voor de schending van een bevoegdheidverdelende regel<sup>16</sup>.

In het arrest van 30 januari 1986<sup>17</sup> waardoor het decreet van 19 juli 1973 van de Nederlandse Cultuurgemeenschap tot regeling van het gebruik der talen voor de sociale betrekkingen gedeeltelijk werd vernietigd<sup>18</sup>, heeft het Hof het criterium van de plaats van tewerkstelling niet aanvaard. Het Hof gaat uit van de affirmatie van de exclusiviteit van de territoriale bevoegdheidsverdeling: de onderscheiden wetgevers kunnen alleen situaties regelen die on dubbelzinnig gelokaliseerd zijn binnen hun territoriaal bevoegdheidsgebied. Zij hebben een zekere marge van belevingsvrijheid bij de keuze van deze lokalisatiecriteria, doch het Hof waakt over hun grondwettigheid. De lokalisatiecriteria moeten in de eerste plaats getoetst worden aan het onderwerp, de aard en eventueel het doel van de materiële bevoegdheid. Zij moeten m.a.w. relevant zijn in hun verhouding tot deze materiële bevoegdheid. Bovendien moeten deze criteria zo gekozen worden, dat een lokalisatie werkelijk mogelijk is: criteria die bv. verwijzen naar eigenschappen van personen, laten geen lokalisatie toe: in de arresten van 30 januari 1986 en 26 maart 1986<sup>19</sup> werd het criterium van de Franstaligheid vernietigd. Ten slotte — en dit is belangrijk — moeten deze criteria de exclusieve lokalisatie mogelijk maken. In deze arresten bevestigt het Hof deze algemene beginselen van de territoriale werkingssfeer binnen het bevoegdheidsgebied van de optredende normsteller. Uit dit standpunt van het Hof blijkt, dat het in de bevoegdheidsverdeling een verbod leest om territoriale criteria te stellen, die grensoverschrijdende effecten hebben. Zonder dat het Hof dit in beginsel uitsluit, wordt de kans op normenconflicten zonder schending van een territoriale bevoegdheidverdelende regel wel erg klein, zodat het nuttig effect van art. 15, § 1, b, van de organieke wet gering zal zijn, wellicht niet bestaande. Immers, het Hof bevestigde bij herhaling, dat iedere concrete verhouding en situatie geregeld moet kunnen worden door één wetgever, doch slechts door één. Het kan echter betwijfeld worden of beide

oogmerken van het Hof: steeds een wetgever, doch slechts één, kunnen worden verwezenlijkt in alle omstandigheden. De rechtspraak van het Hof leidt tot een beperking van de bevoegdheid van alle wetgevers, zodat hinderlijke kale plekken kunnen ontstaan die krachtens de exclusieve territoriale bevoegdheid van alle wetgevers niet kunnen worden opgevuld<sup>20</sup>. Bovendien heeft niet elk conflict van normen een deontische contradictie tot gevolg: de mogelijkheid van cumulatieve nakoming van rechtsverplichtingen is niet per se uit te sluiten in alle situaties en verhoudingen. Erger zou o.i. zijn, dat door deze conflictvermijdende jurisprudentie van het Arbitragehof aan sommige personen een rechtsbescherming of een bijstand wordt onthouden, omdat hun situatie door de aanvaarde lokalisatiecriteria niet wordt opgevangen. M.b.t. de gewestelijke aangelegenheden waarvan er vele door hun aard zelf aan een territorium zijn gebonden, zullen er weinig problemen rijzen. Op fiscaal gebied heeft de wetgever in artikel 11, § 2, van de gewone wet van 9 augustus 1980 het lokalisatiecriterium voor elke «lokalisatieerbare» belasting in de wet zelf ingeschreven. Moeilijkheden kunnen vooral gevreesd worden bij de toepassing van decreten inzake persoonsgebonden aangelegenheden. Zo kan men zich de vraag stellen t.a.v. welke gedetineerden een Vlaamse openbare of erkende dienst voor sociale penitentiaire hulpverlening bevoegd is zijn diensten aan te bieden: t.a.v. alle personen gedetineerd in het Nederlands taalgebied, t.a.v. alle personen gedomicilieerd in het Nederlands taalgebied op het ogenblik van hun arrestatie, t.a.v. alle gedetineerden die een band van gezinsleven hebben met personen die het Nederlands taalgebied bewonen, enz.? Eén criterium is zeker te verwerpen, omdat het elke lokalisatie uitsluit: de Nederlandstalige gedetineerden. De jurisprudentie van het Hof mag evenwel niet tot gevolg hebben, dat geen dienst nog bevoegd is materiële en sociaal-psychologische hulp aan te bieden aan een gedetineerde of zijn gezinsleden. Bovendien vereist een behoorlijke hulpverlening ook een coördinatie van deze hulp: zou het niet al te bar worden, wanneer een dienst van de Franse Gemeenschap bevoegd zou zijn t.a.v. de gedetineerde op grond van de ligging van de strafinrichting en een Vlaamse dienst t.a.v. zijn gezin, op grond van hun woonplaats in het Nederlands taalgebied?

Met uitzondering van de affirmatie dat de sociale betrekkingen tussen de werkgevers en hun personeel niet gelokaliseerd zijn op de plaats van tewerkstelling — in wezen een onrechtstreekse uitspraak over de aard en de inhoud van deze betrekkingen — zijn de beoordelingen van het Hof tot op heden vlekkeloos. Niettemin doet de algemene uitspraak: steeds is er een wetgever bevoegd, *doch slechts één*, afbreuk aan het oordeel van de wetgever zelf over de verkaveling van de bevoegdheden, die een normenconflict zonder bevoegdheidsoverschrijding niet a priori uitsluit, wat in artikel 15, § 1, b, van de organieke wet door hem werd bevestigd. Er is zeker schending van de territoriale bevoegdheidsregeling, wanneer het toepassingsgebied van een norm zo wordt vastgesteld, dat situaties die eenduidig buiten het bevoegdheidsgebied van de normsteller vallen door deze norm worden beheerst. Dit is het geval wanneer daartoe criteria worden gehanteerd die geen lokalisatie toelaten

<sup>15</sup> Men raadplege het advies van J. MERTENS DE WILMARS en van J. VELU aan de Senaat: *Parl. St.*, Senaat, 1981-82, nr. 246-2°, 363 e.v.; zie ook J. VELAERS, o.c., nrs. 224 e.v.

<sup>16</sup> Arbitragehof, 30 januari 1986 (twee arresten), *R.W.*, 1985-86, 1985 en 1990; VELAERS, J., «Het Arbitragehof herstelt de rechtszekerheid», *R.W.*, 1985-86, 1953-1973; MAHIEU, M., «Les décrets linguistiques devant la Cour d'Arbitrage», *J.T.*, 1986, 209-215. d'Arbitrage», *J.T.*, 1986, 209-215.

<sup>17</sup> Zie voetnoot 16.

<sup>18</sup> B.S. van 20 september 1973.

<sup>19</sup> B.S. van 12 februari en van 17 april 1986.

<sup>20</sup> Zie ook VELAERS, J., o.c., *R.W.*, 1985-86, 1971 e.v.

(bv. persoonlijke hoedanigheden), die irrelevant zijn t.o.v. het voorwerp van de regeling of die een relevant lokalisatiecriterium aanwenden dat situaties aan de norm onderwerpt, die eenduidig buiten het bevoegdheidsgebied van de normsteller gelegen zijn. Doch het Arbitragehof zou in zijn vernietigingsrechtspraak de mogelijkheid moeten openhouden voor het aanvaarden van relevante lokalisatiecriteria die in een gegeven situatie aanleiding kunnen zijn tot de toepasselijkheid van de norm van meer dan één wetgever. In dat geval is het Hof bevoegd bij arrest over een prejudiciële vraag na afweging van alle omstandigheden te oordelen over de toe te passen norm. Bovendien moet o.i. ook worden aanvaard, dat de normstellers niet steeds verplicht zijn hun territoriale bevoegdheidsgebied zoals het in de Grondwet en in art. 2 van de bijzondere wet is vastgesteld, in elk decreet over te schrijven. Wanneer in een decreet van het Vlaamse Gewest te lezen staat: de gemeenten, dan worden evident alleen de gemeenten van dit gewest bedoeld. Helaas aanvaardt de Franse Gemeenschap deze evidentie nog steeds niet en blijft het Arbitragehof verplicht hieraan te herinneren en de overtredingen ervan te sanctioneren.

##### 5. De voorrang van de toetsing aan de materiële bevoegdheidsverdeling op die aan de territoriale

Het voor de Vlaamse Gemeenschap grievende in sommige zaken die het Arbitragehof tot op heden heeft beslecht, is de vaststelling, dat de Franse Gemeenschap heeft gepoogd (en nog poogt) rechten te creëren voor personen die het Nederlandse taalgebied bewonen in aangelegenheden waarvoor de Vlaamse Gemeenschap of de nationale wetgever bevoegd zijn en dit zonder enig reëel nut voor het bevoegdheidsgebied van de Franse Gemeenschap zelf. De onduidelijke bevestiging van de territorialiteit van de bevoegdheden is daarom erg belangrijk, hoewel de evidentie zelf. In de redenering van het Hof komt deze vraag naar de eventuele overschrijding van de territoriale bevoegdheid echter nooit op de eerste plaats en dit om principiële redenen. Het Hof onderzoekt steeds in een eerste stadium of de normsteller wel degelijk aangelegenheden heeft geregeld die inhoudelijk tot zijn bevoegdheidsdomein behoren, alvorens de vraag te stellen naar een eventuele territoriale bevoegdheidsoverschrijding. Het Hof verantwoordt deze wijze van redeneren op grond van de overweging, dat de lokalisatiecriteria slechts dan grondwettig zijn, wanneer zij een werkelijke band van relevantie vertonen met de aard, het onderwerp of eventueel het doel van de materiële bevoegdheid. Daarom is een analyse hiervan steeds vereist alvorens het zich kan uitspreken over de grondwettigheid van de aangewende lokalisatiecriteria<sup>21</sup>. In het arrest van 22 januari 1986 houdende de vernietiging van het decreet van de Franse Gemeenschap van 2 december 1982 in verband met de Franse onderwijsinstellingen die een onderwijs vrijstellen (sic) *buiten de grenzen van het grondgebied van de Franse Gemeenschap*, had men kunnen verwachten dat ergens in het arrest te lezen zou zijn, dat uit de titel alleen reeds het ongrondwettig oogmerk van het decreet blijkt. Het Hof spreekt echter met geen woord over de territoriali-

teitsvraag, doch ingaande op een middel van de Vlaamse Gemeenschap wordt het decreet in zijn geheel vernietigd wegens overschrijding van de materiële bevoegdheid inzake onderwijs, m.n. regeling van de aan de nationale wetgever voorbehouden aangelegenheden zoals de schoolvrede, de subsidieregeling en de schoolbevolkingsnormen (artikel 59bis, § 2, 2°, G.W.).

Deze wijze van argumenteren heeft ongetwijfeld nog een ander belangrijk gevolg voor het jurisprudentieel beleid van het Hof: het neemt aldus elke gelegenheid te baat om gezaghebbende uitspraken te doen over zoveel mogelijk inhoudelijke begrippen die in de actuele bevoegdheidsverdelingsregels voorkomen en waarvan kan worden verwacht, dat zij door de normstellers in de toekomst ernstig zullen worden genomen.

##### 6. De exclusiviteit van de begrippen die de materiële bevoegdheid omschrijven

Uit de eerste rechtspraak blijkt dat naar het oordeel van het Hof een wettelijke of decretale norm gegrond kan zijn op één of andere bevoegdheidsverdelende regel, doch nooit op meer dan één: de begrippen in deze regels zijn exclusief t.o.v. elkaar. Zo onderzocht het Hof of het decreet van het Waalse Gewest over de distributie van gas en elektriciteit kon steunen op de regionale bevoegdheden inzake ondergeschikte besturen of inzake energiebeleid<sup>22</sup>. Bij de vernietiging van het Franse Gemeenschapsdecreet inzake onderwijs onderzocht het Hof of dit steun vond in de onderwijsbevoegdheid van de gemeenschappen of in hun bevoegdheid inzake internationale culturele samenwerking<sup>23</sup>. In het arrest inzake het Vlaamse decreet m.b.t. de taalregeling in de sociale betrekkingen onderzocht het Hof of sommige onderdelen ervan steun vonden in de taalregelingsbevoegdheid voor bestuurszaken of voor de sociale betrekkingen en de verplichte akten en bescheiden van de ondernemingen<sup>24</sup>. In het arrest over het zgn. decreet Lepaffe onderzocht het Hof dit nepdecreet vanuit het oogpunt van de culturele bevoegdheid inzake de bescherming en de luister van de taal en van de bevoegdheid inzake taalregeling in bestuurszaken<sup>25</sup>. De niet-toepasselijkheid van de éne rechtsgrond betekent daarom nog niet noodzakelijk de uitsluiting van een andere bevoegdheidsaanwijzende regel. Zo kan een wet of een decreet ook afzonderlijke onderdelen bevatten die niet steeds betrekking hebben op hetzelfde bevoegdheidsonderdeel van *dezelfde* macht (de Vlaamse Raad mag in één decreet geen gewestelijke en gemeenschapsaangelegenheden vermengen: art. 19 van de bijzondere wet). Anderdeels sluit het Arbitragehof wel uit dat een wets- of een decreetsbepaling cumulatief op meer dan één bevoegdheidsregel zou steunen: deze zijn exclusief t.o.v. elkaar. Dit blijkt duidelijk uit het arrest van het Hof van 25 februari 1986, waarbij de wet van 13 juli 1983 houdende aanpassing van de wettelijke opdracht van de Nationale Kas voor Beroepskrediet en van het Participatiefonds voor de K.M.O.'s niet wordt vernietigd<sup>26</sup>. Deze wet wordt door het Hof niet in

<sup>21</sup> Arresten van 30 januari 1986 (B.S. van 12 februari 1986) en van 26 maart 1986 (B.S. van 17 april 1986).

<sup>22</sup> Arrest van 28 juni 1985, B.S. van 6 juli 1985.

<sup>23</sup> Arrest van 22 januari 1986, B.S. van 8 februari 1986.

<sup>24</sup> Arrest van 30 januari 1986, *cit.*

<sup>25</sup> Arrest van 26 maart 1986, *cit.*

<sup>26</sup> B.S. van 19 maart 1986.

strijd geacht met de gewestelijke bevoegdheid inzake het openbaar industrieel initiatief, noch inzake de gewestelijke aspecten van de kredietpolitiek, noch inzake arbeidsbemiddeling, noch inzake economische expansie. Het is echter belangrijk dat het Hof in dit arrest duidelijk stelt, dat elke norm, ook al vertoont hij onmiskenbaar aanknopingsfactoren met meerdere bevoegdheidsrechtelijke regels, er steeds slechts één zal zijn die overweegt. Zo aanvaardt het Hof, dat sommige vormen van kredietverlening onmiskenbaar instrumenten kunnen zijn voor een economisch expansiebeleid, doch wanneer in de regeling het aspect kredietpolitiek overweegt, vervalt de aanknopingspunt met de bevoegdheid inzake economische expansie. Het Hof zegt verder, dat uit het feit dat de bijzondere wetgever verschillende bevoegdheidstoewijzingen heeft doorgevoerd (*in casu*: het openbaar industrieel initiatief, de kredietpolitiek, de economische expansie) kan worden besloten dat zij *noodzakelijk* een onderscheiden inhoud hebben. Dit heeft tot gevolg dat een wets- of decreetsbepaling slechts op één van de specifieke bevoegdheidsbegrippen kan steunen, ook al zijn deze begrippen onderverdelingen van een ruimer geheel (*in casu*: economisch beleid). Dit standpunt van het Hof is zeer belangrijk. Elke normering van een materie heeft één hoofdzakelijk aanknopingspunt; de bevoegdheid van de normsteller moet beoordeeld worden op grond van dit hoofdzakelijke aanknopingspunt; diens bevoegdheid kan op deze grondslag eerder beperkt zijn, terwijl zij wel ruim is op andere aanwijsbare raakvlakken; dit gegeven is echter niet van betekenis bij de uiteindelijke beoordeling van de bevoegdheidsvraag. Aangezien de nationale wetgever de residuaire bevoegdheid heeft bewaard, moest het probleem niet verder worden onderzocht in het licht van de leer m.b.t. de impliciete bevoegdheden.

## 7. De schorsing van wetten en decreten

Het Arbitragehof kan een wet of een decreet schorsen voor een eenmalige termijn van drie maanden, te rekenen vanaf de dag van de bekendmaking van het schorsingsarrest in het Staatsblad (artt. 9, 13 en 14 van de organieke wet). Het Hof heeft op 5 april 1985<sup>27</sup> twee schorsingsarresten gewezen, waarin de grondvoorwaarden voor deze beslissing worden geïnterpreteerd. De schorsing is mogelijk als ernstige middelen worden aangevoerd, die verband houden met de bevoegdheid en op voorwaarde dat de onmiddellijke uitvoering van de bestreden wet of het bestreden decreet een moeilijk te herstellen ernstig nadeel kan berokkenen. Deze voorwaarden moeten cumulatief vervuld zijn. Bovendien is er a priori geen oorzakelijk verband tussen de eerste en de tweede voorwaarde: er kunnen zeer ernstige middelen worden aangevoerd, doch dit betekent daarom nog niet dat de onmiddellijke uitvoering van de bestreden norm een moeilijk te herstellen ernstig nadeel berokkent. Dit moeilijk te herstellen ernstig nadeel is verder niet afdoende bewezen, wanneer alleen immateriële schade voor de Staat, een Gemeenschap of een Gewest wordt aangetoond. Wat wel doorslaggevend kan zijn, is de grote moeilijkheid zo niet de onmogelijkheid de situatie eventueel te herstellen in haar vroegere staat. Anderdeels wil het Hof bij

de beoordeling van een vordering tot schorsing niet anticiperen op de gegrondheid van het beroep tot nietigverklaring: de wet vereist het aanvoeren van ernstige middelen, doch het aanvaarden ervan door het Hof impliceert niet dat het deze ook gegrond acht. *Prima facie* onbevoegdheid, zoals dit het geval kan zijn bij territoriale bevoegdheidsoverschrijding die de wettelijke werking van politieke instellingen verstoort en zelfs de rechtskracht van jurisdictionele beslissingen ondermijnt<sup>28</sup> is derhalve onvoldoende om de schorsing te bevelen. Dit zijn geen moeilijk te herstellen ernstige nadelen volgens het Arbitragehof. Het decreet van de Franse Gemeenschap tot verzekering (sic) van de bescherming van het Franse taalgebruik voor de Franstalige overheidsmandatarissen van 26 juni 1984 werd niet geschorst. Het decreet van het Waalse Gewest van 1 februari 1985 betreffende de rationalisering van de sector van de distributie van elektriciteit en gas werd daarentegen wel geschorst wegens het moeilijk te herstellen ernstig nadeel dat het gevolg kan zijn van de in het decreet aan de Waalse gemeenten opgelegde verplichting zich binnen drie maanden terug te trekken uit gemengde intercommunales die deze nutsactiviteiten verzorgen, ongeacht alle daarmee strijdige contractuele bepalingen. Het ernstig middel werd in casu gevonden in art. 6, § 1, VII, 1°, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 in het licht van art. 108 G.W.

De jurisprudentie is nog te schaars om zich een duidelijk beeld te vormen van de inzichten van het Hof. Voor de toekomst is het echter wenselijk dat ook duidelijke gevallen van misbruik van decretales of wettelijke bevoegdheid met een schorsingsarrest worden gesanctioneerd, in afwachting van een snelle en ondubbelzinnige vernietiging van deze akten. Immers, de opzettelijke verstoring van de rechtsorde binnen het territorium van een andere macht zonder dat daarbij enig nuttig effect wordt bereikt binnen de eigen bevoegdheidsruimte en vooral de herhaling ervan na een duidelijke uitspraak van het Arbitragehof moet in een rechtsstaat kunnen worden verijdeld. Wanneer het Arbitragehof dit zelf niet doet langs jurisprudentiële weg, moet de wetgever deze lacunes in zijn werk inzien en in een duidelijke tekst het Arbitragehof de opdracht geven ook in geval van een vastgesteld misbruik van normeringsbevoegdheid een wet of een decreet geheel of gedeeltelijk te schorsen.

## 8. De interpretatie door het Arbitragehof van de bevoegdheidsverdelende regels

### a) De bescherming en de luister van de taal (art. 4, 1°, van de bijzondere wet)

Met deze bevoegdheid wordt de bescherming van de taal bedoeld als een cultuurmiddel en niet de bescherming van

<sup>27</sup> B.S. van 10 april 1985, J.T., 1985, 351.

<sup>28</sup> Zie artikel 4 van het zgn. decreet Lepaffe van 26 juni 1985: «Iedere beslissing, zelfs van rechterlijke aard, die genomen werd voor de uitvaardiging van dit decreet en die de rechten erdoor bekrachtigd, schendt, dient beschouwd te worden als zijnde ontgaan van rechtskracht. Elke poging om de gedwongen uitvoering te verzekeren kan gelijkgesteld worden met een gewelddaad (voie de fait)». Zie ook R.v.St., beschikkingen nrs. 1771 en 1772 van 31 mei 1985, waarbij de verdere behandeling van de zaken i.v.m. J. Happart werden opgeschort tot na de uitspraak van het Arbitragehof.

de personen bij het gebruik ervan<sup>29</sup>. Uit deze bevoegdheid kan dus niet het recht worden afgeleid een bepaalde taal te gebruiken in bepaalde omstandigheden.

*b) De nationaal voorbehouden bevoegdheid inzake het uitzenden van handelspubliciteit door de radio-omroep en de televisie (art. 4, 6°, van de bijzondere wet)*

De gemeenschap mag niet verbieden, wat door de bevoegde nationale overheid wordt verboden: bis repetita non placent. Het toelaten of het verbieden van een gedraging behoort tot de essentie zelf van een normeringsbevoegdheid<sup>30</sup>. Een herhaling van dit verbod in een decreet leidt in casu niet tot een actuele normatieve contradictie, doch is niettemin een duidelijke overschrijding van bevoegdheid. Derhalve mag dit verbod door een andere macht in eigen regelingen (de erkenningsvoorwaarden voor lokale zenders) niet worden herhaald. Toch kan de vraag gesteld worden of een nationale toelating tot het uitzenden van handelspubliciteit ook tot gevolg zal hebben, dat de Gemeenschappen het verbod van handelspubliciteit niet als culturele voorwaarde mogen handhaven voor het verlenen en het behoud van de zendmachtiging. Aangenomen moet worden, dat private personen uit de toelating daartoe door de nationale bevoegde wetgever een recht verkrijgen, dat de Gemeenschappen niet mogen verkorten. Dit geldt echter niet voor de openbare omroep: uit de nationale toelating tot het uitzenden van handelspubliciteit kan niet worden afgeleid, dat de Gemeenschappen de verplichting hebben handelspubliciteit te gedogen op de openbare omroepen die zij inrichten. Bij ontstentenis van regeling in een decreet beslissen de bestuursorganen van de openbare omroep over deze kwestie.

*c) De onderwijsbevoegdheden van de Staat en van de Gemeenschappen (art. 59bis, § 2, 2°, G.W.)*

De gemeenschappen hebben krachtens de Grondwet de volheid van bevoegdheid tot het regelen van het onderwijs in de ruimste zin, behalve voor wat betrekking heeft op de schoolvrede en de daarna opgesomde uitzonderingen die zoals alle uitzonderingen strikt moeten worden geïnterpreteerd. Het begrip schoolvrede heeft betrekking op de wetten, besluiten en protocollen die de verhoudingen tussen de schoolnetten regelen: m.n. het schoolpact van 1958 en de aanvullende overeenkomsten die tot stand zijn gekomen in het kader van de procedures in dit pact bepaald, de concretisering van dit pact en van deze aanvullende overeenkomsten in wetten en besluiten. De andere uitzonderingen moeten geïnterpreteerd worden in verband met de schoolvredebevoegdheid: het zijn aspecten van het onderwijsbeleid die deze vrede fundamenteel mede waarborgen. Bovendien hebben zij een autonome betekenis, doch de Gemeenschappen zijn bevoegd om binnen deze grenzen het onderwijs in al zijn vormen te regelen en nieuwe soorten van onderwijs te organiseren met inachtneming van de evenwichten tussen de schoolnetten.

Geografische eenheid van de gesubsidieerde onderwijsin-

stellingen is een basisregel voor de subsidiëring en de schoolbevolkingsnormen; de mogelijkheid woonplaats te kiezen in de hoofdinstelling miskent deze basisregels.

Openbare overheden kunnen zich niet beroepen op de grondwettelijke vrijheid van onderwijs: als publiekrechtelijke rechtspersonen beschikken zij slechts over een toegevoegde bevoegdheid en kunnen zij geen aanspraak maken op vrijheden die ten behoeve van de burgers zijn gewaarborgd<sup>31</sup>.

*d) De regeling van het gebruik der talen in het algemeen (art. 59bis, § 3)*

Regelen in de zin van de Grondwet is een term die zowel het opleggen van het gebruik van een bepaalde taal als het verbod van het gebruik van een bepaalde taal, als het verbod van het verbieden van een bepaalde taal, omvat<sup>32</sup>.

Door de opsomming in art. 59bis, § 3, van de aangelegenheden waarin het gebruik der talen kan worden geregeld, heeft de grondwetgever uitzonderingen toegevoegd op het in art. 23 G.W. erkende beginsel van de vrijheid van taalgebruik<sup>33</sup>. In dit arrest van 30 januari 1986 spreekt het Hof zich niet uitdrukkelijk uit over de vraag of deze toevoegingen uitsluitend gelden voor de Gemeenschappen, dan wel of zij ook gelden voor de nationale wetgevende macht die bevoegd blijft voor het tweetalig gebied Brussel-Hoofdstad, voor de faciliteitengemeenten en voor het Duitse taalgebied.

In twee van de arresten van 25 maart 1986<sup>34</sup> over prejudiciële vragen beantwoordt het Hof deze vraag positief en in ondubbelzinnige bewoordingen: «Sedert de inwerkingtreding van artikel 59bis, heeft de nationale wetgever, binnen de perken van zijn residuaire territoriale bevoegdheid, dezelfde materiële bevoegdheid om het taalgebruik in sociale aangelegenheden te regelen als de Franse en de Vlaamse Gemeenschap binnen hun territoriale grenzen.» Hieruit volgt, dat artikel 23 G.W. m.b.t. de grondwettelijk toelaatbare beperkingen op het beginsel van de vrijheid van het taalgebruik impliciet door de grondwetsherziening van 1970 werd gewijzigd, niet alleen t.a.v. de Gemeenschappen, maar ook t.a.v. de nationale overheid. Hieruit volgt, dat de nationale wetgever voor het gehele grondgebied bevoegd blijft voor de gerechtszaken en de handelingen van het openbaar gezag, andere dan bestuurszaken en dat de gemeenschappen en de nationale overheid, ieder binnen hun territorium bevoegd zijn tot regeling van het gebruik der talen in bestuurszaken, onderwijs, sociale betrekkingen en de verplichte ondernemingsakten en -bescheiden.

De vrijheid van de bevoegde normstellers is beperkt: artikel 3bis G.W. heeft tot gevolg dat geen regeling tot het gebruik der talen afbreuk mag doen aan de voorrang van de taal van het eentalige gebied of van het tweetalig karakter van het gebied. Niettemin volgen uit deze bepaling geen rechtstreekse juridische gevolgen, zodat steeds een regeling vereist is om in een bepaalde verhouding het gebruik van

<sup>31</sup> Arrest van 22 januari 1986, *cit.*; cf. *supra*, nr. 3.

<sup>32</sup> Arrest van 26 maart 1986, *cit.*

<sup>33</sup> Arrest van 30 januari 1986, *cit.*

<sup>34</sup> B.S. van 17 april 1986; de arresten inzake de rolnummers 3 en 11.

<sup>29</sup> Arrest van 26 maart 1986, *cit.*

<sup>30</sup> Arrest van 20 december 1985, B.S. van 21 februari 1986.

een bepaalde taal op te leggen<sup>35</sup>. Door deze uitspraak doet het Arbitragehof afbreuk aan de vaste rechtspraak van de Raad van State op dit cruciale punt<sup>36</sup>. Deze uitspraak is echter niet bindend voor de Raad.

*e) Het taalgebruik in bestuurszaken (art. 59bis, § 3, 1°, G.W.)*

In zijn arrest van 26 maart 1986<sup>37</sup> hoopt het Arbitragehof impliciet op een herhaling van het Pinksterwonder: aan overheidsmandatarissen kan in de uitoefening van hun mandaat wel het gebruik van een bepaalde taal door een decreet worden opgelegd, doch niet de kennis van deze taal: dit kennisvereiste wordt beschouwd als een kiesbaarheidsvoorwaarde en voor de provincies en de gemeenten is alleen de nationale wetgever bevoegd deze te stellen op grond van de hem verleende bevoegdheid in de artt. 4 (uitoefening van politieke rechten) en 108 G.W. (organieke inrichting van de gedecentraliseerde besturen). Zelfs wanneer het vereiste van de kennis van een taal wordt voorgesteld als een voorwaarde voor de uitoefening van of de toegang tot een openbaar mandaat, dan moet het nog beschouwd worden als gelijkwaardig met een kiesbaarheidsvoorwaarde: een exclusieve bevoegdheid van de nationale wetgever.

Het begrip «bestuurszaken» moet naar analogie met het begrip «gerechtszaken» zo worden geïnterpreteerd, dat hiermee ook de betrekkingen tussen de particulier en het bestuur worden bedoeld. Anderdeels is het begrip «bestuurszaken» enger dan het begrip «handelingen van het openbaar gezag», omdat dit laatste ook betrekking heeft op andere dan de administratieve overheden<sup>38</sup>. Deze uitspraak van het Arbitragehof is niet erg gelukkig. Zij kan aanleiding geven tot uiteenlopende interpretaties. In antwoord op twee prejudiciële vragen heeft het Hof evenwel één interpretatie uitdrukkelijk bevestigd: in de huidige grondwettelijke samenhang is ook de wetgever bevoegd tot regeling van het gebruik der talen in de aangelegenheden opgesomd in artikel 59bis, § 3, G.W. en dit binnen zijn (residuaire) bevoegdheidsgebied<sup>39</sup>.

Ook is duidelijk dat, naar het oordeel van het Arbitragehof de verkiezing van politieke mandatarissen die geen individuele bestuursoverheden zijn door de Raad van State niet kan worden vernietigd wegens hun gebrek aan kennis van de taal van het gebied en dit omdat geen wet deze kennis uitdrukkelijk voorschrijft<sup>40</sup>. De Raad van State zal moeten uitmaken of hij deze redenering van het Hof overneemt en daarmee afstand neemt van eigen rechtspraak. De Raad is niet gebonden door de uitspraak van het Arbitragehof: de bindende kracht van de vernietigingsarresten beperkt zich tot het handhaven of niet-handhaven van wets- of decreetsbepalingen in de rechtsorde en strekt zich niet uit tot de interpretatie aan de inhoud van grondwettelijke bepalingen gegeven<sup>41</sup>. Doch uiteenlopende interpretatie van

grondwettelijke bepalingen door van elkaar onafhankelijke hoogste rechtscolleges is niet wenselijk: dit ondermijnt de rechtszekerheid.

Ten slotte zegt het Arbitragehof in een ander arrest dat de betrekkingen tussen werkgevers en publiekrechtelijke instellingen geen bestuurszaken zijn in de zin van artikel 59bis, § 3, 1° G.W.<sup>42</sup>. Dit kan moeilijk worden aangenomen. Deze betrekkingen met openbare overheden in organieke zin vertonen alle kenmerken van bestuurszaken. In zijn arrest van 26 maart 1986 zegt het Hof uitdrukkelijk, dat de term «bestuurszaken», naar het voorbeeld van de term gerechtszaken, ook op de betrekkingen duidt tussen de particulier en het bestuur. Moeten ook betrekkingen met privaatrechtelijke organismen die door de overheid worden belast met een openbare dienst om tegemoet te komen aan de keuzevrijheid van de burger (bv. de ziekenfondsen) in hun betrekkingen met de werkgevers niet worden beschouwd als belast met de afdoening van bestuurszaken in de zin van de Grondwet?

*f) De regeling van het gebruik der talen in de sociale betrekkingen tussen de werkgevers en hun personeel (art. 59bis, § 3, 3°, G.W.)*

De sociale betrekkingen tussen werkgevers en hun personeel worden in de arresten van 30 januari 1986<sup>43</sup> niet volledig omschreven: zij impliceren wel communicatie, een uitwisseling van informatie en het geven van instructies en opdrachten. Naar het oordeel van het Hof geschiedt dit in de exploitatiezetel van de onderneming, doch niet op de plaats van tewerkstelling die alleen het personeel zou lokaliseren, doch niet de sociale betrekkingen zelf. Nu is o.i. de exploitatiezetel de werkplaats van de werkgever (of zijn gevolmachtigde) en de plaats van tewerkstelling de werkplaats van de werknemer. Wanneer beide binnen het territoriale bevoegdheidsgebied gelegen zijn van dezelfde wetgever is er geen probleem; liggen zij in een verschillend bevoegdheidsgebied, dan geldt de *lex loci* van de werkplaats van de werkgever. Deze plaats heeft doorgaans — zo merkt het Hof terecht op — een grotere duurzaamheid en daar bevindt zich ook het archief van de onderneming. Dit is ongetwijfeld juist. Zo kan de ligging van de bouwplaatsen van een grote bouwonderneming vaak veranderen van taalgebied en of bevoegde normsteller. De werkgever telkens verplicht tot een ander taalgebruik t.o.v. dezelfde werknemer is meer dan bevreemdend. Doch is de wijsheid van normstellers ook een criterium om hun bevoegdheid te beoordelen?

De betrekkingen tussen werkgevers en privaatrechtelijke en publiekrechtelijke instellingen (ook al zijn deze bevoegd inzake arbeidsrechtelijke verhoudingen en sociale zekerheid) zijn geen sociale betrekkingen tussen de werkgevers en hun personeel. Het zijn evenmin bestuurszaken<sup>44</sup>.

*g) Het openbaar industrieel initiatief op het gewestelijk vlak (art. 6, § 1, VI, 2°, van de bijzondere wet)*

<sup>35</sup> Arrest van 26 maart 1986, *cit.*; cf. *supra*, nr. 3.

<sup>36</sup> Zie voetnoot 13.

<sup>37</sup> *Cit.*

<sup>38</sup> *Ibidem*

<sup>39</sup> Arresten van 25 maart 1986, *cit.* in voetnoot 34; cf. *supra*, nr. 8 d.

<sup>40</sup> Arrest van 26 maart 1986, *cit.*

<sup>41</sup> Zie art. 7 van de organieke wet.

<sup>42</sup> Arrest van 30 januari 1986 (rolnummer 24, *cit.*

<sup>43</sup> *Cit.*

<sup>44</sup> Zie voetnoot nr. 42 en *supra*, nr. 8, e.

Het Hof<sup>45</sup> neemt bij de interpretatie van het begrip openbaar industrieel initiatief de interpretatie over van de parlementaire voorbereiding van de wet van 30 maart 1976<sup>46</sup>. Dit wordt gekenmerkt door de samenloop van drie criteria: a) de overheid neemt deel aan de produktie van goederen en diensten, met het oog op de economische ontwikkeling en het scheppen van arbeidsplaatsen, door middel van de oprichting, de herstructurering en het beheer van handelsondernemingen; b) het openbaar industrieel initiatief is een actieve wijze van tussenkomst: er worden direct, door de overheid alleen of met derden, industriële initiatieven genomen, dus geen loutere begeleiding of aanmoediging; c) de investering zelf wordt gefinancierd.

Het begrip «gewestelijk» betekent in deze context dat het gewest bevoegd is voor het openbaar industrieel initiatief gefinancierd uit de gewestelijke middelen, middels gewestelijke instellingen en met het oog op de bevordering van de gewestelijke economische ontwikkeling. De nationale overheid is bevoegd voor het openbaar industrieel initiatief, *dat gefinancierd wordt uit de nationale middelen*, dat uitgeoefend wordt door middel van nationale instellingen en dat genomen wordt met het oog op de bevordering van de nationale economische ontwikkeling. Deze bevoegdheden zijn dan ook parallel.

De schaal van de betrokken initiatieven is daarbij irrelevant: ook initiatieven van de overheid voor kleine en middelgrote ondernemingen, doch genomen door nationale instellingen en gefinancierd uit nationale middelen ter bevordering van de nationale economische ontwikkeling behoren tot de bevoegdheid van de nationale overheid.

*h) De gewestelijke aspecten van de kredietpolitiek (art. 6, § 1, VI, 3°, van de bijzondere wet)*

Deze gewestelijke bevoegdheid, moet — aldus het Hof — niet geïnterpreteerd worden als een gewestelijke kredietpolitiek, doch als gewestelijke aspecten van een *nationale* kredietpolitiek, wat impliceert dat de gewestelijke bevoegdheden t.a.v. deze materie in het nationale beleid moeten worden ingepast en zich situeren binnen het normatieve kader van de economische en monetaire unie<sup>47</sup>. Dit onbetwistbaar in de bijzondere wet aanwezige achterliggende begrip van de economische en de monetaire unie wordt juridisch niet nader omschreven. Kredietpolitiek wordt dan verder gedefinieerd als het geheel van maatregelen van wetgevende of verordenende aard die erop gericht zijn het kredietwezen te organiseren, met name de hoeveelheid en de aard van de kredietverlening door private en openbare kredietinstellingen en andere personen te beïnvloeden en te regelen, alsmede de reglementering van de financiële marktstructuur.

Door het instellen van een nieuwe kredietvorm voor alle ondernemingen van een bepaald type over het gehele land en door de aanpassing hiertoe van de statuten van een nationale kredietinstelling, heeft de wetgever maatregelen genomen die deel uitmaken van het algemeen normatief kader van de kredietpolitiek en behoren ze bijgevolg tot de

nationale kredietpolitiek en niet tot de regionale aspecten ervan. Deze conclusie dringt zich tevens op door de vaststelling dat alle ondernemingen van een bepaald type over het gehele land worden bedoeld en door *de oorsprong van de middelen* om de voorgenomen verrichtingen te realiseren.

*i) De gewestelijke aspecten van het energiebeleid (art. 6, § 1, VII van de bijzondere wet)*

Wanneer een gewest in de uitoefening van zijn bevoegdheid inzake elektriciteitsvoorziening en openbare gasdistributie uitsluitend in de mogelijkheid voorziet een beroep te doen op instellingen die in zaken van gemeentelijk belang bevoegd zijn — gemeentebedrijf, gemeentedienst, vereniging van gemeenten — om in die distributie te voorzien, heeft het impliciet maar stellig overwogen dat dit een zaak van gemeentelijk belang is en blijft. Om deze reden regelt een dergelijk decreet dan ook geen gewestelijke aspecten van het energiebeleid in de zin van de bijzondere wet<sup>48</sup>.

*j) De gewestelijke bevoegdheden inzake de verenigingen van gemeenten (art. 6, § 1, VIII, 1°, van de bijzondere wet)*

De gewesten hebben een normatieve en daarmee samenhangende uitvoeringsbevoegdheid inzake de werkwijze, de controle en het ambtsgebied van de verenigingen van gemeenten. Voor de overige materies zijn zij bevoegd de organieke wet toe te passen. Wanneer een decreet de voorwaarden vastlegt voor het behoud in of het terugtreden uit een vereniging van gemeenten en een oriëntatie concreetseert naar een bepaald type van intercommunale vereniging, regelt het niet het ambtsgebied van deze verenigingen: deze regeling is slechts het gevolg van de verplichtingen die aan gemeenten worden opgelegd een welbepaalde keuze te maken (gemeentebedrijf of -dienst of zuivere intercommunale vereniging). Dit is naar aard en doel geen vertrekpunt voor de uitbouw van homogene geografische eenheden en dit is het impliciete oogmerk van de bevoegdheid van de gewesten m.b.t. de vaststelling van het ambtsgebied van de verenigingen van gemeenten<sup>49</sup>.

*k) De arbeidsbemiddeling en de daaraan verbonden financiële tegemoetkomingen (art. 6, § 1, IX, 1°, van de bijzondere wet)*

Deze bevoegdheid van de gewesten sluit de bevoegdheid niet uit van de nationale overheid tot het voeren van een nationaal tewerkstellingsbeleid. Het toekennen van achtergestelde leningen *met middelen die door het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid ter beschikking worden gesteld van een nationale kredietinstelling* om werklozen de mogelijkheid te geven zich als zelfstandige te vestigen, maakt deel uit van dit nationale beleid en kan inhoudelijk niet worden beschouwd als een vorm van financiële tegemoetkoming bij arbeidsbemiddeling<sup>50</sup>. De vraag kan worden ge-

<sup>45</sup> Arrest van 25 februari 1986, *B.S.* van 19 maart 1986, *R.W.*, 1985-86, 2500, met noot VANDERVEEREN, C.

<sup>46</sup> *Gedr. St.*, Senaat, 1975-76, nr. 766-1° en 2°.

<sup>47</sup> Arrest van 25 februari 1986, *cit.*

<sup>48</sup> Arrest van 28 juni 1985, *cit.*

<sup>49</sup> *Ibidem*; DEHOUSSE, F., «Un noeud de vipères constitutionnel: le statut des intercommunales et la Cour d'arbitrage», *J.T.*, 1985, 617-363.

<sup>50</sup> Arrest van 25 februari 1986, *cit.*

steld of het Hof het begrip arbeidsbemiddeling niet te eng opvat, waardoor alle nieuwsoortige initiatieven en middelen om werkzoekenden te helpen bij het verwerven van een «inkomen uit arbeid» worden beschouwd als vallend buiten de bevoegdheid van de gewesten. Het Hof zegt dat het in casu gekozen middel: het toekennen van achtergestelde leningen en dus een vorm van krediet, bij de bevoegdheidsrechtelijke beoordeling moet wijken voor het oogmerk van de bevordering van de tewerkstelling. Doch is dit geen nieuwe vorm van «bemiddelen»? De verwijzing naar de herkomst van de middelen (nationale geldmiddelen) kan de indruk verwekken, dat wie het geld heeft, tevens de juridische bevoegdheid kan en mag uitoefenen.

Bij de beoordeling van het optreden van de Staat inzake openbaar industrieel initiatief, kredietpolitiek en tewerkstellingsbeleid vermeldt het Arbitragehof telkens uitdrukkelijk de herkomst van de middelen als een toetssteen voor het beantwoorden van de bevoegdheidsvraag. Deze uitspraken van het Arbitragehof kunnen de indruk wekken, dat in geval van onduidelijk gedeelde bevoegdheid (*quod plerumque fit*) tussen de Staat en de deelgebieden de herkomst van de middelen een indicatie is voor de beleidsbevoegdheid:

hoe groter de financiële armslag is, hoe ruimer de bevoegdheid. Het conflictueuze van deze toestand kan verhold zijn, wanneer de doelstellingen van het door de onderscheiden machten gevoerde beleid op een bepaald ogenblik gelijklopend zijn, zodat zij elkaar eerder aanvullen, dan neutraliseren en de realisatiemogelijkheid van de gemeenschappelijke doelstellingen wordt versterkt. Deze toestand mag echter niet uit het oog doen verliezen, dat de vraag naar de materiële bevoegdheid — toetssteen voor de territoriale bevoegdheid — ook moet primeren op de vraag of en in welke mate het geoorloofd is met eigen middelen een beleid te voeren bij gedeelde bevoegdheid die steeds als een exclusieve verdeling moet worden beschouwd. Daarom kan het onderzoek naar de herkomst van de middelen niet als een argument worden gebruikt voor het oplossen van een bevoegdheidsgeschil, doch omgekeerd volgt uit de interpretatie van de materiële bevoegdheid het antwoord op de vraag of deze aanwending van middelen geoorloofd was.

Karel RIMANQUE  
Gewoon hoogleraar U.I.A.

## RECHTSPRAAK

### HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 22 MEI 1985

Voorzitter: de h. Screvens

Raadsheer-rapporteur: de h. Ghislain

Advocaat-generaal: de h. Piret

Advocaat: mr. Vanderveeren

#### Onderzoeksgerechten — Regeling van de procedure — Inzage van de stukken.

*Indien de beklaagde en zijn raadsman geen inzage hebben kunnen nemen van de stukken van het onderzoek die ten minste achtenveertig uur vóór de beraadslaging van de met de regeling van de procedure belaste raadkamer ter griffie moesten worden neergelegd, schendt de beschikking tot verwijzing het enig artikel, § XV, tweede lid, van de wet van 25 oktober 1919.*

M.

Gelet op de bestreden beslissingen: 1) de beschikking, op 18 juni 1984 gewezen door de raadkamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel; 2) het arrest, op 29 juni 1984 gewezen door het Hof van Beroep te Brussel, kamer van inbeschuldigingstelling; 3) het arrest, op 13 februari 1985 gewezen door de correctionele kamer van het Hof van Beroep te Brussel;

Over de twee voorzieningen:

*Over het ambtshalve aangevoerde middel*, afgeleid uit de schending van het enig artikel, § XV, van de wet van 25 oktober 1919 tot tijdelijke wijziging van de rechterlijke in-

richting en van de rechtspleging voor de hoven en rechtbanken:

Overwegende dat blijkens de beschikking van de raadkamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel die eiser, na aanneming van verzachtende omstandigheden, naar de correctionele rechtbank heeft verwezen, eiser en zijn raadsman geen inzage hebben kunnen nemen van de stukken van het onderzoek die ten minste achtenveertig uur vóór de beraadslaging van de met de regeling van de procedure belaste kamer ter griffie moesten worden neergelegd;

Overwegende dat die beschikking vermeldt dat het door eiser aangevoerde middel «betreffende de schending van zijn recht van verdediging al evenmin gegrond is, nu daarin niet wordt aangetoond hoe dat recht zou zijn geschonden, aangezien uit de gegevens van de stukken van het onderzoek blijkt dat de tegen hem bewezen verklaarde bestanddelen van het misdrijf sedert zijn laatste verschijning voor de raadkamer op 18 mei 1984 zijn blijven bestaan en de na die datum bevolen onderzoeksverrichtingen de aard van die bezwaren in geen enkel opzicht hebben gewijzigd», en bijgevolg beslist om eiser onder bevel tot aanhouding naar de correctionele rechtbank te verwijzen wegens de hem ten laste gelegde feiten;

Overwegende dat de beschikking tot verwijzing aldus het enig artikel, § XV, tweede lid, van de wet van 25 oktober 1919 schendt en moet worden nietigverklaard; dat de vernietiging van die beschikking de vernietiging van de rechtspleging en van de daaropvolgende beslissingen tot gevolg heeft;

(...)

NOOT—*Het recht van inzage van het strafdossier bij verwijzing*

1. In het ambtshalve aangevoerde middel beklemt toont het Hof van Cassatie het recht van inzage van de stukken van het onderzoek door de beklagde en zijn raadsman bij de regeling van de procedure.

Als de stukken van het onderzoek niet ten minste achtenveertig uur vóór de beraadslaging van de raadkamer ter griffie zijn neergelegd, kan de raadkamer niet rechtsgeldig beslissen over de rechtspleging.

De beklagde moet niet eens bewijzen dat door deze onregelmatigheid zijn recht van verdediging is geschonden. Het niet-naleven van de voorschriften vervat in het enig artikel, § XV, van de wet van 25 oktober 1919 brengt de nietigheid mee van de beschikking van de raadkamer.

2. Het valt te betreuren dat er geen rechtsmiddel bestaat tegen een onwettige beslissing van de raadkamer die de zaak naar de correctionele rechtbank verwijst, tenzij een cassatieberoep nadat een eindbeslissing over de grond van de zaak is uitgesproken.

Heel wat tijd en werk zouden worden bespaard mocht er een rechtsmiddel zijn om verzet te doen tegen een manifest nietige beschikking tot verwijzing, bv. wegens niet-vermelding van verzachtende omstandigheden, onregelmatige kennisgeving van plaats, dag en uur van de verschijning voor de raadkamer of zoals ten deze, niet-mededeling van de stukken van het onderzoek als voorgeschreven in het enig artikel, § XV, van de wet van 25 oktober 1919.

A. Vandeplas

## HOF VAN CASSATIE

1e KAMER — 20 JUNI 1985

Voorzitter: de h. Mahillon

Raadsheer-rapporteur: de h. Bosly

Advocaat-generaal: mevr. Liekendaal

Advocaten: mrs. Simont en Kirkpatrick

### Onteigening — Vonnis — Beroep.

*Wanneer de rechter het verzoek inwilligt krachtens art. 8, eerste lid, van de wet van 26 juli 1962 betreffende de onteigeningen ten algemenen nutte, is hij gehouden in hetzelfde vonnis, het bedrag vast te stellen van de door de onteigenaar verschuldigde provisionele vergoedingen; het tweede lid van dit artikel, volgens hetwelk dat vonnis niet vatbaar is voor enig beroep, is niet alleen van toepassing op de beschikking van het vonnis waarin het bedrag van de provisionele vergoedingen wordt vastgesteld maar ook op de beschikkingen waarin uitspraak wordt gedaan over de regelmatigheid en de wettigheid van de onteigening.*

D. t/ Provincie Brabant e.a.

Gelet op het bestreden vonnis, op 18 mei 1984 in hoger beroep op verwijzing gewezen door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel;

Gelet op het arrest van het Hof van 8 maart 1984;

Over het door het openbaar ministerie tegen de voorziening ambtshalve opgeworpen middel van niet-ontvankelijkheid, waarvan door hem overeenkomstig artikel 1097 van het Gerechtelijk Wetboek kennis is gegeven aan de advoca-

ten van de partijen, en dat hieruit is afgeleid dat krachtens artikel 8, tweede lid, van de wet betreffende de rechtspleging bij hoogdringende omstandigheden inzake onteigeningen ten algemenen nutte, vervat in artikel 5 van de wet van 26 juli 1962 betreffende de onteigeningen ten algemenen nutte en de concessies voor de bouw van autosnelwegen, het bestreden vonnis niet vatbaar is voor voorziening in cassatie:

Overwegende dat artikel 7 van de wet betreffende de rechtspleging bij hoogdringende omstandigheden inzake onteigeningen ten algemenen nutte bepaalt dat de rechter «oordeelt of de vordering regelmatig is ingesteld, de door de wet voorgeschreven formaliteiten vervuld zijn en het plan van de grondinnemingen van toepassing is op het goed waarvan de onteigening wordt gevorderd» dat dit artikel tevens aan de aanwezige verweerders, op straffe van verval, de verplichting oplegt om alle excepties die zij menen te kunnen opwerpen, ineens voor te brengen;

Overwegende dat volgens artikel 7, derde lid, tegen het vonnis waarbij de rechter de vordering van de onteigenaar afwijst hoger beroep kan worden ingesteld binnen vijftien dagen na de uitspraak; dat echter in het geval dat de rechter het verzoek van de onteigenaar inwilligt, het vonnis krachtens artikel 8 van die wet niet vatbaar is voor enig beroep;

Overwegende dat de rechter, wanneer hij dat verzoek inwilligt, weliswaar krachtens artikel 8, eerste lid, gehouden is, in hetzelfde vonnis, het bedrag vast te stellen van de door de onteigenaar verschuldigde provisionele vergoedingen; dat echter het tweede lid van dit artikel volgens hetwelk dat vonnis niet vatbaar is voor enig beroep, niet alleen van toepassing is op de beschikking van het vonnis waarin het bedrag van de provisionele vergoedingen wordt vastgesteld, maar ook op de beschikkingen waarin uitspraak wordt gedaan over de regelmatigheid en de wettigheid van de onteigening;

Dat de omstandigheid dat de rechter nalaat het bedrag van die vergoedingen vast te stellen in zijn vonnis niet tot gevolg kan hebben dat de overige beschikkingen van het vonnis waarin het verzoek van de onteigenaar ingewilligd wordt vatbaar wordt voor beroep;

Overwegende dat bijaldien in de regel een dergelijk vonnis wordt gewezen door de vrederechter, uit de voormelde artikelen 7 en 8 echter volgt dat, wanneer de vrederechter de vordering van de onteigenaar afwijst en de appelrechters op diens hoger beroep die beslissing wijzigen, het in hoger beroep gewezen vonnis waarbij het verzoek van de onteigenaar overeenkomstig artikel 8, eerste lid, wordt ingewilligd, niet vatbaar is voor enig beroep, krachtens het tweede lid van dit artikel;

Overwegende dat ten deze de Vrederechter van het tweede kanton te Waver de vordering van verweester, de provincie Brabant, heeft afgewezen bij vonnis van 3 juni 1982; dat overeenkomstig artikel 7, derde lid, van de wet betreffende de rechtspleging bij hoogdringende omstandigheden inzake onteigening ten algemenen nutte, de provincie Brabant tegen dat vonnis hoger beroep heeft ingesteld binnen vijftien dagen na de uitspraak; dat het bestreden vonnis, waarbij over dat hoger beroep uitspraak werd gedaan door het rechtscollège waarnaar de zaak was verwezen nadat het Hof in het arrest van 8 maart 1984 de door de

Rechtbank van Eerste Aanleg te Nijvel gewezen vonnissen van 6 juli, 13 september en 6 december 1982, «verklaart dat de rechtsvormen voor de onteigening in acht zijn genomen, de vordering regelmatig is ingesteld, de door de wet voorgeschreven formaliteiten vervuld zijn, en het plan van de grondinnemingen van toepassing is op de goederen waarvan de onteigening wordt gevorderd; bijgevolg aan (verweerster, de provincie Brabant) machtiging verleent tot onteigening van het geheel van de in de dagvaardingsexploiten bedoelde percelen ...; verwijst de zaak naar de Vrede-rechter van het kanton Waver voor de vaststelling van de provisionele vergoedingen en de voortzetting van de onteigeningsprocedure»;

Overwegende dat dit vonnis, ofschoon het nalaat het bedrag vast te stellen van de provisionele vergoedingen, uitspraak doet over al de punten die luidens artikel 7, tweede en derde lid, van voormelde wet, tot de bevoegdheid van de appelrechters behoren; dat het vonnis, dat op grond van die beslissing over voormelde punten het verzoek van het onteigenend orgaan, thans verweerster provincie Brabant, inwilligt, overeenkomstig artikel 8, tweede lid, van die wet niet vatbaar is voor enig beroep en dus niet door een voorziening in cassatie kan worden bestreden;

Dat de voorziening niet ontvankelijk is;  
(...)

## HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 19 NOVEMBER 1985

Voorzitter: de h. Boon

Raadsheer-rapporteur: de h. De Peuter

Advocaat-generaal: de h. Declercq

Advocaat: mr. Bützler

### Valsheid in geschrifte — Vennootschappen — Jaarrekening — Ter inzage leggen.

*Krachtens art. 209 Vennootschappenwet bestaat de jaarrekening voor de toepassing van de artt. 207 en 208 zodra zij voor de aandeelhouders ter inzage is gelegd.*

*Niet naar recht verantwoord is het arrest dat een beklagde op grond van de artt. 207 en 208 wegens valsheid in de jaarrekening veroordeelt zonder vast te stellen dat de jaarrekening voor de aandeelhouders of de vennoten ter inzage was voorgelegd, zodat zij voor de toepassing van die artikelen bestond.*

Van den B.

Over het eerste middel, afgeleid uit de schending van de artikelen 97 van de Grondwet, 207, 208 en 209 van de bij koninklijk besluit van 30 november 1935 gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen, die titel IX van boek I van het Wetboek van Koophandel vormen, de artikelen 207 en 209 respectievelijk gewijzigd bij de artikelen 31 en 32 van de wet van 24 maart 1978,

doordat het hof van beroep eiser veroordeelt tot een gevangenisstraf van een maand en tot een geldboete van 200 frank, uit hoofde van telastlegging A, ter zake dat hij, als

dader, met een bedrieglijk oogmerk of met het voornemen om te benadelen, valsheid in de jaarrekening der vennootschappen, door de wet of door de statuten voorgeschreven, heeft gepleegd, en gebruik heeft gemaakt van deze valse akte, namelijk door in de balans van het boekjaar 1979 van de P.V.B.A. I. neergelegd op de griffie van de Rechtbank van Koophandel te Gent op 7 mei 1981 valse bedragen te hebben vermeld, op de volgende gronden: «De aan de eerste beklagde (eiser) ten laste gelegde feiten zijn voor het hof, zoals voor de eerste rechter, bewezen gebleven. Met de beschouwingen die deze beklagde in zijn conclusie aanvoert, kan niet worden ingestemd. Zo (eiser) al het materieel werk van het opmaken van de balans liet uitvoeren door de tweede beklagde, dan gebeurde dit aan de hand van de valse gegevens die doelbewust door (eiser) verstrekt werden. Hij wist immers dat de boekhouding vals was, en gaf opdracht ze aldus te houden, zoals blijkt uit het feit dat hij bepaalde documenten door een bediende anders deed herschrijven, dat hij toegeeft dat verkopen gebeurden die niet opgenomen werden in de boeken of op zijn lopende rekening, en dat hij bekent dat een dubbele boekhouding bestond waarin bepaalde fictieve cijfers vermeld werden. Dat (eiser) nagelaten zou hebben de balans te onderwerpen aan de goedkeuring van de algemene vergadering neemt haar bestaan niet weg. Ze wordt overigens uitvoerig besproken in de verklaring van de tweede beklagde en een kopie ervan berust in het dossier»,

terwijl, eerste onderdeel, luidens artikel 209 van voormelde wetten op de handelsvennootschappen, voor de toepassing van de vorige artikelen — die de misdrijven van valsheid in de door de wet of door de statuten voorgeschreven jaarrekening van een vennootschap en van gebruik van die valse akten omschrijven en strafbaar stellen — de jaarrekening eerst bestaat zodra zij voor de aandeelhouders of de vennoten ter inzage is gelegd, en eiser uitdrukkelijk, in zijn conclusie van 9 oktober 1984, aanvoerde dat er nooit een balans heeft bestaan in de handelsrechtelijke betekenis van dat begrip, nu zij nooit door een algemene vergadering werd goed- of afgekeurd, alsmede, in zijn tweede conclusie van 30 oktober 1984, met overneming van de verklaring van beklagde De C. in het proces-verbaal van 5 mei 1981, dat er ook geen algemene vergadering voor bewuste balans werd belegd, zodat het hof van beroep er zich ter zake niet wettig toe kon beperken te oordelen dat de omstandigheid dat eiser zou nagelaten hebben de balans te onderwerpen aan de goedkeuring van de algemene vergadering haar bestaan niet wegneemt, nu ze overigens uitvoerig wordt besproken in de verklaring van tweede beklagde en een kopie ervan berust in het dossier, en aldus een constitutief element van het aan eiser ten laste gelegd misdrijf niet wettig vaststelt (schending van de artikelen 207, 208 en 209 van voormelde wetten op de handelsvennootschappen), althans, door in gebreke te blijven vast te stellen dat bedoelde balans ter inzage van de vennoten van de P.V.B.A. I. werd gelegd, de wettigheidscontrole van het hof over de beslissing tot veroordeling van eiser wegens de telastlegging A onmogelijk maakt (schending van artikel 97 van de Grondwet):

Overwegende dat krachtens artikel 209 van de Handelsvennootschappenwet de balansen of de jaarrekeningen voor de toepassing van de artikelen 207 en 208 van die wet

bestaan zodra zij voor de aandeelhouders of de vennoten ter inzage zijn gelegd;

Overwegende dat, nu eiser vervolgd werd wegens de misdrijven van de artikelen 207 en 208 van de Handelsvennootschappenwet, het arrest, door slechts te releveren dat het niet-onderwerpen van de balans aan de algemene vergadering haar bestaan niet wegneemt, dat die balans uitvoerig besproken werd in de verklaring van tweede gedaagde en de kopie ervan in het dossier berust, en zonder vast te stellen dat de jaarrekening voor de aandeelhouders of de vennoten ter inzage is voorgelegd, zodat zij voor de toepassing van voornoemde artikelen 207 en 208 bestond, zijn beslissing niet naar recht verantwoordt;

Dat het onderdeel in zoverre gegrond is;

(...)

#### NOOT—Valse jaarrekeningen

1. Op het eerste gezicht heeft de afzonderlijke strafbaarstelling van valsheid in de door de wet of de statuten voorgeschreven balans en winst- en verliesrekening of, zoals die thans worden genoemd, de jaarrekening niet veel zin. De jaarrekening is per essentie een akte die in zekere mate tot bewijs kan strekken, een vereiste om naar vaste rechtspraak van het Hof van Cassatie in principe onder toepassing van artikel 196 van het Strafwetboek te vallen (J. Vanhalewijn en L. Dupont, *Valsheid in geschriften*, A.P.R., nr. 163 e.v.).

De afzonderlijke strafbaarstelling van valsheid in de jaarrekening heeft een historische oorsprong. Het Hof van Cassatie had inderdaad in twee ophefmakende arresten beslist dat de balans en de winst- en verliesrekening geen akten waren, die tot doel hebben bedingen, verklaringen of feiten vast te stellen in de strafrechtelijke zin des woords. Hiertegen kwam felle reactie en door de wet van 26 december 1881 werden de artikelen ingevoerd, die thans de artikelen 207, 208 en 209 van de Vennootschappenwet zijn. Nadien wijzigde het Hof zijn rechtspraak en werden die nieuwe artikelen in feite overbodig (Matray, «Simulation de droit privé et faux criminel», *R.D.P.*, 1968-69, 581 e.v., nr. 17). Inmiddels bestonden de artikelen echter, wat niet zonder strafrechtelijke consequenties is.

2. De artikelen 207, 208 en 209 van de Vennootschappenwet gelden voor de jaarrekening van een vennootschap, die door de wet of de statuten is voorgeschreven. Bedoeld wordt de door artikel 77 van de Vennootschappenwet voorgeschreven jaarrekening. Nu verwijst dit artikel 77 uitdrukkelijk naar de wet van 17 juli 1975 op de boekhouding en de jaarrekeningen van de ondernemingen en de besluiten ter uitvoering ervan. De wet van 17 juli 1975 is evenwel van toepassing op ondernemingen, waarvan verschillende geen handelsvennootschappen zijn (artikel 1, als vervangen door artikel 1 van de wet van 1 juli 1983). De vraag is dus of de artikelen 207, 208 en 209 van de Vennootschappenwet van toepassing zijn op de ondernemingen die geen handelsvennootschappen zijn. De omstandigheid dat in die artikelen sinds de wet van 24 maart 1978 betreffende de openbaarmaking van de akten van de jaarrekening van de handelsvennootschappen en van de burgerlijke vennootschappen die de rechtsvorm van een handelsvennootschap hebben aangenomen de term jaarrekening is aangenomen, is niet relevant. De vervanging van balans en winst- en verliesreke-

ning door jaarrekening heeft geen andere betekenis dan het aanpassen van de tekst aan de nieuwe terminologie (*Parl. St., Senaat*, B.Z. 1977, nr. 132/1, 7). De valsheid in de jaarrekening van een onderneming die niet onder de Vennootschappenwet valt, wordt niet bestraft door de artikelen 207, 208 en 209 ervan. De wetgever zou er evenwel goed aandoen het misdrijf valsheid in jaarrekening op te nemen in de wet van 17 juli 1977.

Valsheid in jaarrekeningen van ondernemingen die niet onder de toepassing van de wetten op de handelsvennootschappen vallen, kan eventueel bestraft worden door de artikelen 196 e.v. van het Strafwetboek (zie verder). Bovendien zal ze waarschijnlijk getroffen worden door artikel 17, eerste lid, van de wet van 17 juli 1975. Dit artikel stelt onder meer strafbaar het niet naleven van de door de Koning bepaalde maatstaven voor de waardering van de inventaris, alsmede de vorm en de inhoud van de jaarrekening. Krachtens artikel 3 van het koninklijk besluit van 8 oktober 1976 met betrekking tot de jaarrekeningen van de ondernemingen moeten deze een getrouw beeld geven van het vermogen, de financiële positie en het resultaat van de onderneming.

3. Een jaarrekening is een document dat zeker vandaag ingevolge de voorschriften van de wet van 17 juli 1975 en van het koninklijk besluit van 8 oktober 1976 met betrekking tot de jaarrekening van de ondernemingen een lange wordingsgeschiedenis heeft, gaande van een ontwerp tot het definitieve en bekendgemaakte document, waarvan men bij de balanscentrale een afschrift kan krijgen.

Ontwerpen van geschriften worden niet door de strafbaarstelling van de gemeenrechtelijke valsheid beschermd (M. Rigaux en P.E. Trousse, *Les crimes et les délits du code pénal*, III, nr. 87). Hetzelfde beginsel geldt voor de jaarrekening. Bovendien bepaalt artikel 209 van de Vennootschappenwet vanaf welk ogenblik een ontwerp van jaarrekening strafrechtelijk een jaarrekening wordt: dat is zodra de jaarrekening voor de aandeelhouders of de vennoten ter inzage is gelegd.

Met het ter inzage leggen worden bedoeld de volgende verrichtingen, die de algemene vergadering die de jaarrekening moet goedkeuren, voorafgaan: de terbeschikkingstelling van de jaarrekening van de aandeelhouders op de maatschappelijke zetel vijftien dagen voor de algemene vergadering en eventueel de toezending ervan te dier gelegenheid aan de houders van aandelen op naam, zoals voorgeschreven door artikel 78 van de Vennootschappenwet. Het ontwerp van jaarrekening dat nog maar alleen aan de commissarissen van de vennootschap is overhandigd, zoals voorgeschreven is door artikel 77 van de Vennootschappenwet, is derhalve nog geen jaarrekening in de betekenis van artikel 209.

Als er documenten bestaan die men materieel als jaarrekening zou kunnen betitelen, zelfs als er zich een kopie van een balans in een strafdossier bevindt zoals het hof van beroep ten deze had vastgesteld dan betekent dit nog niet dat er een jaarrekening bestaat in de betekenis van de artikelen 207, 208 en 209.

Het is vermeldenswaard dat er in Frankrijk een gelijkaardige regel bestaat. Het Franse strafrecht bestraft de voorzitter, bestuurders of algemene directeurs van een N.V. die, zelfs buiten elke uitkering van dividenden, bewust een onjuiste balans hebben bekendgemaakt of er een van de

aandeelhouders hebben voorgesteld ten einde de werkelijke toestand van de vennootschap verborgen te houden (art. 437, 2°, Code pénal). Het voorstellen van de onjuiste balans bestaat in de voorlegging ervan op de algemene vergadering, ongeacht de goedkeuring door de commissarissen en ongeacht de omstandigheid dat de aandeelhouders over de tekst beschikken tijdens de lectuur ervan. Het voorstellen van een onjuiste balans is ook, en dat is belangrijk hier, het toezenden ervan aan de aandeelhouders of het ter beschikking stellen ervan op de maatschappelijke zetel ten minste vijftien dagen vóór de bijeenroeping van de gewone algemene vergadering, zoals dat door de wet is voorgeschreven (Dupont-Delestraint, *Droit pénal des affaires et des sociétés commerciales*, 2e druk, nr. 375, A, 2.1). Het misdrijf is gepleegd ook wanneer de onjuistheid op de algemene vergadering verbeterd wordt, zelfs indien tussen de ter inzagelegging en de verbetering geen enkel aandeelhouder van de balans heeft kennis genomen (Corr. Seine, 13 juli 1963, *Gaz. Pal.*, 1963, 2, 325).

Het spreekt vanzelf dat wanneer een beklaagde betwist dat er een jaarrekening bestaat in de betekenis van de artikelen 207, 208 en 209 van de Vennootschappenwet, de rechter uitdrukkelijk het bestaan ervan zal moeten vaststellen op grond van feitelijke gegevens. Het verdient aanbeveling dat de parketmagistraten deze feitelijke gegevens reeds in hun rechtsvorderingen vermelden.

4. Sommigen beweren dat het ontwerp van een valse jaarrekening een strafbare poging tot valsheid kan opleveren. Wanneer bv. met bedrieglijk opzet of met het oogmerk om te schaden een ontwerp van valse jaarrekening wordt overhandigd aan de commissarissen, dan is er wel geen strafbare poging tot valsheid als de opstellers het spontaan verbeteren of intrekken, maar indien ze dit slechts doen ten gevolge van een tussenkomst van buitenaf, dan zou er een strafbare poging zijn (Piret, «Faux bilans», *R.D.P.*, 1961-62, 953 e.v., nr. 9). In die opvatting is het opstellen van een ontwerp van valse jaarrekening het begin van uitvoering van het misdrijf van valsheid (G. Beltjens, *Droit commercial belge*, II, blz. 762, nr. 38).

Anderen menen — en wij delen hun mening — dat het ontwerp van een valse jaarrekening slechts een voorbereidende handeling is, dus geen begin van uitvoering van het misdrijf (Resteau, *Traité des sociétés anonymes*, V, 2e druk, nr. 2281). Zolang de jaarrekening dus niet ter inzage is gelegd, kan ze in beginsel straffeloos worden verbeterd of ingetrokken, wie of wat ook de beweegreden hiertoe is geweest.

Wil dit nu zeggen dat valsheid in een jaarrekening, d.i. een balans, resultatenrekening en toelichting, die nog niet ter inzage van de aandeelhouders of vennoten is gelegd nooit strafbaar is? Hoegenaamd niet.

Een jaarrekening kan immers opgesteld en gebruikt worden buiten het toepassingsveld van de Vennootschappenwet en/of buiten de sfeer van de verslaggeving aan de algemene vergadering (zie Nov., *Droit pénal*, II, nr. 2002; *R.P.D.B.*, v° «Faux», nrs. 326 tot 332). Dan kan er eventueel gemeenrechtelijke valsheid in geschrifte zijn. Als bv. een vennoot in de uitvoering van een associatieovereenkomst een staat van actief en passief, die men balans en winst- en verliesrekening noemde, opmaakt, die vals is, pleegt hij de gemeenrechtelijke valsheid (Brussel, 10 maart 1913, *R.D.P.*, 1913, 321). Er is ook valsheid — ter zake werd wegens het faillissement

het misdrijf van bedrieglijke bankbreuk aangehouden — wanneer het gaat om een valse balans, opgesteld na een verzoek van de voorzitter van de rechtbank van koophandel in het kader van een faillissementsonderzoek (Antwerpen, 4 december 1980, *R.W.*, 1980-81, 2193; het cassatieberoep werd verworpen: Cass., 23 februari 1982, *A.C.*, 1981-1982, 804).

Tot slot mag niet uit het oog worden verloren dat soms een valse of bewust onjuiste balans onder andere strafbepalingen kan vallen. Dit zal bv. het geval zijn met de balans die de bestuurders, de gemachtigden of aangestelden van een vennootschap met toepassing van artikel 64sexies van de Vennootschappenwet bij wijze van opheldering en inlichting aan de commissarissen verstrekken. Dit wordt gestraft door artikel 204, 6°, van de Vennootschappenwet. De handelaar die in de balans van zijn zaken, die hij volgens artikel 441 Faillissementswet bij zijn aangifte van faillissement moet voegen, onjuiste inlichtingen of toelichtingen verschaft maakt zich plichtig aan de facultatieve eenvoudige bankbreuk, omschreven in artikel 574, 4°, van de Faillissementswet.

L. Huybrechts

## RAAD VAN STATE

### 3e KAMER — 11 DECEMBER 1985

Voorzitter: de h. Tapie

Staatsraden: de hh. Van Aelst en François

Eerste auditeur: de h. Haesaert

Advocaten: mrs. Cambier, Berbille en Goffin

### Beroep op de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie — Daaropvolgend beroep op de Raad van State — Vervaltermijnen.

*Wanneer, nadat een klacht is ingediend bij de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie, geen advies wordt uitgebracht binnen de termijn van zestig dagen na de ontvangst van de klacht, moet een verzoekschrift tot nietigverklaring bij de Raad van State worden ingesteld bij de Raad van State binnen de termijn van zestig dagen die ingaat bij het verstrijken van de termijn tijdens welke het advies had moeten worden uitgebracht.*

S. t/ Raad van beheer van het B.R.F.

Arrest nr. 25.947

Gezien het op 27 augustus 1982 ingediende verzoekschrift, waarbij M.S. de nietigverklaring vordert van de beslissing van de raad van beheer van het «Belgisches Rundfunk- und Fernsehzentrum (B.R.F.)» van 8 februari 1980, die H.E. en P.M. benoemt tot de graad van redactiesecretaris;

Overwegende dat de tegenpartij en de tussenkomende partij een middel van niet-ontvankelijkheid aanvoeren waarin zij betogen dat het beroep te laat is ingesteld;

Overwegende dat verzoeker, die reeds een klacht had ingediend bij de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie tegen het door de raad van beheer van het B.R.F. te kennen ge-

ven voornemen om twee redactiesecretarissen te benoemen, zijn klacht op 14 maart 1980 bevestigde, nadat de raad van beheer de aangekondigde benoemingen had gedaan; dat die bevestiging, niet de aanvankelijke klacht die ingediend was vooraleer de bestreden beslissing werd genomen, in aanmerking moet worden genomen voor de toepassing van de wet van 16 juli 1973 waarbij de bescherming van de ideologische en filosofische strekkingen gewaarborgd wordt; dat krachtens artikel 25, tweede lid, van die wet, de klacht de termijn om beroep in te stellen bij de Raad van State, opschort; dat krachtens artikel 24, § 2, van dezelfde wet, het advies van de Commissie moet worden uitgebracht binnen zestig dagen na de ontvangst van de klacht; dat, in het onderhavige geval, het advies eerst op 28 juni 1982 werd gegeven; dat het vermeldde dat de heer S. zijn klacht had bevestigd op 14 maart 1980 en dat het zodoende als dag van de ontvangst van de klacht stelde ofwel 14 maart 1980 ofwel een iets latere datum, in elk geval een datum meer dan zestig dagen vóór die waarop het advies werd uitgebracht; dat het derde lid van artikel 25 van voornoemde wet de nieuwe termijn van zestig dagen om de zaak bij de Raad van State aanhangig te maken, doet ingaan ofwel bij het verstrijken van de maand die volgt op de betekening van het advies van de commissie, ofwel «bij het verstrijken van de termijn tijdens welke het advies had moeten worden uitgebracht», en dat het dus die tweede regel is die toepassing vindt wanneer, zoals in het onderhavige geval, het advies van de Commissie niet uitgebracht is binnen de termijn waarin het uitgebracht had moeten worden, zonder dat een onderscheid dient te worden gemaakt naargelang het advies te laat gegeven of niet gegeven is; dat verzoeker in zijn memorie van wederantwoord vraagt, dat, «in dubio», de eerste van de twee eerdere vermelde alternatieve regels op hem zou worden toegepast; dat er geen reden is om eraan te twijfelen dat de tweede regel van toepassing is, daar de eerste alleen betrekking heeft op het geval dat de Commissie haar advies uitbrengt binnen de gestelde termijn; dat het beroep, aangezien het ingesteld is bijna twee jaar na de datum waarop het advies volgens de wet uitgebracht had moeten worden, te laat komt en derhalve niet ontvankelijk is;

(Volgt verwerping)

**NOOT—***Vervaltermijnen na een klacht bij de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie*

In de bijdrage over de «Vaste Nationale Cultuurpactcommissie en de Raad van State», *R.W.*, 1984-85, 2657-2668, hadden wij aangestipt dat geen rechtspraak van de Raad van State bestond over het probleem of de termijn waarover een verzoeker beschikt om een beroep tot nietigverklaring bij de Raad van State in te dienen nadat een klacht op grond van de wet van 16 juli 1973 bij de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie werd ingediend, die geen advies had uitgebracht binnen de termijn van zestig dagen na ontvangst van de klacht, welke termijn niet loopt tijdens de maanden juli en augustus, een termijn van orde of van verval is.

Die termijn werd door de commissie zelf als een termijn van orde beschouwd (*Parl. St., Ned. Cultuur*, B.Z. 1979, nr. 16/1).

De Raad van State heeft thans dit probleem moeten be-

slechten en, op gronden die juridisch onaanvechtbaar zijn, aanvaard dat de in de artikelen 24 en 25 van de wet van 16 juli 1973 voorgeschreven termijnen vervaltermijnen zijn. Een ieder weet waaraan hij zich thans moet houden. Zal de commissie erin slagen, na de reorganisatie van haar diensten, binnen zestig dagen een advies uit te brengen? Zoniet, dan lijkt het wenselijk dat de wetgever en de decreetgever art. 24, § 2, tweede lid, wijzigen door een langere tijd te gunnen aan de commissie om haar advies uit te brengen.

Tijdens de parlementaire voorbereiding van de wet van 16 juli 1973 heeft de termijnregeling van de artikelen 24 en 25 geen aanleiding gegeven tot enige opmerking of bespreking.

W. Lambrechts

## HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

9e KAMER — 24 JUNI 1985

Voorzitter: de h. Vossen

Raadsheren: de hh. Durant (rapporteur) en De Smedt

Advocaat-generaal: de h. Dubois

Advocaten: mrs. Humblet en Boon

**Pers — Recht van wederwoord — Termijn — Beledigend antwoord.**

1. *De termijn van drie maanden binnen welke de in een periodiek geschrift bij name genoemd of impliciet aangewezen persoon kosteloze inlassing van een antwoord kan vorderen, gaat in op het ogenblik dat de lezer kennis krijgt van het periodiek geschrift. De afgifte op het postkantoor kan niet als aanvangsdatum van bedoelde termijn gelden.*

2. *Beledigingen en aantastingen van de eer mogen niet op soortgelijke wijze worden beantwoord en de inlassing van een dergelijk antwoord mag worden geweigerd.*

N.V. S. e.a. t/ C.

Overwegende dat de eerste rechter terecht oordeelde dat de door beide burgerlijke partijen ingestelde vorderingen toelaatbaar zijn; dat ook de tweede rechtstreeks dagende partij immers, minstens impliciet, aanwijsbaar was door het besproken artikel;

Overwegende dat de inlassing van het bewuste recht op antwoord evenmin laattijdig gevorderd werd;

Dat de termijn van drie maanden waarvan sprake in artikel 1, eerste lid, van de wet van 23 juni 1961 betreffende het recht tot antwoord, ingaat op het ogenblik dat de lezer kennis krijgt van het periodiek geschrift;

Dat de loutere afgifte op 29 februari 1984 van het tijdschrift van de maand maart 1984 op het postkantoor met het oog op de verspreiding van dit nummer onder de lezers van het tijdschrift, niet als aanvangsdatum van bedoelde termijn kan gelden;

Dat ten deze de lezer ten vroegste op 1 maart 1984 — na de verspreiding van het nummer — kennis kon krijgen van het aangevochten artikel;

Dat nu, zoals blijkt uit de processtukken, het recht op antwoord beklagde in ieder geval bereikte op 31 mei 1984,

de inlassing ten deze binnen de voorgeschreven termijn van drie maanden gevorderd werd;

Overwegende dat in casu ook geen dienende argumenten te steunen zijn op het feit dat het besproken artikel als «wetenschappelijke kritiek» te beschouwen is, nu - ongeacht de waarde van de «babycomputer» in kwestie - het gebruik van woorden of uitdrukkingen als «wondermiddeltjes», «zogenaamde natuurboetieks», «rommel», «het (loont) eigenlijk de moeite niet daar veel woorden aan vuil te maken» enz. alleszins in de gegeven context, aantastingen van de eer in de zin van artikel 1, tweede lid, van de wet van 23 juni 1961 inhouden;

Overwegende dat zodus alleen te onderzoeken blijft of het ingestuurde antwoord aan de wettelijke vereisten beantwoordt, meer bepaald of dit antwoord niet zelf beledigend was voor het betrokken tijdschrift;

Dat de eerste rechter ter zake op juiste wijze oordeelt dat de lezer van het antwoord tot het besluit komen moet dat te kiezen valt tussen ofwel een (impliciet gestelde) veronderstelling dat het tijdschrift gelogen had ofwel een (expliciet uitgedrukte) bewering dat in het artikel «oneerlijke joernalistiek van het ergste soort» bedreven werd;

Dat de correctionele rechtbank zulk een alternatief terecht beledigend noemt voor de verantwoordelijke uitgever;

Dat de telastlegging dan ook, evenmin als in eerste aanleg, bewezen is gebleken na onderzoek van de zaak voor dit hof;

Overwegende dat de burgerlijke partij voormeld besluit tracht af te zwakken door erop te wijzen dat het expliciet uitgedrukte alternatief in voorwaardelijke zin gesteld is;

Dat zelfs een aandachtig lezer geen oog heeft voor een andere interpretatie dan die welke de eerste rechter aan de slotzin in kwestie gaf;

Dat in een antwoord weliswaar rekening te houden is met de toon van het aangevochten artikel;

Dat beledigingen en aantastingen van de eer daarom nog niet op een soortgelijke wijze beantwoord mogen worden;

Dat het antwoord ten deze even «bekladdend» is als het beledigend artikel;

Dat het antwoord dan ook geweigerd kon worden;  
(...)

#### NOOT—*Het recht van wederwoord*

1. Luidens artikel 1 van de wet van 23 juni 1961 beschikt elke natuurlijke of rechtspersoon die in een periodiek geschrift bij name is genoemd of impliciet aangewezen over een termijn van drie maanden om kosteloze inlassing van een antwoord te vorderen.

Wegens ontstentenis van andersluidende bepalingen wordt deze termijn overeenkomstig de voorschriften van de artt. 52 en 54 Ger. W. gerekend vanaf de dag na de verspreiding van het bewuste geschrift tot de dag vóór de «zoveelste» van de derde maand.

2. Als de verspreiding geschiedde vanaf 29 februari 1984, moeten we bijgevolg rekenen vanaf 1 maart tot de «zoveelste» van de derde maand, d.i. 1 juni 1984. De uiterste dag waarop het recht van wederwoord kon worden gevorderd is dus 31 mei 1984 (cf. A. Vandeplas, «De handhaving van de voorlopige hechtenis», *R.W.*, 1985-86, 1929).

Als deze laatste dag toevallig een zaterdag, een zondag of

een wettelijke feestdag was geweest — wat ten deze niet het geval was — dan werd de vervaldag verplaatst op de eerstvolgende werkdag overeenkomstig art. 53 Ger. W.

3. Blijft het probleem van de aanvangsdatum van de termijn. Geldt de datum van publikatie vermeld in het geschrift ofwel die van de reële verspreiding onder het publiek als begindatum?

Indien de verspreiding geschiedt vóór de datum vermeld in het aangevochten geschrift, geldt ongetwijfeld de in het geschrift vermelde publikatiedatum als vertrekpunt want de betrokken persoon kan onmogelijk bepalen vanaf welke datum de verspreiding is begonnen (cf. Hof Brussel, 13 januari 1982, *J.T.*, 1982, 531, en de noot van G. Leroy).

Maar indien de in het geschrift vermelde publikatiedatum geantedateerd werd, dan zal de strafrechter slechts rekening mogen houden met de werkelijke datum van de verspreiding van het geschrift.

4. Openbaarmaking en verspreiding van het aangevochten geschrift zijn even onontbeerlijk als de periodiciteit: een magazijnboek, een kantooragenda, het logboek van de kapitein, het memoriaal van een handelaar, de rol van de griffier of het dagboek van een dichter zijn wel geschriften die periodiek worden bijgehouden maar die nochtans geen publiciteit genieten die aanleiding geeft tot een recht van antwoord, zelfs al zijn hun vermeldingen vatbaar voor kritiek.

5. De inlassing van het wederwoord mag luidens art. 3 van de wet van 23 juni 1961 worden geweigerd wanneer het beledigend is. Het staat natuurlijk aan de feitenrechter om uit te maken of een repliek een beledigend karakter vertoont of niet.

Het valt nochtans op dat de Brusselse rechtbanken zich de laatste jaren nogal terughoudend opstellen wanneer het erop aankomt de in de pers aangevallen personen recht te laten wedervaren.

Mag een persoon die op gemene, lafhartige, boosaardige wijze werd aangevallen niet repliceren dat het geïncrimineerde artikel op leugens stoelt? Mag hij niet schrijven dat dergelijke journalistiek oneerlijk, onwaardig of schandelijk is? Andere rechters hebben daarover anders geoordeeld (Cass. fr., 14 juni 1972, *J.T.*, 1973, 77; Corr. Brussel, 24 augustus 1979, *R.W.*, 1981-82, 126, met noot van Fr. Van Isacker; M. Platel, *Het recht van antwoord in de communicatiemedia*, p. 44; G. Leroy, «La jurisprudence du droit de réponse dans les écrits périodiques depuis 1961», *J.T.*, 1980, 434).

6. Ten deze werd het proportionaliteitsbeginsel aangevaard: bij de beoordeling van de toon van het wederwoord moet rekening worden gehouden met de strekking, de vorm en de teneur van het aangevochten artikel.

Het hof maakte wel een hoofs gebaar naar dit principe, maar toonde zich uitermatig gereserveerd bij de toepassing ervan op het concrete geval.

Het recht van wederwoord is echter de noodzakelijke tegenhanger van de persvrijheid: hoe groter de vrijheid is die we de journalist gunnen, des te strakker moeten we vasthouden aan het repliekrecht van de in opspraak gebrachte personen. Of moeten we met Buffon besluiten: «Cet animal est très méchant, quand on l'attaque, il se défend»?

A. Vandeplas

## HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER — 18 OKTOBER 1985

Voorzitter : de h. Vanderhoeft

Raadsheren : de h. Vandeplas (rapporteur) en mevr. Beeckman

Advocaat-generaal : de h. Van Camp

Advocaten : mrs. Croonenberghs en Cox

### Burgerlijke partij — Vormvereisten — Conclusie

*De burgerlijke-partijstelling ter terechtzitting is niet gebonden aan bepaalde vormvereisten. Hij die beweert benadeeld te zijn, kan zich burgerlijke partij stellen ter terechtzitting door middel van een schriftelijke conclusie waarin hij duidelijk verklaart zich burgerlijke partij te stellen, zonder gehouden te zijn ter terechtzitting bepaalde sacrale bewoordingen te gebruiken.*

D. en T.

Overwegende dat beide beklaagden op 22 juni 1981 een overeenkomst hebben opgesteld waarin de beëindiging van de arbeidsovereenkomst geantedateerd werd op 23 maart 1981 zodat de ene aan zijn werknemer een werkloosheidsuitkering kon doen toekomen waarop deze geen aanspraak kon maken, terwijl de andere gebruik heeft kunnen maken van deze stukken om werkloosheidsuitkering te verkrijgen waarop hij geen recht had ;

Overwegende dat T. deze telastleggingen niet betwist ;

Overwegende dat D. aanvoert dat hij de overeenkomst onder dwang heeft ondertekend, maar dat er van dwang geen enkel aanvaardbaar bewijs wordt bijgebracht ; dat de getuigen die tegenwoordig waren bij het opstellen van de valse overeenkomst weliswaar vermelden dat er een hevige ruzie is ontstaan tussen de werkgever en de werknemer, maar dat een woordentwist in rechte niet kan worden gelijkgesteld met dwang, dat ook de bedreiging met onmiddellijk ontslag geen dwang is die zijn gedraging kan rechtvaardigen, evenmin als het risico zijn recht op bepaalde commissies te verliezen ;

Overwegende dat D. niet alleen desbewust de beëindiging van de arbeidsovereenkomst heeft geantedateerd of laten antedateren, maar dat hij bovendien ook misbruik gemaakt heeft van dit valse stuk om werkloosheidsuitkering te krijgen waarop hij geen recht had ; dat hij gelijk heeft wanneer hij verklaart dat het gebruik van dit valse stuk in het verleden ligt van de geantedateerde beëindiging van de overeenkomst, maar dat het gebruik van het valse stuk, waarvoor hij geen «zogenaamde dwang» vanwege zijn werkgever kan invoeren, eveneens onder de toepassing van de strafwet valt als het gebruik van een vals stuk ; dat de «beschamende praktijken» waarvan hij gewag maakt zowel door hemzelf als door zijn werkgever werden gepleegd met het oog op het bedrog ten aanzien van de Belgische Staat ;

Overwegende dat D. zich burgerlijke partij heeft gesteld op de zitting van de Correctionele Rechtbank te Hasselt van 1 december 1982 ; dat de eerste rechter weliswaar van oordeel was dat de burgerlijke-partijstelling niet regelmatig was geschied omdat de betrokkene zich niet uitdrukkelijk burgerlijke partij gesteld heeft ter zitting, maar dat hij

daarbij blijk heeft gegeven van overdreven formalisme ;

Overwegende dat de burgerlijke-partijstelling niet gebonden is aan bepaalde vormvereisten, maar dat hij die beweert benadeeld te zijn, zich burgerlijke partij kan stellen ter terechtzitting door middel van een schriftelijke conclusie waarin hij duidelijk verklaart zich burgerlijke partij te stellen, zonder gehouden te zijn ter terechtzitting bepaalde sacrale bewoordingen te gebruiken ;

Overwegende dat uit de schriftelijke conclusie die ter terechtzitting regelmatig werd neergelegd, duidelijk en onduidelzinnig blijkt dat de betrokkene «zich burgerlijke partij stelt tegen T. voor een provisionele schadevergoeding van 50.000 fr.», dat deze burgerlijke partijstelling derhalve ontvankelijk is ;

Overwegende dat D. geen reden heeft om zich te beklagen over «de bedrieglijke handelwijze van T.» die zijn goede naam in het gedrang zou hebben gebracht, nu is gebleken dat de betrokkene zelf deelgenomen heeft aan het misdrijf van valsheid in geschrifte en gebruik van de valse stukken en wel op zulk een wijze dat zonder zijn medewerking de valsheid niet kon worden gepleegd ; dat in deze omstandigheden de burgerlijke-partijstelling dan ook niet gegrond is daar de aantasting van de goede naam van de betrokkene veeleer aan zijn eigen bedrieglijke handelingen te wijten is dan aan die van zijn mededader ;

(...)

NOOT—Zie ook Hof Brussel, 21 april 1934, *R.W.*, 1933-34, 672 ; G. Schuind, *Traité pratique de droit criminel*, 4e ed., II, 42.

## BURGERLIJKE RECHTBANK TE DENDERMONDE

1e KAMER — 30 JANUARI 1986

Voorzitter : mevr. Van Wiele

Rechters : mevr. Sabbe en de h. Van Severen

Openbaar ministerie : de h. Audenaert

Advocaten : mrs. Vertongen en Willems loco De Croock

### Internationaal privaatrecht — Uitkering tot onderhoud — Verdrag van den Haag van 15 april 1958.

*Te dezen wordt uitvoerverklaring van twee vonnissen gevraagd krachtens het Verdrag van Den Haag van 15 april 1958.*

*Het eerste vonnis, houdende vaststelling van het natuurlijk vaderschap van verweerder, is niet voor erkenning of tenuitvoerlegging vatbaar.*

*Het tweede vonnis, dat zich beperkt tot het uitsluitend terrein van de alimentatieplicht, wordt beheerst door art. 2 van het verdrag en mag slechts worden onderzocht op de vijf in die bepaling vermelde punten.*

*De bewijsmiddelen waarop de vreemde rechter tot de alimentatieplicht heeft besloten volgens de Duitse wet, zijn niet strijdig met de Belgische internationale openbare orde.*

Kreisjugendamt Woldeck-Frankenberg t/W.

De vordering strekt ertoe, met toepassing van het Verdrag van Den Haag van 15 april 1958, door België bekrach-

tigd bij de wet van 11 augustus 1961, uitvoerbaar te doen verklaren in België, twee vonnissen gewezen door het Amtsgericht te Arolsen, D.B.R., respectievelijk van tien januari 1980 en 20 maart 1980.

Verweerder poneert dat het vonnis van 10 januari 1980, waarbij op grond van het bloedonderzoek werd vastgesteld dat hij de vader is van het kind N.S., niet vatbaar is voor exequatur aangezien het op verscheidene punten strijdig zou zijn met de Belgische openbare orde, en meer bepaald daar het de vaderlijke afstamming vaststelt, terwijl in België de alimentatieplicht slechts steunt op het vermoedelijk vaderschap, tot zijn vaderschap wordt besloten op grond van een bloedonderzoek dat voor slechts 99,96% uitsluitend kan geven, en de moeder van het kind tijdens de wettelijke conceptieperiode met niet minder dan vier verschillende mannen seksuele betrekkingen had onderhouden, zodat hij als vierde werd aangesproken tot betaling van alimentatie. Het vonnis van 20 maart 1980, dat verwijst naar dat van 10 januari 1980, zou om zelfde redenen niet verenigbaar zijn met de Belgische openbare orde.

De rechtsvordering wordt beheerst door het personeel statuut van het kind en overeenkomstig artikel 1600 van het nieuw Duits Burgerlijk Wetboek ligt aan de alimentatievordering ten grondslag een vordering van staat, het vaderschap de voorwaarde zijnde tot de plicht van uitkering.

Op grond van artikel 2 van het Verdrag van Den Haag dienen de beslissingen inzake onderhoudsgeld in de contracterende staten te worden erkend en uitvoerbaar verklaard zonder dat herziening van de grond van de zaak mogelijk is.

Bij wijze van matigend correctief nochtans bepaalt artikel 1, § 2, dat de uitwerking van het verdrag beperkt blijft tot de beschikkingen van de beslissing rakende de alimentatie.

Met toepassing van het verdrag is bijgevolg het vonnis van 10 januari 1980, houdende vaststelling van het natuurlijk vaderschap van verweerder, niet vatbaar voor erkenning of tenuitvoerlegging.

Het vonnis van 20 maart 1980 daarentegen beperkt zich tot het uitsluitend terrein van de alimentatieplicht en mag met uitvoering van het verdrag enkel worden onderzocht op de vijf punten bepaald door artikel 2 van het verdrag.

Aan de vier eerste voorwaarden werd voldaan en deze maken ook niet het voorwerp uit van enige betwisting.

Als vijfde voorwaarde stelt het Verdrag van Den Haag dat de beslissing niet onverenigbaar mag zijn met de openbare orde van de staat waar ze wordt ingeroepen, wat volgens verweerder ter zake het geval zou zijn.

De bewijsmiddelen waarop de Duitse rechter tot de alimentatieplicht heeft besloten, dienen echter niet te worden getoetst aan de Belgische interne openbare orde, wat het Verdrag van Den Haag volkomen zou uithollen, maar wel aan de Belgische internationale openbare orde, zijnde de bepalingen der wet waarmee de wetgever een beginsel heeft willen vastleggen dat naar zijn oordeel van essentieel belang is voor de gevestigde morele, politieke of economische orde, en dat volgens hem de toepassing in België onmogelijk moet maken van elke tegenstrijdige of afwijkende regel uit het personeel statuut van de vreemdeling (Cass., 25 oktober 1979, *R.W.*, 1979-80, 1763).

Bedoelde bewijsmiddelen raken wel de interne openbare orde, doch zijn niet strijdig met de internationale openbare

orde, aangezien de buitenlandse procedure behoorlijk werd gevoerd en de rechten van de verdediging ruim werden gevrijwaard, zodat het gevolg geven aan de vreemde beslissing geen ernstige verstoring van de rechtsorde kan veroorzaken.

Het recht op alimentatie van onwettige kinderen is bovendien volkomen verenigbaar met de zelfs engere Belgische interne openbare orde, daar de Belgische wetgever dit zelfde recht heeft vastgelegd in artikel 340b B.W.

Er is bijgevolg geen beletsel tot tenuitvoerlegging in België van het vonnis van 20 maart 1980.

*Om die redenen, de rechtbank, zegt dat met toepassing van het Verdrag van Den Haag de uitvoerbaarverklaring van het vonnis gewezen door het Amtsgericht te Arolsen op 10 januari 1980 niet toelaatbaar is; verklaart uitvoerbaar in België het vonnis van 20 maart 1980 verleend door het Amtsgericht te Arolsen.*

## ARBEIDSRECHTBANK TE GENT

*1e KAMER — 24 MAART 1986*

Voorzitter: de h. Petit

Rechters in sociale zaken: de hh. Roovers en Balcaen

Advocaat: mr. Vandevelde

**Arbeidsongeval — Weg van en naar het werk — Verblijfplaats — Begrip — Tijdelijke verblijfplaats.**

*Om m.b.t. het ongeval op de weg van of naar het werk als verblijfplaats in aanmerking te komen, moet een tijdelijke verblijfplaats iets bestendigs hebben.*

A. t/ N.V. B.

Eiser werd op 3 oktober 1983 rond 7u30 's morgens betrokken in een verkeersongeval op de Gasmeterlaan te Gent.

(...)

Hij kwam van W., waar hij de nacht had doorgebracht bij zijn verloofde, wonende te W., bij haar grootmoeder.

Sedert 1 september 1983 hadden beiden een huis gehuurd, gelegen te W., dat geleidelijk opgeknapt werd.

Zijn wettelijke woonplaats is bij zijn ouders te G.

(...)

De enige vraag die rijst is of de woonst van de verloofde van eiser als zijn tweede verblijfplaats kan worden beschouwd. Naargelang het antwoord bevestigend of ontkenend is gaat het al of niet om een arbeidsongeval op de weg naar het werk.

De woonplaats van zijn verloofde kan slechts als tweede verblijfplaats worden beschouwd indien blijkt dat eiser van zins was daar tijdelijk te vertoeven (Cass., 3 oktober 1985, *R.G.A.R.*, 1985, 10956; Cass., 3 oktober 1983, *R.W.*, 1983-84, 2955, *J.T.T.*, 1984, 142).

De verblijfplaats moet iets bestendigs hebben (Cass., 26 februari 1960, *Arr. Cass.*, 1960, 607). Er moet minstens tijdelijk met een zekere vastheid en regelmatigheid verbleven worden (Rouffy, S., «De la notion résidence en matière d'accident sur le chemin de travail», *R.G.A.R.*, 1963,

7007). Het is zelfs niet noodzakelijk dat in die verblijfplaats overnacht wordt (Cass., 2 februari 1967, *Arr. Cass.*, 1967, 681).

Zoals verweerster opmerkt, hebben zowel de werkgever als de verloofde van eiser het doen uitkomen alsof eiser het huis gelegen (...) te W. als tweede verblijfplaats had. Die woning was echter op 2 oktober 1983 nog niet bewoonbaar daar er op 19 januari 1984 slechts één bewoonbare plaats was.

Uit het inspectieverslag, opgesteld in opdracht van verweerster, blijkt dat de verloofde van eiser hem «regelmating» in de (...) straat te W., waar zij als wees bij haar grootmoeder inwoonde. Dhr. X betitelt eiser als haar bijzit.

Er kan dus niet bewerd worden, zoals verweerster het doet, dat eiser occasioneel bij zijn verloofde overnachtte. In werkelijkheid verbleef hij daar alle week-ends.

## RECHTBANK VAN KOOPHANDEL TE KORTRIJK

3e KAMER — 5 OKTOBER 1984

Voorzitter: de h. J. Lievens

Advocaten: mrs. Declercq en Vanden Broucke loco Teirlinck

**Overeenkomst — Totstandkoming — Wilsovereenstemming — Essentiële elementen van de overeenkomst — Bewijs.**

*Een overeenkomst komt niet tot stand indien geen overeenstemming wordt bereikt over de essentiële gegevens ervan. Een element kan echter niet als essentieel worden beschouwd indien niet wordt aangetoond dat tijdens de voorbesprekingen hieraan enige aandacht werd besteed en de wederpartij op het belang ervan werd gewezen.*

P.V.B.A. V. t/ P.V.B.A. T.

Uit de overgelegde dossiers blijkt dat de feiten als volgt kunnen worden gereconstrueerd.

Bij telex van 15 juni 1983 trad eiseres in contact met de firma T. in Lissabon, die de Portugese correspondent is van verweerster, met de melding dat zij de volgende dag twee vrachtwagens vrij had in Lissabon. In dezelfde telex gaf eiseres een uitvoerige beschrijving van de vrachtwagens, waaruit duidelijk blijkt dat het om open vrachtwagens gaat, en vroeg zij of T. voor een of twee retourvrachten kon zorgen.

Nadat er contacten waren geweest tussen T. en verweerster bevestigde deze laatste bij telex van dezelfde datum aan eiseres dat er inderdaad twee retourvrachten vanuit Lissabon konden worden uitgevoerd. Bij dezelfde telex vroeg verweerster de factuur met de afgetekende CMR-vrachtbrief aan haar te bezorgen. Er werd tevens overeengekomen dat de vrachtprijs 57.000 fr. per wagen zou bedragen.

Uit de telex van 17 juni 1983 van T. aan verweerster blijkt dat de klant van T. weigerde de vrachtwagens te laden omdat het om open vrachtwagens ging die volgens haar niet geschikt waren voor het transport van hi-fi-materiaal. Nadat haar vrachtwagens zonder lading waren teruggekeerd, factureerde eiseres op 22 juni 1983 de retourvrach-

ten ten belope van 114.000 fr. Deze factuur werd door verweerster bij brief van 29 juli 1983 teruggestuurd en geprotesteerd met als motivering: «Inderdaad, Uw wagens voldeden niet aan de voorwaarden om onze zendingen te laden in Portugal, dit waren nl. open wagens en wij hadden wel zendingen voor gesloten wagens. Het spijt ons dus ten zeerste dat deze wagens niet hebben kunnen laden.»

Eiseres vordert thans in rechte betaling van het factuurbedrag ad 114.000 fr.

In rechte meent verweerster dat zij niet tot betaling gehouden is omdat eiseres wanprestatie heeft gepleegd door open vrachtwagens ter beschikking te stellen, die volgens haar niet voor het transport geschikt waren.

Het komt er voor de rechtbank op aan om de precieze draagwijdte en inhoud te onderzoeken van de vervoerovereenkomst die op 15 juni 1983 tegen de partijen tot stand is gekomen.

Het staat vast dat verweerster met haar telex van 15 juni 1983 het aanbod van eiseres om twee retourvrachten vanuit Lissabon naar Beveren uit te voeren heeft aanvaard.

Er bestond op dat ogenblik in ieder geval overeenstemming over de zogenaamde objectief essentiële elementen van het vervoercontract, nl. de uit te voeren reis en de te betalen prijs (over de zgn. objectief essentiële elementen van een overeenkomst, zie men J. Ghestin, *Traité de droit civil*, II, *Les obligations. Le contrat*, Parijs, 1980, nr. 225, blz. 172; F. 't Kint, «Négociation et conclusion du contrat», in *Les obligations contractuelles*, Ed. Jeune Barreau, Brussel, 1984, p. 48, nr. 76.

Verweerster stelt dat zij daarnaast ook de uitvoering van het transport met gesloten vrachtwagens als een essentieel element van het contract beschouwde.

Dit blijkt niet uit de feiten. Bovendien is verweerster niet gerechtigd om een element van de overeenkomst als essentieel te beschouwen, wanneer zij niet bewijst dat zij hieraan tijdens de voorbesprekingen belang heeft gehecht en de medecontractant daarvan op de hoogte heeft gebracht: «Celui qui se prévaut du caractère essentiel d'un élément du contrat doit prouver non seulement qu'il y avait attaché de l'importance, mais encore qu'il l'avait fait connaître à son partenaire. Un élément non objectivement essentiel ne peut, en effet, devenir tel que s'il est entré dans le champ contractuel» (J. Schmidt, *Négociation et conclusion de contrats*, Manuel Dalloz de droit usuel, Parijs, 1982, nr. 152; J. Ghestin, *op. cit.*, nr. 226, p. 172; Schrans, «De progressieve totstandkoming der contracten», *T.P.R.*, 1984, nr. 8, p. 14).

In casu blijkt uit geen enkel gegeven van het dossier dat verweerster aan eiseres heeft meegedeeld dat het transport met gesloten vrachtwagens moest gebeuren, laat staan dat zij dit als een essentieel element van het contract beschouwde. In haar telex van 15 juni 1983, waarmee zij het aanbod aanvaardde, maakte verweerster hiervan in ieder geval geen gewag. Deze telex specificeert overigens niet welke producten moeten worden vervoerd.

Ten onrechte werpt verweerster op dat de transporteur moest informeren of de vrachtwagens geschikt zullen zijn voor het vervoer. Zoals uit de aangehaalde rechtsleer blijkt, diende verweerster eiseres voor het definitief worden van de overeenkomst mee te delen dat zij het type vrachtwagen als een essentieel element van het contract beschouwde. In deze omstandigheden kan eiseres dan ook geen enkele wan-

prestatie ten laste worden gelegd. Eiseres heeft haar verplichtingen, voortvloeiend uit het op 15 juni 1983 tot stand gekomen contract uitgevoerd. Verweerster is dan ook principieel gehouden tot betaling van het factuurbedrag.  
(...)

## RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

### Hof van Cassatie (3e Kamer), 2 december 1985

*Arbeidsovereenkomst — Ondergeschiktheid — Filiaalhouder — Bewijs.*

De voorziening tegen het arrest van 1 oktober 1984 van het Arbeidshof te Gent wordt onder meer op de volgende gronden verworpen:

«Overwegende dat uit de in het middel weergegeven vaststellingen van het arrest, waaruit de appelrechters het bestaan van een arbeidsovereenkomst tussen eiseres en haar filiaalhoudsters afleiden, blijkt: dat de naar hun juridische aard betwiste prestaties van de filiaalhoudsters worden verricht in winkels die eigendom zijn van eiseres; dat de filiaalhoudsters verplicht zijn uitsluitend de door eiseres vervaardigde en gekochte waren te verkopen tegen de door deze bepaalde prijs; dat zij gebonden zijn aan een concurrentiebeding en het fabrieks- of beroepsgeheim moeten bewaren; dat de openingsuren van de winkels door eiseres worden vastgesteld en de vakantieregeling in gemeen overleg wordt bepaald; dat de filiaalhoudsters een commissie-loon ontvangen dat berekend wordt op basis van 'referentiekaarten' betreffende de verkoop van de door eiseres geleverde goederen die dagelijks voor controle moeten worden ingediend; dat de belasting over de toegevoegde waarde van de verkochte waren voor rekening van eiseres komt;

«Overwegende dat het arrest op grond van die gegevens wettig heeft kunnen besluiten tot het bestaan tussen eiseres en haar filiaalhoudsters van een verbintenis tot het verrichten van bepaalde arbeid in ondergeschiktheid tegen loon, en derhalve tot de aanwezigheid van een arbeidsovereenkomst.»

(Eerste voorzitter: de h. Châtel — Raadsheer-rapporteur: de h. Rauws — Advocaat-generaal: de h. Lenaerts — Advocaten: mrs. De Gryse en De Bruyn — In de zaak: G; t R.S.Z.)

NOOT—Zie ook, betreffende de ondergeschiktheid van filiaalhouders, Cass., 16 januari 1978, *Arr. Cass.*, 1978, 589; Cass., 20 november 1978, *Arr. Cass.*, 1979, 322; Cass., 7 mei 1979, *Arr. Cass.*, 1979, 1059; *a contrario* Cass., 16 januari 1978, *Arr. Cass.*, 1978, 577, met conclusie O.M.; Cass., 23 oktober 1978, *Arr. Cass.*, 1979, 203

### Hof van Cassatie (1e Kamer), 5 december 1985

*Advocaat — Tuchtraad van beroep — Verwijzing na*

*cassatie — Raad anders samengesteld — Begrip niet toepasselijk op het openbaar ministerie.*

Het Hof van Cassatie vernietigde bij arrest van 20 december 1984 (*Arr. Cass.*, 1984-85, nr. 258, *R.W.*, 1985-86, 1720) een beslissing die op 3 mei 1984 in de zaak van eiser gewezen was door de Tuchtraad van Beroep van de balies van het Hof van Beroep te Brussel. Het Hof verwees de zaak overeenkomstig art. 477 Ger. W. naar dezelfde raad, anders samengesteld. Tegen de beslissing die daarop door die raad werd gewezen op 18 april 1985, voert eiser aan dat de raad niet anders was samengesteld daar de advocaat-generaal die het openbaar ministerie had uitgeoefend tijdens de procedure welke eindigde met de beslissing van 3 mei 1984, ook tijdens de procedure na verwijzing het openbaar ministerie uitoefende. Het middel faalt naar recht:

«Overwegende dat, ingeval de beslissing van een tuchtraad van beroep van de balies van het rechtsgebied van een hof van beroep wordt vernietigd, het Hof van Cassatie, krachtens artikel 477, laatste lid, van het Gerechtelijk Wetboek, de zaak verwijst naar de tuchtraad van beroep, anders samengesteld; dat het Hof in zijn arrest van 20 december 1984 de zaak heeft verwezen naar de Raad van Beroep van de balies van het rechtsgebied van het Hof van Beroep te Brussel, anders samengesteld;

«Overwegende dat de procureur-generaal bij het hof van beroep of het lid van zijn parket dat hij aanwijst het openbaar ministerie uitoefent en als partij optreedt;

«Overwegende dat het openbaar ministerie, als partij in de zaak, niet onder toepassing valt van het laatste lid van artikel 477.»

(Voorzitter-rapporteur: de h. Janssens — Advocaat-generaal: de h. Piret — Advocaat: mr. Draps — In de zaak: F. t/ Procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel)

### Hof van Cassatie (1e Kamer), 6 december 1985

*Bewijs — Zaken van koophandel — Bewijs, tegen een koopman, van het tenietgaan van een overeenkomst — Bewijsmiddelen.*

Het bestreden vonnis (Rb. Mechelen, 22 mei 1984) wordt om de volgende redenen vernietigd:

«Overwegende dat het bewijs van een handelsovereenkomst of van het tenietgaan ervan in beginsel kan worden geleverd door alle bewijsmiddelen, vermoedens inbegrepen;

«Overwegende dat het vonnis vaststelt dat eiser, zich beroepend op artikel 8 van de verkoopsvoorwaarden, bij brief van 25 augustus 1981 verweerster verzocht de bestelling van een auto als nietig te beschouwen, en dat een gelijksoortig verzoek voorkwam in een brief van 1 oktober 1981;

«Dat het vonnis, in antwoord op eisers bewering dat het gebrek aan reactie van de kant van verweerster bewees dat zij akkoord ging, oordeelt: 'dat (eiser) vergeefs argument wenst te putten uit het feit dat de verkoper tegen zijn brieven van 25 augustus 1981 en 1 oktober 1981 niet heeft geprotesteerd; dat de verkoper immers terecht aanvoert dat

het hier niet gaat om een protest tegenover een factuur en dat hij, zelfs als handelaar, niet kan worden vermoed in te stemmen met de eenzijdige verbreking van een geschreven overeenkomst';

«Dat het vonnis op grond daarvan beslist dat eiser 'bijgevolg niet bewijst dat hij zich kan beroepen op artikel 8 van de verkoopsvoorwaarden';

«Overwegende dat het vonnis aldus niet oordeelt volgens de regel van de beoordelingsvrijheid die de rechter heeft wanneer hij in zaken van koophandel beslist over de toelaatbaarheid van een bewijs door feitelijke vermoedens of over de bewijswaarde van zulke vermoedens; dat het integendeel de regel zelf ontkent en verkeerdelijk oordeelt dat hij slechts bestaat voor de bewijislevering inzake facturen; dat die ontkenning van de regel de beslissing schraagt dat eiser niet bewijst dat hij zich kan beroepen op artikel 8 van de verkoopsvoorwaarden; dat verweerster derhalve tevergeefs opwerpt dat het onderdeel opkomt tegen een overtuigende overweging en dat het onderdeel, omdat het de rechter een rechtsdwaling verwijt die geen invloed heeft op het beschikkende gedeelte, het vereiste belang mist;

«Overwegende dat uit het voorgaande volgt dat het vonnis, door te beslissen dat verweerster, 'zelfs als handelaar, niet kan worden vermoed in te stemmen met de eenzijdige verbreking van een geschreven overeenkomst', artikel 25 van het Wetboek van Koophandel schendt.»

(Voorzitter-rapporteur: de h. Caenepeel — Advocaat-generaal: de h. Janssens de Bisthoven — Advocaten: mrs. Houtekier en Bützler — In de zaak: T. t/ P.V.B.A. H.)

NOOT — Zie Cass., 12 september 1966, *Pas.*, 1967, I, 46; Cass., 13 april 1967, *Arr. Cass.*, 1967, 982.

#### Hof van Cassatie (1e Kamer), 12 december 1985

*Provinciebelasting — Bezwaar — Bestendige deputatie — Rechtsmacht — Toezicht op de wettigheid van de toegepaste belastingverordening.*

Eiseres had voor de bestendige deputatie aangevoerd dat de litigieuze belastingverordening niet kon worden toegepast omdat ze was goedgekeurd bij besluiten van een minister van het Waalse Gewest die daartoe niet bevoegd was. De bestreden beslissing (Bestendige Deputatie Henegouwen, 25 oktober 1984), die daarop antwoordt dat de bestendige deputatie niet het recht heeft zich uit te spreken over de geldigheid van de beslissing van de toezichhoudende overheid, wordt om de volgende redenen vernietigd:

«Overwegende dat de bestendige deputatie van een provincieraad, waarbij een bezwaar tegen provinciebelastingen aanhangig is, als eigenlijk rechtscollege optreedt en, als dusdanig, krachtens artikel 107 van de Grondwet, het recht en de verplichting heeft, om na te gaan of de besluiten en verordeningen die zij moet toepassen met de wet overeenstemmen;

«Overwegende dat de bestendige deputatie zich dus, in het kader van die eigenlijke rechtspraak, kon en moest uitspreken over de geldigheid van de goedkeuringsbesluiten van 7 december 1982 en 6 december 1983 van de minister van het Waalse Gewest, belast met het Toezicht en de Bui-

tenlandse Betrekkingen, van wie eiseres, in het bij aangetekend schrijven van 20 juni 1984 ingediende bezwaar, betoogde dat hij zijn bevoegdheid te buiten was gegaan;

«Overwegende dat de bestendige deputatie derhalve, door het middel, dat eiseres afleidde uit de onwettigheid van die goedkeuringsbesluiten, af te wijzen op grond dat zij niet het recht had zich uit te spreken over de geldigheid van de beslissingen van de toezichhoudende overheid, haar beslissing niet naar recht verantwoordt.»

(Voorzitter: de h. Mahillon — Raadsheer-rapporteur: de h. Mahillon — Advocaat-generaal: mevr. Liekendael — Advocaat: mr. Simont — In de zaak: N.V. B. t/ Provincie Henegouwen)

NOOT—Zie Cass., 3 september 1981, *Arr. Cass.*, 1981-82, nr. 7.

#### Hof van Cassatie (1e Kamer), 12 december 1985

*Wetten, decreten en besluiten — Besluit dat belang heeft voor de meerderheid van de burgers — Begrip — Verbindende kracht — Bekendmakingsvereiste — Vervoer — Reglementering — Tram — Toeslag als de reiziger geen geldig vervoerbewijs kan tonen.*

Het bestreden vonnis (Vred. Elsenne, 21 juni 1984) veroordeelt eiser tot betaling van een toeslag van 7.000 fr. op grond dat plaats nemen in een tram zonder geldig vervoerbewijs gestraft wordt bij art. 35, 3°, van het K.B. van 4 januari 1940 en dat art. 10 van dat besluit bepaalt dat de overtredingen van de bepalingen van het reglement op de tramwegen, waarop geen bijzondere straffen zijn gesteld, bestraft worden overeenkomstig het bepaalde bij art. 1 van de wet van 6 maart 1818, gewijzigd bij art. 1 van de wet van 5 juni 1934. Het vonnis wordt om de volgende redenen vernietigd:

«Overwegende dat eisers veroordeling tot betaling van de litigieuze toeslag door geen van voormelde in het vonnis aangehaalde wettelijke bepalingen naar recht wordt verantwoord; dat zij haar grondslag vindt in het koninklijk besluit van 30 november 1964 ter uitvoering, onder meer, van artikel 7 van de wet van 17 juni 1953 op de inrichting van het gemeenschappelijk vervoer in de streek van Brussel;

«Dat genoemd artikel 7, in het eerste lid, bepaalt dat de Koning het 'lastenkohier' vaststelt dat voor de Maatschappij voor het Intercommunaal Vervoer te Brussel zal gelden; dat artikel 3 van een koninklijk besluit van 29 december 1953 bepaalt dat het bij dit besluit behorend algemeen 'lastenkohier' zal gelden; dat dit koninklijk besluit zonder bijlage in het Belgisch Staatsblad van 31 december 1953 is bekendgemaakt; dat artikel 1 van voormeld koninklijk besluit van 30 november 1964 in het algemeen 'lastenkohier' toepasselijk op de aan de Maatschappij voor het Intercommunaal Vervoer te Brussel, alsmede aan andere maatschappijen voor het intercommunaal vervoer te Gent, Verviers, Antwerpen, Luik en Charleroi, geconcedeerde of te concederen diensten voor stedelijk gemeenschappelijk personenvervoer een artikel 15bis invoegt, luidend als volgt: 'De reiziger die geen geldig vervoerbewijs kan tonen, is verplicht, boven de prijs van de rit, een bij de tarieven bepaalde toeslag te beta-

len, onverminderd de straffen door de wet voorzien'; dat artikel 2 van dat koninklijk besluit bepaalt dat het in werking treedt de dag waarop het in het Belgisch Staatsblad is bekendgemaakt; dat die bekendmaking is gedaan in de vorm van een gewone vermelding in het Belgisch Staatsblad van 3 december 1964;

«Overwegende dat naar luid van artikel 6, eerste lid, van de wet van 31 mei 1961 betreffende het gebruik der talen in wetgevingszaken, het opmaken, bekendmaken en in werking treden van wetten en verordeningen, koninklijke en ministeriële besluiten verbindend zijn in het gehele Rijk de tiende dag na die van hun bekendmaking, tenzij zij een andere termijn bepalen;

«Dat, overeenkomstig artikel 56, § 1, van de wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken, gecoördineerd bij koninklijk besluit van 18 juli 1966, de koninklijke en ministeriële besluiten, in de regel, integraal in het Belgisch Staatsblad worden bekendgemaakt; dat zij nochtans, wanneer zij geen belang hebben voor de meerderheid van de burgers, bij uittreksel mogen worden bekendgemaakt of het voorwerp zijn van een gewone vermelding in het Belgisch Staatsblad;

«Overwegende dat onder 'besluit dat belang heeft voor de meerderheid van de burgers' in de zin van laatstvermelde wettelijke bepaling, moet worden verstaan het besluit dat een hele categorie van in dezelfde feitelijke omstandigheden verkerende burgers betreft;

«Overwegende dat daaruit volgt dat het koninklijk besluit van 30 november 1964, dat in het Belgisch Staatsblad bij wijze van gewone vermelding is bekendgemaakt, hoewel het belang heeft voor de meerderheid van de burgers, in het Rijk geen verbindende kracht heeft verkregen;

«Dat eisers veroordeling tot betaling van een toelage derhalve niet naar recht is verantwoord.»

(Voorzitter : de h. Mahillon — Raadsheer-rapporteur : de h. Kreit — Advocaat-generaal : mevr. Liekendaal — Advocaten : mrs. Gérard en Dassesse — In de zaak : S. t/ M.I.V.B.)

NOOT—Zie Cass., 21 september 1965, *Pas.*, 1966, I, 101; Cass., 17 december 1962, *R.W.*, 1962-63, 1680. Maar het gemis van bekendmaking in het Staatsblad is zonder invloed op de geldigheid van het besluit : Cass., 29 januari 1959, *Pas.*, 1959, I, 545, *Arr. Verbr.*, 1959, 428.

#### Hof van Cassatie (1e Kamer), 26 december 1985

*Faillissement — Schuldvordering met algemeen voorrecht — Rente — Houddt op te lopen vanaf de faillietverklaring.*

Het bestreden arrest (Hof Luik, 2 november 1983), dat de schuldvordering van verweerder wegens opzeggingsvergoeding opneemt in het bevoorrecht passief met rente vanaf de aangifte van schuldvordering, wordt om de volgende redenen vernietigd :

«Overwegende dat krachtens artikel 451, eerste lid, van het Wetboek van Koophandel de loop van de interesten van elke schuldvordering die niet door een voorrecht is gewaarborgd, wordt afgesloten te rekenen van het vonnis van fail-

lietverklaring; dat luidens het tweede lid van genoemd artikel de interesten van gewaarborgde schuldvorderingen slechts kunnen worden gevorderd op de bedragen die voortkomen van de aan het voorrecht, het pand of de hypotheek verbonden goederen; dat krachtens de laatstaangehaalde bepaling de loop van de interesten van door een algemeen voorrecht gewaarborgde schuldvorderingen wordt afgesloten te rekenen van het vonnis van faillietverklaring;

«Overwegende dat artikel 545 van genoemd wetboek, gewijzigd bij artikel 50 van de wet van 12 april 1965 betreffende de bescherming van het loon van de werknemers, bepaalt dat het loon en de in het loon begrepen vergoedingen die verschuldigd zijn aan de werknemers wegens beëindiging van hun dienstbetrekking, ongeacht of die beëindiging vóór of na de faillietverklaring plaatsheeft, worden toegelaten tot het aantal der bevoorrechte schuldvorderingen met dezelfde rang en ten belope van dezelfde bedragen als het voorrecht op alle roerende goederen ten gunste van dezelfde personen, bepaald in artikel 19, 3<sup>o</sup> bis, van de Hypotheekwet van 16 december 1851;

«Dat derhalve de loop van de interesten van die schuldvorderingen wordt afgesloten te rekenen van het vonnis van faillietverklaring.»

(Voorzitter : de h. Bosly — Raadsheer-rapporteur : mevr. Charliers — Advocaat-generaal : de h. Velu — Advocaat : mr. Bützler — In de zaak : Faillissement P. t/ G.)

NOOT—Zie Cass., 20 december 1982, *R.W.*, 1983-84, 117.

#### Hof van Cassatie (1e Kamer), 27 december 1985

*Huwelijksgoederenrecht — Scheiding van goederen met gemeenschap van aanwinsten — Echtscheiding ingeleid tijdens de overgangsperiode van de wet van 14 juli 1976 — Toepassing van het oude art. 1463 B.W.*

Wijlen mr. D., verzekerde van eiseres, was raadsman van verweerster De P. in haar echtscheidingsprocedure. Het bestreden arrest (Hof Brussel, 8 mei 1984) oordeelt dat hij een beroepsfout heeft begaan door zijn cliënte niet voor te lichten omtrent de gevolgen van een gemis van aanvaarding van de ontbonden huwelijksgemeenschap. Eiseres voert aan dat het oude art. 1463 B.W. niet meer van toepassing was.

«Overwegende dat het arrest vaststelt : dat de echtgenoten Van K. en D.P. in hun huwelijksovereenkomst van 23 augustus 1967 het stelsel van scheiding van goederen hadden aangenomen, waarin een gemeenschap van aanwinsten was bedongen als omschreven in de toen geldende artikelen 1498 en 1499 van het Burgerlijk Wetboek; dat Van K. op 6 september 1977 bij de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel een verzoekschrift tot echtscheiding heeft ingediend; dat het vonnis dat de echtscheiding op die hoofdvordering toestond, op 10 mei 1978 werd uitgesproken en op 9 augustus 1978 werd overgeschreven;

«Overwegende dat uit artikel 1278, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek volgt dat, tussen de echtgenoten ten aanzien van hun goederen, de ontbinding van de huwelijksgemeenschap ten gevolge van de echtscheiding wordt geacht voltrokken te zijn op 6 september 1977, dag van de

vordering, hetgeen insluit dat gedurende de echtscheidings-procedure de echtgenoten worden geacht aan geen enkele bepaling van hun huwelijksstelsel onderworpen te zijn;

«Overwegende dat de wet van 14 juli 1976 betreffende de wederzijdse rechten en verplichtingen van de echtgenoten en de huwelijksvermogensstelsels in werking is getreden op 28 september 1976;

«Overwegende dat de echtgenoten die vóór de inwerking-treding van deze wet het stelsel van scheiding van goederen hadden gekozen, waarin een gemeenschap van aanwinsten was bedongen als omschreven in de artikelen 1498 en 1499 van het Burgerlijk Wetboek, met toepassing van artikel 1, 1°, van de overgangsbepalingen, vervat in artikel III van de wet van 14 juli 1976, gedurende een termijn van een jaar te rekenen van de inwerkingtreding van deze wet ten overstaan van een notaris konden verklaren dat zij hun huwelijksvermogensstelsel ongewijzigd wensten te handhaven;

«Overwegende dat die echtgenoten, bij ontstentenis van zodanige verklaring, krachtens artikel 1, 3°, tweede lid, van die overgangsbepalingen, slechts bij het verstrijken van de termijn van een jaar, onderworpen zijn aan de bepalingen van het nieuw wettelijk stelsel, voor zover zij betrekking hebben op het bestuur van het gemeenschappelijk vermogen, de gemeenschappelijke schulden en de rechten van de schuldeisers;

«Overwegende dat uit laatstvermelde bepaling volgt dat tijdens de overgangstermijn, die liep van 28 september 1976 tot en met 27 september 1977 en door de wetgever als een bedenktijd werd ingevoerd, die echtgenoten onderworpen bleven aan alle bepalingen die vóór de inwerkingtreding van de wet van 14 juli 1976 op de vereffening van hun huwelijksvermogensstelsel toepasselijk waren;

«Overwegende dat de appelrechters, uitgaande van het gegeven, dat de ontbinding van de huwelijksgemeenschap ten gevolge van de echtscheiding tussen de echtgenoten Van K. en De P. moet worden geacht voltrokken te zijn op 6 september 1977, wettig beslissen dat, nu de huwelijks-gemeenschap tijdens de overgangstermijn is ontbonden en De P. die gemeenschap niet tijdig heeft aanvaard, deze laatste overeenkomstig het oude artikel 1463 van het Burgerlijk Wetboek van de gemeenschap afstand heeft gedaan.»

(Voorzitter : de h. Janssens — Raadsheer-rapporteur : de h. Matthijs — Advocaat-generaal : de h. D'Hoore — Advocaten : mrs. Simont, Dassel en Van Ryn — In de zaak : N.V. D. t/De P. e.a.)

NOOT—Zie Cass., 13 mei 1983, *Arr. Cass.*, 1982-83, nr. 509.

#### Hof van Cassatie (3e Kamer), 13 januari 1986

*Ondernemingsraad — Beschermde werknemers — Ontslag om economische of technische redenen — Geen voorafgaande erkenning van deze redenen door het bevoegd paritair comité binnen de gestelde termijn — Geen verplichting voor werkgever een aanvraag in te dienen bij de arbeidsgerechten alvorens de werknemer te ontslaan.*

Het arrest van 15 december 1985 van het Arbeidshof te

Brussel wordt vernietigd op de navolgende gronden :

«Overwegende dat, luidens artikel 21, § 2, eerste lid, van de wet van 20 september 1948 en artikel 1bis, § 2, eerste lid, van de wet van 10 juni 1952, de werknemersafgevaardigden in de ondernemingsraad en het veiligheidscomité en de kandidaten bij de verkiezingen slechts kunnen worden ontslagen om een dringende reden die vooraf door het arbeidsgerecht aangenomen is, of om economische of technische redenen die vooraf door het bevoegde paritair comité zijn erkend;

«Dat, wanneer het paritair comité zich over het al dan niet bestaan van economische of technische redenen niet binnen twee maanden na de aanvraag van de werkgever heeft uitgesproken, deze laatste een aanvraag bij de arbeidsgerechten kan indienen om het bestaan van zulke redenen te doen vaststellen met toepassing van de artikelen 24, § 1, 2°, van de wet van 20 september 1948, 1, § 4, h, 2°, van de wet van 10 juni 1952, 74 en 75 van het koninklijk besluit van 18 oktober 1978;

«Dat uit deze bepalingen evenwel niet volgt dat de werkgever verplicht is een aanvraag bij de arbeidsgerechten in te dienen alvorens de werknemer te ontslaan; dat hij eveneens het bestaan van economische of technische redenen voor de rechtbank kan aanvoeren als verweer tegen een vordering van de werknemer tot betaling van de bijzondere ontslagvergoeding;

«Overwegende dat het arbeidshof oordeelt dat het ontslag van verweerder onregelmatig is en dat eiseres de gevorderde ontslagvergoeding verschuldigd is, alleen omdat zij geen aanvraag bij de arbeidsrechtbank heeft ingediend om het bestaan van economische of technische redenen te doen vaststellen nadat het paritair comité zich over haar aanvraag niet binnen twee maanden had uitgesproken;

«Dat het arbeidshof aldus de vermelde wetsbepalingen schendt.»

(Voorzitter : de h. Soetaert — Raadsheer-rapporteur : de h. Vervloet — Advocaat-generaal : de h. Lenaerts — Advocaat : mr. Delahaye — In de zaak : N.V. V./ V.)

#### Hof van Cassatie (2e Kamer), 21 januari 1986

*Werkloosheid — Overtreding van art. 261, 5°, Werkloosheidsbesluit — Bedrieglijk opzet vereist.*

Het bestreden arrest (Hof Gent, 15 mei 1985) wordt op grond van een ambtshalve aangevoerd middel vernietigd :

«Overwegende dat de bepaling van artikel 261, 5°, van het koninklijk besluit van 20 december 1963 betreffende arbeidsvoorziening en werkloosheid het bedrieglijk oogmerk als vereiste stelt voor de toepasselijkheid van de in dat artikel vastgestelde straffen;

«Overwegende dat het arrest de veroordeling van eiseres wegens overtreding van voormelde bepaling laat steunen op de vaststelling dat eiseres 'nalatig is geweest' ;

«Dat de beslissing aldus niet naar recht is verantwoord.»

(Voorzitter : de h. Screvens — Raadsheer-rapporteur : de h. Marchal — Advocaat-generaal : de h. du Jardin — Advocaat : mr. De Lathauwer — In de zaak : De V.)

**Hof van Cassatie (2e Kamer), 29 januari 1986**

*Rechten van de mens — Onpartijdigheid van de rechter — Rechterlijke organisatie — Wraking — Rechter die in eerste aanleg de zaak alleen maar verdaagd heeft, neemt later deel aan de behandeling van de zaak in hoger beroep — Wettigheid.*

Eiser, beklaagde, is in hoger beroep (Hof Brussel, 12 juni 1985) veroordeeld door een kamer waarvan deel uitmaakte een raadsheer die in eerste aanleg als alleensprekend rechter de zaak had uitgesteld. Eiser voert schending aan van de artt. 6.1 E.V.R.M. (onpartijdigheid), 292, tweede lid, Ger. W. (onverenigbaarheid) en 828, 8° en 9°, Ger. W. (wrakingsgronden). Hij beweert dat die magistraat noodzakelijkerwijze in eerste aanleg het dossier had onderzocht daar de zaak bij hem aanhangig was gemaakt, dat de rechter die de zaak verdaagd heeft, geacht wordt van de zaak kennis te hebben genomen of ze te hebben onderzocht en dat de verdaging van de zaak beschouwd wordt als een daad van onderzoek. Het middel kan niet worden aangenomen:

«Overwegende dat uit de stukken waarop het Hof vermag acht te slaan blijkt dat de rechtbank op de terechtzitting van 26 november 1981, die werd gehouden door de 18e kamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel, waarin mevrouw L., alleensprekend rechter, zitting hield in correctionele zaken, bij verstek van eiser en zonder dat de zaak werd onderzocht of behandeld, zich ertoe heeft beperkt de behandeling van de zaak te verdagen naar de terechtzitting van 18 maart 1982 'ten einde de dagende partij de gelegenheid te geven beklagde opnieuw te dagvaarden' en dat de zaak op latere terechtzittingen is onderzocht en behandeld door een anders samengestelde rechtbank;

«Overwegende dat het in deze zaak gewezen arrest werd uitgesproken door een rechtscollège waarin mevrouw L., die intussen tot raadsheer bij het Hof van Beroep te Brussel was benoemd, zitting hield;

«Overwegende dat artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt dat nietig is het vonnis, gewezen door een rechter die vroeger bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt kennis genomen heeft van de zaak; dat die regel in algemene bewoordingen is gesteld en van openbare orde is; dat hij van toepassing is op de magistraat die in eerste aanleg en vervolgens als appelrechter kennis neemt van een zaak;

«Overwegende nochtans dat noch artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek noch enige andere wetsbepaling een rechter, die in zijn hoedanigheid van voorzitter van een correctionele kamer van een rechtbank van eerste aanleg zich beperkt heeft tot het verdagen van de zaak naar een latere terechtzitting, verbiedt deel te nemen aan de behandeling van de zaak in hoger beroep;

«Overwegende dat uit de stukken waarop het Hof vermag acht te slaan niet blijkt dat eiser voor de aanvang van de pleidooien of tijdens de behandeling van de zaak voor het hof van beroep, een wrakingsgrond heeft aangevoerd tegen bovengenoemde rechter;

«Overwegende dat de beginselen en de regel die in het middel worden aangevoerd, niet de strekking hebben die het middel eraan toekent;

«Overwegende dat uit de enkele omstandigheid dat een lid van het hof van beroep dat deelneemt aan de behande-

ling van de zaak, zich in eerste aanleg ertoe beperkt heeft de zaak naar een latere datum te verdagen zonder er kennis van te nemen in de zin van artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek, geen schending van het recht van beklagde op een onpartijdige rechterlijke instantie kan worden afgeleid; dat er geen gegronde redenen zijn om te vrezen dat die rechter niet de waarborgen van onpartijdigheid zal bieden waarop elke beklagde recht heeft.»

(Voorzitter: de h. Screvens — Raadsheer-rapporteur: de h. Stranard — Advocaat-generaal: de h. Velu — Advocaat: mr. Leclercq — In de zaak: Van T. t/ V.Z.W. R.)

NOOT—Vgl. Cass., 9 mei 1979, *Arr. Cass.*, 1979, 1077, en de uitvoerige noot J.V.

**BOEKEN**

P. ABAS, *De betekenis van de feiten. Iets over de betekenis van de feiten in theorie, praktijk en onderwijs*, Arnhem, 1985, 32 p. Gouda Quint.

De auteur van dit werkje heeft de jongste jaren een belangrijke plaats verworven in de Nederlandse rechtsliteratuur met een reeks interessante publikaties over de rol van de goede trouw in het verbintenissenrecht (zie vooral Abas, P., *Beperkende werking van de goede trouw*, Deventer, 1972, 380 p.). Terecht werd hem dan ook in 1985 het ambt aangeboden van gewoon hoogleraar in het Privaatrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Voor ons ligt nu de rede die P. Abas bij de aanvaarding van die leeropdracht uitsprak en die gewijd was aan de betekenis van de feiten voor de rechtstheorie, de rechtspraktijk en het rechtsonderwijs.

Wat de betekenis van de feiten voor de rechtspraktijk betreft, wijst Abas erop dat «uiteindelijk het meest wezenlijk onderdeel van de werkzaamheid van de jurist het oplossen van casusposities is» (p. 7). Betogen over rechtsvinding in het algemeen en over rechtstheorie acht de auteur daarom «praktisch nagenoeg van onwaarde» (p. 8). «Het gaat er namelijk niet om hoe men in het algemeen tot een oplossing komt, maar op welke wijze in een concreet geval een knoop wordt doorgehakt» (p. 8). En om zo'n knoop door te hakken is nodig «de bekwaamheid om met een fijne neus een geschil op te snuiven en met autoriteit daarvoor een oplossing te vinden die door de betrokkenen als leefbaar wordt beschouwd» (p. 9). Zelfs met «één goed timmermansoog en één enkele hamer» (p. 10), aldus de auteur, kan de rechter deze klus klaren! Zo eenvoudig is dat allemaal volgens Abas. Op vragen die de lezer zich hier zou kunnen stellen, zoals waarom de rechtstheorie en de algemene rechtsvindingsleer nagenoeg van onwaarde zijn, gaat de schrijver niet in.

De auteur stapt vervolgens over op het probleem van de betekenis van de feiten in het juridisch onderwijs. Z.i. gaapt er een kloof tussen het huidige juridisch onderwijs en de actuele situatie in de rechtspraktijk. Deze kloof wijt schrijver aan twee oorzaken. Ten eerste is het onderwijs niet genoeg praktijkgericht en ten tweede is het te weinig feitengevoelig.

Wat het eerste betreft, stelt Abas vast «dat de afgestudeerde student als beginnend jurist stijf staat van de ingewikkelde theorieën, maar niet weet hoe hij een simpele doch alledaagse affaire aanpakt» (p. 12). Het onderwijs moet dan ook vooral gericht worden op «onderwerpen die in het rechtsleven van alledag een hoge frequentie hebben» (p. 13). Het lijdt geen twijfel dat universiteits-professoren dit verwijt vaak te horen krijgen. Ik beperk mij hier dienaangaande tot enkele opmerkingen. De universiteit pretendeert een algemene juridische vorming te geven, d.i. een juridische basis die de betrokkenen in staat moet stellen een goed advocaat, magistraat, bedrijfsjurist, ambtenaar, wetenschapper, enz. te worden. M.a.w. de juridische opleiding aan onze universiteiten is niet be-

doeld als *vakschool*, d.i. een school die volleurde vakmensen aflevert. Advocaten bv. dienen die gespecialiseerde vak kennis te vergaren tijdens de stage. Dit brengt mee dat vaak rechtsvragen die in het rechtsleven van alledag een hoge frequentie hebben in het onderwijs welbewust enigszins verwaarloosd worden. In een cursus aansprakelijkheidsrecht bv. zal meestal de hele verkeerswetgeving niet regel per regel, artikel per artikel behandeld worden, omdat de vormende waarde daarvan — terecht of ten onrechte — niet zo groot wordt geacht. Het resultaat is dat de meeste politieagenten de verkeersreglementering veel beter kennen dan de pas afgestudeerde juristen. Zijn die politieagenten daarom ook als jurist beter? Nee toch! Om diezelfde reden is bv. de bespreking in een les van een ingewikkelde casuspositie die in de praktijk zelden voorkomt maar het juridisch denkvermogen van de studenten «aanscherpt», vaak verre te verkiezen boven de bespreking van een eenvoudige rechtsregel die in de praktijk veelvuldig wordt toegepast. Met het voorgaande wil ik niet zeggen dat Abas hier de plank geheel mislaat, maar wél dat hij de problematiek eenzijdig benadert.

De tweede oorzaak van de kloof die — volgens Abas — gaapt tussen het huidige juridisch onderwijs en de rechtspraak is de geringe feitelgevoeligheid van het rechtsonderwijs. In dat onderwijs wordt tegenwoordig wel meer gewerkt met casusposities dan vroeger, maar de problemen die studenten bij het oplossen daarvan ontmoeten, verschillen sterk van de moeilijkheden die een rechter ondervindt die een geschil moet beslechten. In het onderwijs zijn de feiten gegeven en is voor de student de toepassing van het recht op die feiten de moeilijkheid. In de rechtspraak daarentegen is de belangrijkste taak van de rechter het verzamelen van die feiten. Zijn die feiten eenmaal vastgesteld — aldus Abas — dan levert de toepassing van het recht op die feiten veelal geen of weinig problemen op (p. 18). Het onderwijs dient aan deze realiteit te worden aangepast, in die zin dat op de universiteit bij het oplossen van casusposities uitgegaan moet worden van gestelde en eventueel betwiste feiten, nadien van vaststaande feiten en hun rol in de loop van de procedure. Deze zienswijze zullen velen wel kunnen onderschrijven, alhoewel Abas van het ene uiterste in het andere dreigt te vallen, nl. het onderschatten van het belang van rechtsvragen.

Dit brengt mij bij de hoofdstelling van Abas, nl. dat «het de feiten zijn die zorgen voor het recht en niet andersom» (p. 27 en 28). Hiermee bedoelt schrijver blijkbaar niet zozeer dat het recht aansluit of moet aansluiten bij de maatschappelijke realiteit, maar wel dat de feiten, d.z. casusposities, tot betere rechtsoplossingen leiden. Om zijn stelling toe te lichten doet Abas o.m. een beroep op het in Nederland steeds vaker voorkomende verschijnsel van de «anticiperende interpretatie». Hieronder wordt verstaan dat wanneer bij een bepaald feitencomplex de regel van het bestaande recht een onbevredigende uitkomst geeft, terwijl het komende recht — m.n. het Nieuw Nederlands Burgerlijk Wetboek — een betere oplossing «in petto» heeft, de rechter die toekomstige oplossing vroegtijdig toepast. Zo is er bij onze Noorderburen rechtspraak inzake de aansprakelijkheid voor schade veroorzaakt door dieren die vooruitloopt op de toepassing van de artikelen 6.3.1.2a en 6.3.2.8 N.B.W. «Waarom — aldus Abas — zijn deze uitspraken zo goed en zo verstandig? Omdat zij worden ingegeven door de feiten van het geval» (p. 25). «Het zijn de feiten in concreto die hier richtinggevend zijn» (p. 27). Ik begrijp deze redenering niet helemaal. M.i. zijn het hier immers niet alleen de feiten, maar ook de gewijzigde rechtsopvattingen t.a.v. die feiten die tot de voorgenomen wetwijzigingen en de anticiperende toepassing daarvan hebben geleid. In 1804 kwam en in 1886 komt het voor dat ernstige geesteszieken schade berokkenen aan derden; in 1804 en daarna oordeelde men dat de ontoerekeningsvatbaarheid van die geesteszieken aansprakelijkheid behoorde uit te sluiten, terwijl men daar nu in de meeste landen — mede onder invloed van de uitbreiding van het verzekeringswezen — heel anders over oordeelt. Niet zozeer de feiten van het geval zijn hier dus veranderd, maar wél de beantwoording — uiteraard in een gewijzigde maatschappelijke context — van de toen en nu daarbij gestelde rechtsvragen. Wanneer men dat alles onder de noemer «feiten van het geval» brengt — Abas gaat op de vraag wat «feiten» zijn, niet in —, dan is er natuurlijk geen probleem, maar dan is het credo van Abas ook niet veelzeggend.

En de betekenis van de feiten voor de rechtstheorie? Op dat — in de titel van het werk aangekondigde — probleem gaat Abas niet dieper in. Wellicht omdat hij toch geen rol van betekenis ziet voor de rechtstheorie en de algemene rechtsvindingssleer?

Alles bij elkaar kom ik node tot het besluit dat het hier gaat om een nogal eenzijdig en onvoldoende uitgewerkt betoog.

R. Kruithof

M. ROOD-DE BOER, e.a., *Symposium jeugdstrafrecht*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1986, X + 156 blz.

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat de Nederlanders hun nieuw Wetboek van Strafrecht invoerden. Dit is aldaar uiteraard een reden voor verhoogde wetenschappelijke belangstelling omtrent strafrecht.

Hiertoe worden o.a. een reeks symposia georganiseerd, waarvan het eerste in februari van dit jaar handelde over jeugdstrafrecht. Het is in Nederland nu immers ook 85 jaar geleden dat door de Kinderbeginselenwet een speciaal strafrecht voor jeugdigen tot stand kwam.

Het verslagboek van dit symposium bevat elf bijdragen. Na een overzicht van de historische evolutie van het kinderstrafrecht wordt de problematiek fragmentarisch ontleed. De diverse «medespelers» worden afzonderlijk belicht: de jeugdpolitie, het openbaar ministerie, de Raad voor Kinderbescherming, de kinderrecht, de advocaat, de rijksinrichtingen, de procedure in jeugdzaken, de bijzondere sancties en de buitenjustitiële aanpak.

De bijdragen bieden in kort bestek een goed overzicht en zijn ongetwijfeld interessant ook voor al wie zich bij ons met jeugdbescherming inlaat.

Sommige vragen zijn ook voor onze eigen eng-juridische praktijk relevant. De Nederlandse kinderrechtster speelt een overheersende rol bij het behandelen van de zaak: hij treedt op in het onderzoek als een soort onderzoeksrechter, hij beslist mee over de vraag of er al dan niet een vervolging zal worden ingesteld en dient uiteraard ook ten gronde zitting te houden en te beslissen.

Zeker is dat deze gang van zaken wellicht niet in overeenstemming is met het vereiste van de onpartijdige rechter, zoals het thans volgt uit de huidige interpretatie van art. 6 E.V.R.M. De Nederlandse wetgever overweegt dan ook deze situatie te veranderen.

Nu heeft de Belgische jeugdrechter wel niet zulke ruime bevoegdheden als zijn Nederlandse collega inzake onderzoek en beslissing omtrent al dan niet vervolgen, maar men zou zich hier toch ook kunnen afvragen of de jeugdrechter die vóór de terechtzitting ten gronde navorsingen deed overeenkomstig art. 50 Jeugdbeschermingswet of zelfs de minderjarige in bewaring deed stellen (artt. 52 en 53 van dezelfde wet), nog als onpartijdig in de zin van art. 6 E.V.R.M. beschouwd kan worden.

Patrick Arnou

**Goed en Trouw. Opstellen aangeboden door prof. mr. W.C.L. van der Grinten**, Zwolle, Tjeenk Willink, 1984, LII + 576 blz., 119,-f

Ter gelegenheid van het afscheid van prof. mr. W.C.L. van der Grinten als hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, hebben vrienden en collega's het initiatief genomen hem dit *Liber amicorum* aan te bieden, als blijk van hun diepe erkentelijkheid tegenover deze grote jurist. Dit boek bevat, naast de bijdragen, de omvangrijke bibliografie van prof. van der Grinten en de lijst van degenen die bij hem zijn gepromoveerd. De opstellen in deze bundel zijn gegroepeerd rondom drie thema's die meer in het bijzonder de aandacht van prof. van der Grinten hebben gehad: de goede trouw, redelijkheid en billijkheid; het rechtspersonen- en vennootschapsrecht; het vermogensrecht in het algemeen. De titel van deze bundel, «Goed en Trouw», is gekozen als kwalificatie van degene die ermee wordt geëerd en gehuldigd. Van der Grinten, aldus decaan J.M.M. Maeijer in zijn voorwoord, is niet alleen een goed en knap jurist met een scherp analytisch vermogen, maar ook en vooral trouw; hij is trouw aan de wetenschap, aan de doeleinden die hij zich bij onderwijs en onderzoek stelt, aan de taken die hij op zich neemt en aan de Nijmeegse universiteit en faculteit, die hij gedurende 27 jaar met grote inzet en toewijding heeft gediend (blz. VIII).

Binnen de voor een boekbespreking toegemeten ruimte is het onmogelijk een bespreking te wijden aan de 41 opstellen die in deze bundel zijn opgenomen. Hier kan slechts een algemeen over-

zicht worden gegeven van de verschillende bijdragen van dit boek.

Het thema «goede trouw, redelijkheid en billijkheid» komt aan de orde in negen bijdragen, die gesitueerd zijn in verschillende onderdelen van het recht. Op het domein van het *privaatrechtelijke procesrecht* komt dit thema aan bod in de opstellen van W.L. Haardt, «Het burgerlijk geding — 'Fair Play' revisited», en van J.A. T.J.M. Duynstee, «Naar regt en billijkheid», waarin de auteur enkele algemene beschouwingen wijdt aan de arbitrage, in het bijzonder de billijkheidsarbitrage («amiable compositeur»), volgens het Nederlandse recht. In «De corrigerende werking van de goede trouw, in het bijzonder binnen rechtspersonen», pleit J.M.M. Maeijer voor enige terughoudendheid ten aanzien van de corrigerende werking van de goede trouw, bij vernietigbaarheid van besluiten van organen van rechtspersonen wegens strijd met de goede trouw. Over hetzelfde onderwerp handelt het opstel van F.J.W. Löwensteyn, «Rechterlijke toetsing van besluiten nu en in de toekomst», dat echter in het tweede deel over rechtspersonen en vennootschapsrecht is opgenomen. De werking van de redelijkheid en de billijkheid in het *rechtspersonenrecht* komt eveneens aan bod in de bijdrage van B. Wachter, «Door wethouders en pseudo-vogelpest aangetaste organen», waarin aandacht wordt besteed aan de toerekening van feitelijke handelingen en rechtshandelingen aan de rechtspersoon. Het in België nog weinig bestudeerde probleem van schuldeisersverzuim en schuldeisersovermacht is een dankbaar onderwerp voor de werking van de goede trouw in het *verbintenissenrecht* en wordt behandeld door G.H.A. Schut, «Crediteursvermogen en billijkheid in het Nieuw B.W.». In de bijdrage van P. van Schilfgaarde, «Over de verhouding tussen de goede trouw van het handelen en de goede trouw van het niet weten» wordt de verhouding tussen de objectieve (verbintenissenrecht) en de subjectieve (zakenrecht) goede trouw onderzocht. De werking van de redelijkheid en de billijkheid in het *collectieve arbeidsrecht* wordt besproken door L.J.M. de Leede, «Toetsingsnormen in het collectieve arbeidsrecht». Andere bijdragen in dit deel van de bundel zijn nog: W.F. de Gaay Fortman, «De Hoge Raad en de rechtspositie van onroerend goed op Sint-Maarten (Nederlandse Antillen)»; P.L. Nève, «Enkele aspecten van de bescherming van verkopers-op-crediet in het Romeinse recht».

Het tweede deel van de bundel bevat achttien bijdragen over allerlei onderwerpen van het *rechtspersonen- en vennootschapsrecht*.

Op het domein van het *vennootschapsrecht* wordt de reeks geopend met de bijdrage van H.J.M.V. Honée over «De overheidscommissaris en de norminstructie van het vennootschappelijk belang», waarin het spanningsveld wordt besproken tussen de benoeming van commissarissen van overheidswege en de aan de commissarissen opgelegde instructie dat zij zich bij de vervulling van hun taak moeten richten naar het belang van de vennootschap en de met haar verbonden onderneming. In «Gedachten over de lege vennootschap» besteedt J. van Rijn van Alkemade aandacht aan het fenomeen van een «vennootschap die haar werkzaamheden heeft beëindigd, veelal haar schulden heeft vereffend en haar baten feitelijk ter beschikking van haar aandeelhouders heeft gesteld», kortom de situatie «die feitelijk op één lijn zou kunnen worden gesteld met een ontbinding» (blz. 189). In zijn bijdrage «Juridische splitsing van vennootschappen» verstrekt Y. Scholten commentaar bij de hier van belang zijnde zede E.E.G.-Richtlijn van 17 december 1982. Onder de titel «Gebundelde actiën» behandelt W.J. Slagter het verschijnsel van collectieve acties van aandeelhouders in de algemene vergadering van een vennootschap, in het bijzonder in de vorm van het verlenen van volmacht aan elkaar. In «Instructiebevoegdheid in concernverhoudingen» onderzoekt A.G. van Solinge of naar Nederlands vennootschapsrecht de moedervennootschap van een concern gerechtigd is aan de dochtervennootschappen bindende aanwijzingen te geven aangaande het bestuur van de dochters. Het rechtshistorisch aspect van de vennootschapswetgeving komt aan bod in de opstellen van O. Moorman van Kappen, «Historisch-vennootschapsrechtelijke sprokkelingen in het oude Overijsel en Gelderland», en van P. Sanders, «Iets over de naamloze vennootschap». In deze laatste bijdrage bespreekt de auteur een geschrift van Van Limburg Stirum dat een visie anno 1829 geeft van hoe een N.V. zou moeten worden ingericht en dat in een aantal opzichten nog erg actueel is. Andere interessante bijdragen op het vlak van het vennootschapsrecht zijn nog: P.W. van der Ploeg, «Voortdurende van de vennootschap na het overlijden van

een vennoot binnen het raam van artikel 1688 B.W.»; W. Westbroek, «Levering van aandelen in een B.V.».

Twee opstellen in het tweede deel zijn gewijd aan problemen van het *verenigingsrecht*: A.G. Lubbers, «Schorsing in en ontzetting uit een verenigingslidmaatschap»; A.V.M. Struycken, «Verenigingen als wereldburger: 'qua patet orbis'». In deze laatste bijdrage onderzoekt de auteur de problemen betreffende verenigingen die, zoals de U.C.I. en de F.I.F.A., als rechtspersoon aan het internationaal verkeer deelnemen, maar niet volgens het recht van een bepaalde staat zijn opgericht. De belangstelling van prof. van der Grinten voor het wetgevingsbeleid en het formuleren van wetteksten, is voor P.A.L.M. van der Velden een welgekomen gelegenheid om in «Ars legis» enige beschouwingen te wijden aan de wettelijke omschrijving van de stichting. In dit tweede deel vindt men ook nog een bijdrage van H.C.J.G. Janssen over «Jurist en bedrijfskunde», waarin de auteur de aandacht van het juridisch publiek vestigt op het onderwijs in de bedrijfskunde en de vraag stelt of de rechtspraktijk en het juridisch onderwijs niet gediend zouden zijn met enige bedrijfskundige inbreng.

In het derde deel over «*Vermogensrecht in het algemeen*» zijn achttien bijdragen opgenomen over diverse onderwerpen van hoofdzakelijk burgerlijk en handelsrecht. Deze bijdragen kunnen verder in enkele groepen worden onderverdeeld.

Eerst zijn er enkele bijdragen over onderwerpen van *algemeen privaatrechtelijke aard*. Zo verhaalt J.H. Beekhuis over «Herinneringen aan mijn werk voor het nieuwe B.W.», hoofdzakelijk op het vlak van het vervoerrecht en het appartementenrecht. In «Misbruik van recht in het nieuw B.W.» houdt J.W.M. van der Grinten een pleidooi voor de handhaving van de in het nieuw B.W. opgenomen regeling omtrent rechtsmisbruik, zij het alleen al om pedagogische redenen. «Vermomde rechtshandelingen» vormt het onderwerp van het opstel van E. Cohen Henriquez, waarin niet alleen de vermomde schenkingen, maar ook de koopcontracten vermomd als schenking en de vermomde huurcontracten worden behandeld.

Het *personenrecht* komt aan bod in de bijdrage van W.C.E. Hammerstein-Schoonderwoerd en A. Hammerstein, «De minderjarige in de civiele procedure», waarin wordt gepleit voor een versoepeling in de toepassing van de regel dat een minderjarige procesueel handelingsonbekwaam is. In «Vermogensbeheer van geestelijk gestoorde naar huidig en toekomstig recht» komt W.R. Meijer tot het besluit dat de invoering van het nieuw B.W. een goede gelegenheid is om komaf te maken met de regeling van de bestuursoverdracht over privé-goederen van een der echtgenoten, nu het beschermingsbewind (nieuw B.W.) vrijwel steeds kan worden toegepast.

Het *bewind* vormt ook het onderwerp van het opstel van M.J.A. van Mourik, die het probleem onderzoekt van «De beschikkingsbevoegdheid van de bewindvoerder». Tot het domein van het bewindsrecht kan eveneens de bijdrage van C.A.E. Uniken Venema worden gerekend over «De overdracht ten titel van beheer aan een 'trustee' volgens het huidige en volgens het nieuwe B.W.», waarvan de conclusie luidt dat deze rechtsfiguur ook na de invoering van het nieuw B.W. nog een rol kan blijven spelen.

Op het vlak van het *verbintenissen- en overeenkomstenrecht* dient melding te worden gemaakt van de bijdrage van C.P. Aubel over «Stilzwijgende garantie of billijkheid», waarin de auteur de zin onderzoekt van het werken met een fictie als het stilzwijgend garantiebepaling, bv. het waarborgen van de aanwezigheid van een bepaalde eigenschap van de geleverde zaak, geplaatst tegenover de rechtstreekse toetsing aan de billijkheid. De onderlinge regresmogelijkheid tussen hoofdelijk verbonden schuldenaren in een concernverhouding, wordt behandeld door L.E.H. Rutten, «Regresproblemen bij de sterfhuisconstructie».

Aan de figuur van de kwalitatieve verplichtingen en aan het fenomeen van kettingbedingen wordt aandacht besteed in de bijdrage van W.M. Kleijn, «Is de frontlijn tussen zakenrecht en verbintenissenrecht opgeschoven in het nieuw B.W.?». Hierin onderzoekt de auteur het probleem van de overgang, op rechtsopvolgers onder bijzondere titel, van verplichtingen verbonden aan goederen, in het bijzonder aan registergoederen. Onder de titel «Uitwegen gewogen» behandelt H. Ph. J.A.M. Hennekens de vraag of er, buiten het geval van een noodweg, een recht of een aanspraak op uitweg bestaat vanuit aangrenzende terreinen op de openbare weg.

Op het domein van de *onrechtmatige daad* zijn er twee bijdragen die handelen over problemen van overheidsaansprakelijkheid. In

«Landsmeer, toen en nú. Ontwikkelingen in de toetsing van overheidsaandelen. Artikel 3.1.1.15 nieuw B.W.» onderzoekt H.G.F.M. de Kok in een evolutieve context de toetsing van het overheidshandelen aan het civielrechtelijk onrechtmatigheidsbegrip en aan de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. In «Vergunning voor onrechtmatig handelen?» behandelt S.C.J.J. Kortmann de vraag of, en zo ja in hoever, een vergunninghouder die overeenkomstig een vergunning handelt, hierdoor een onrechtmatige daad kan plegen tegenover derden die diens gevolge in hun belangen worden geschaad. Tot het ruime domein van de onrechtmatige daad kan ook de bijdrage van D.W.F. Verkade, «Aangepaste veroordelingen», worden gerekend, waarin wordt nagegaan of er altijd een aanspraak bestaat op een aangepast verbod of bevel of op schadevergoeding in natura.

In «Het bestuur van de huwelijksgemeenschap; de crux in het huwelijksvermogensrecht» besteedt E.A.A. Luyten aandacht aan de wijzigingen die in het Ontwerp-Invoeringswet nieuw B.W. worden voorgesteld met betrekking tot het bestuur van de huwelijksgemeenschap. Onder de titel «Giftachtigen met uitgestelde werking in het nieuw B.W.» behandelt B.D. de Die het probleem van de giften die onder een opschortende voorwaarde of een opschortende tijdsbepaling tot uitvoering moeten of kunnen komen.

Ten slotte zijn er nog twee bijdragen die handelen over een typisch arbeidsrechtelijk, respectievelijk handelsrechtelijk onderwerp: P. Coehorst, «Het spanningsveld tussen de beëindigingswijzen van de arbeidsovereenkomst»; H.C.F. Schoordijk, «Als vertegenwoordiger van wie treedt de faillissementscurator op? Een niet altijd even ongevaarlijke vraagstelling!».

Dit al te summiere overzicht van de opstellen aangeboden aan prof. van der Grinten geeft toch reeds enig beeld van de rijke inhoud van dit boek. De overgrote meerderheid van de bijdragen vormen ook bij ons aanbevolen lectuur voor wie actief is op het ruime domein van het burgerlijk recht, het handels- en het vennootschapsrecht.

Aloïs Van Oevelen

#### Aangekondigd

E. DIRIX en R. VAN DEN BERGH, *Handels- en economisch recht*, Antwerpen, Maarten Kluwer.

R. HERRMANN, *Van drukpers tot telematica: notities over vrijheid van informatie en technologische ontwikkelingen*, Deventer, Kluwer.

M. HEYERICK, *Aspects juridiques du remembrement rural en Belgique*, Brussel, Story, 1.420 fr.

*La criminologie au prétoire*, Brussel, Story, 750 fr.

H. SONDAAL, *De Nederlandse verdragspraktijk*, (diss. Leiden), Den Haag, T.M.C. Asser-instituut.

A. VAN OEVELEN, *De overheidsaansprakelijkheid voor het optreden van de rechterlijke macht*, (diss. U.I. Antwerpen), Antwerpen, Maarten Kluwer, 4.000 fr.

A.J.D. VAN WASSENAER VAN CATWIJCK, *Problemen van produktaansprakelijkheid in Europees verband*, Zwolle, Tjeenk Willink.

## NOTARIAAT

#### Samenstelling van de Kamer van Notarissen van het Arrondissement Ieper

Voorzitter: mr. Albert Van Eecke; syndicus: mr. Lucien Catry; verslaggever: mr. Julien Barbier; penningmeester: mr. Georges Vandenameele; secretaris: mr. Philippe Stockman; leden: mrs. Joseph Thevelin en Jan Platteau.

## MEDEDELINGEN

#### Colloquium «Technologie op zoek naar recht»

Op 27 en 28 februari 1985 werd te Gent, op initiatief van de Vlaamse Juristenvereniging, door de Rechtsfaculteit van de Rijksuniversiteit te Gent, in samenwerking met de zusterfaculteiten en de Belgische Vereniging voor Europees Recht, een tweedaags juridisch colloquium georganiseerd, in het kader van Flanders' Technology International '85, onder de titel «Technologie op zoek naar Recht». Het geheel stond onder de leiding van prof. dr. M. Storme, voorzitter van de V.J.V., hierin bijgestaan door mr. Piet Taelman, Secretaris.

In zestien workshops, verdeeld over drie thema's, werd beoogd fundamenteel en grensverleggend denkwerk te verrichten over recht en technologie, dit op een toekomstgerichte en zo creatief mogelijk wijze.

#### Thema A

Bescherming van technologie in haar ontwikkelingsfase (de h. F. Walschot, adviseur Fabrimetal - Bureau: prof. dr. P. Eeckman, voorzitter en M. Kruithof, secretaris).

Technologie joint-ventures en fiscaliteit (mr. L.H. Verbeke, advocaat — Bureau: mr. D. Van Poucke, voorzitter, en F. Franceus, secretaris).

Nieuwe technologieën en sociale verhoudingen (mr. L. De Schrijver, advocaat — Bureau: prof. dr. B. Dubois, voorzitter, en W. Van Eeckhoutte, secretaris).

Technologiecontracten — Praktische toepassingen (de h. T. Heyman, bedrijfsjurist Janssen Pharmaceutica — Bureau: prof. dr. Y. Merchiers, voorzitter, en Ph. Colle, secretaris).

Overdracht van (gebrekkige) technologie: aansprakelijkheid en verzekering (prof. dr. H. Cousy, K.U. Leuven — Bureau: J. Rogge, voorzitter en K. Van Hoecke, secretaris).

Bescherming van nieuwe vormen van technologie (prof. dr. F. Gotzen, UFSAL — Bureau: prof. dr. F. Van Isacker, voorzitter, en D. Voorhoof, secretaris).

#### Thema B

Milieurecht te veel? (prof. dr. H. Bocken, R.U.G. — Bureau: de h. Rombauts, voorzitter, en L. Lavryssen, secretaris).

Gereguleerde vrijheid inzake dataverkeer (prof. dr. B. De Schutter, V.U.B. en prof. dr. J. Spreutels, U.L.B. — Bureau: prof. dr. H. Vandenbergh, voorzitter, en K. Van Hoecke, secretaris).

Export van technologie naar het Oostblok (prof. dr. P.-J. Kuyper, GU Amsterdam — Bureau: K. Van Hoecke, voorzitter).

Gezondheidsrechtelijke aspecten van medische experimenten met nieuwe technologieën (dr. H. Nys, K.U. Leuven — Bureau: prof. dr. R. Dierkens, voorzitter, en mevr. K. Herrens, secretaris).

Juridische implicaties van nieuwe ontstaansvormen van menselijk leven (prof. dr. P. Senaev, K.U. Leuven — Bureau: prof. dr. R. Dierkens, voorzitter en mevr. K. Herrens, secretaris).

Juridische implicaties van het gebruik van informatica in de gezondheidssector (prof. dr. M. Flammee, V.U.B. — Bureau: prof. dr. R. Dierkens, voorzitter).

#### Thema C

Technologie transfers in de E.G. (ir. J. Cardoen en dr. Glöckner) — Industriebeleid en technologietransfers (de h. C. Wilkinson).

Juridische bescherming van technologie — Europeesrechtelijke aspecten (prof. dr. L. De Gryse, UFSIA).

Overdracht/verwerving van licenties (de h. J.F. Verstrynghe) Bureau: prof. dr. J. Mertens de Wilmars, voorzitter, en E. Bodson, secretaris).

Zonder prat te gaan op volledigheid wordt in onderstaande bijdrage gepoogd een synthese te geven van een aantal van de meest

markante en boeiende conclusies van dit symposium. Bovendien dit syntheserapport zijn een aantal van de op dit colloquium gehouden voordrachten in extenso gepubliceerd in dit weekblad.

Het A-thema, *Ontstaan en ontwikkeling van technologie*, bracht vanuit de internrechtelijke orde enkele opmerkelijke rapporten over de technologie en haar bescherming, haar fiscale implicaties, haar inbedding in de sociale verhoudingen, haar nieuwe contractuele onderbouw, alsook over de daarmee gepaard gaande aansprakelijkheids- en verzekeringsproblemen.

Een goede bescherming van technologie, dit vanaf de research, over de uitvinding, tot de ontwikkeling ervan, blijkt onontbeerlijk te zijn ten einde de hoge investeringen, duur onderzoek en inventiviteit achteraf niet misbruikt te zien door plagiaat, imitatie of piraterij. Te meer daar een degelijke bescherming ook garant staat als stimulans voor menselijke creativiteit en zin voor innovatie.

Nagegaan werd of met de bestaande juridische middelen de technologie doeltreffend kan worden beschermd.

Vooreerst werd aandacht besteed aan de researchfase (d.i. het samenbrengen van mensen en middelen volgens wetenschappelijke methodes, met als doel het verkrijgen van oplossingen voor bepaalde problemen) en de ontwikkelingsfase (d.i. het verbeteren en veranderen van de uitvinding om deze vatbaar te maken voor commercialisering).

In deze fases blijkt het juridisch middel bij uitstek om een technologisch produkt of procédé tegen ongeoorloofd gebruik te beschermen, nl. het octrooi, niet in aanmerking te komen. Immers, de onderzoeksresultaten die in deze tussenstadia verkregen worden zijn meestal geen uitvinding op zichzelf.

*Contractuele* geheimhoudingsclausules, waarbij eigen werknemers, leveranciers, onderaannemers en studiebureaus zich t.o.v. de opdrachtgever verbinden de geheimen, waarmee ze door de uitvoering van hun contract in contact komen, niet aan derden mee te delen, noch ze zelf te gebruiken tijdens of na de looptijd van het contract, zijn meer geëigend om ongeoorloofde verspreiding tegen te gaan. Dergelijke clausules blijken bijzonder efficiënt te zijn wanneer de opdrachtgever, naar Amerikaans model, rechtstreeks met de werknemers van zijn onderaannemers of studiebureaus een contract tot geheimhouding sluit. Het hierin opgenomen concurrentiebeding ligt buiten elke arbeidsrechtelijke verhouding, zodat het niet onderhevig is aan de beperkingen uit het arbeidsrecht. Ten einde bewijsproblemen bij de begroting van de schade te vermijden is het wettelijk een beding van forfaitaire schadevergoeding op te nemen.

De *wettelijke* bescherming die geboden wordt door art. 309 Sw. blijkt ontoereikend te zijn. Research en ontwikkeling gaan immers beiden het stadium van de fabricage vooraf, terwijl het gebruik door de werknemer zelf niet strafbaar wordt gesteld. Meer heil zou, volgens de rapporteur, kunnen verwacht worden van art. 461 Sw., nu in het kader van een ruimer toepassingsveld van diefstal — diefstal van elektriciteit en televisiebeelden werd door de Belgische rechtspraak reeds strafbaar gesteld — ook het zich bedrieglijk toe-eigenen en zelfs gebruiken van andermans immateriële goederen strafbaar zou kunnen worden gesteld. Onvermoede mogelijkheden zouden ook geboden worden door art. 54 van de Handelspraktijkenwet.

Een derde, vrij adequate, zij het een *eenzijdige* beschermingsmethode, om te bewijzen dat men op een bepaald ogenblik een zeker resultaat had of bezig was met een project, bestaat erin de R & D-rapporten neer te leggen bij een notaris. Het bestaan van deze rapporten wordt door de ministeriële ambtenaar vastgelegd in een authentieke akte. Hierdoor vermijdt men enerzijds het publiek maken (i.t.t. de registratie) en anderzijds de brevettering door een derde.

Preventief optreden blijft uiterst belangrijk. Een goede regeling over hoe het behaalde resultaat zal worden verdeeld, wie het onderzoek mag verderzetten en wat te doen bij vroegtijdige stopzetting van de samenwerking, kan achteraf moeilijke bewijsproblemen vermijden.

Vervolgens werd, aan de hand van een aantal spits technologische voorbeelden, nagegaan of het bestaande juridisch arsenaal ook voor uitvindingen voldoende beschermingsmiddelen inzake intellectuele eigendom biedt.

Voor *computerprogramma's* blijkt de beschermingsmogelijkheid uit het octrooirecht, door wettelijke ingrepen, meer en meer te zijn gereduceerd. Het auteursrecht zou daardoor — aldus de rappor-

teur — op het voorplan gekomen zijn als onmiddellijk bruikbaar alternatief, wat een wettelijke tussenkomst, vooralsnog overbodig maakt.

Op het vlak van de *biologische uitvindingen* zou een koerswijziging daarentegen dringend nodig zijn. Terwijl met de genetische technologie meer en meer de noodzaak groeit voor dieren- en plantenrassen bescherming te verlenen, bestaat er een tendens om octrooibeschermt enkel nog open te stellen voor microbiologische uitvindingen. Om van het kwekersrecht een geldig alternatief te maken voor het octrooirecht, dienen echter ook de kweekprocédés te worden beschermd en moet de beschermingsomvang uitgebreid worden tot de gehele vermeerderingssector en zelfs tot aan het eindprodukt.

Met betrekking tot de bescherming van *design* (eigentijdse en functionele vormgeving met verpakings- en inkledingsdoeleinden) werd in hoofdzaak de mogelijkheid onderstreept die geboden wordt door de Benelux-modellenwet, waarbij de aandacht gevestigd werd op de sinds 1975 vereiste depot bij de Benelux-administratie.

Na een definiëring en de verklaring van de belangrijke opkomst van de *joint-venture*, werd nader ingegaan op de beslissingsstructuur in een dergelijke vennootschap. Ongeacht of deze nu participatief dan wel dominant is, doet men er goed aan bij de aanvang in een scheidingsprocedure te voorzien, dit ten einde beide partners te vrijwaren voor de in geval van scheiding vaak rampzalige gevolgen op technologisch vlak.

Bij de inbreng van technologie in een joint-venture doet men er overigens goed aan de klassieke (d.i. huidige) waardeschatting, gevolgd door een proportionele verdeling van het aandelenpakket, te vervangen door een schatting van de toekomstige waarde, dit ten einde de innovator aan te moedigen.

Wenst men een afzonderlijk, afgescheiden vennootschapsvoertuig dan blijkt een dubbele vennootschapsstructuur — C.V./N.V. —, die de respectieve voordelen van beide vormen combineert, en er daarnaast in slaagt een aantal nadelen weg te werken, het meest aangewezen.

Op fiscaal vlak zal men bij de oprichting van een joint-venture rekening moeten houden met een aantal doeleinden, zoals de minimalisering van de onroerende voorheffing en de maximalisering van de forfaitaire buitenlandse belasting. Daarnaast zijn er een aantal fiscale kwesties eigen aan joint-ventures: de artt. 24 en 53 W.I.B., realisatie van meerwaarden bij verkoop van een participatie, winstuitkering door middel van dividenden op contractuele basis.

Als besluit werd gesteld dat het oprichten van een joint-venture van de jurist een grondig inzicht vergt, én in de wetgeving van de betrokken landen én in de objectieven van zowel de eigen partij als die van haar partner. Gelet op de hieraan, vaak inherente, onzekerheid, dient flexibiliteit te worden nagestreefd in de planning, ook wat de juridische en fiscale aspecten betreft.

Bij het sluiten van *technologiecontracten* — die in de meeste gevallen de overdracht van technologie tot voorwerp hebben (licentie- en assistentieovereenkomsten) — dient uiteraard rekening gehouden te worden met de beperkingen die opgelegd worden resp. door het land van de overdrager (bv. Cocomregels, U.S. Export Administration Act) en dat van de overnemer (mededingingsregels, duurtijd, exclusiviteit — bv. art. 85 EEG, het EEG-reglement betreffende de groepsvrijstelling van octrooilicenties, de USA antitrustwetgeving). In het bijzonder moet evenwel aandacht besteed worden aan specifieke regels in de wetgeving van het land van de technologieverwerver m.b.t. royalty-transfer, exportmogelijkheden van de verworven technologie, registratie en goedkeuring van de overheid.

Het tot stand komen van dergelijke overeenkomsten veronderstelt nauwkeurig voorbereide en goed gevoerde negotiaties, die vaak voorafgegaan worden door een geheimhoudingsovereenkomst m.b.t. de in de onderhandelingsfase bekendgemaakte gegevens. Eveneens belangrijk in het kader van de precontractuele aansprakelijkheid zijn de zgn. «letters of intent» die de basis vastleggen van de onderhandelingen en van de reeds bereikte akkoorden.

Bij de definitieve overeenkomst moet vnl. aandacht besteed worden aan:

- de nauwkeurige omschrijving van de toegekende rechten en hun uitgebreidheid (bv. al dan niet exclusiviteit, gebruiksrecht of eigendomsoverdracht);

- vergoeding: vaste som of royalties, waarbij de berekenings-

grondslag, de fiscale aspecten, de gekozen munt en de wettelijke beperkingen belangrijk zijn;

- toepasselijk recht;
- geboden vrijwaring voor inbreuken door derden;
- quid met de verbeteringen door de technologieverwerter aan de uitvinding aangebracht in de loop van de overeenkomst.

Als gemeenschappelijke noemer in deze rapporten en de daaropvolgende discussies kwam de hoogst essentiële rol van de jurist in de begeleiding van de precontractuele en contractuele fase sterk naar voren, waaruit blijkt — zoals benadrukt werd door de voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging in zijn slottoespraak — dat dringend dient te worden overgestapt naar een a- en een anti-conflictueel imago van de jurist. In het bijzonder werd de nadruk gelegd op de belangrijke taak van de jurist in de professionele dienstverlening aan kleine en middelgrote, hoog-technologische, bedrijven om deze te begeleiden bij de oplossing van de zeer complexe juridisch-politieke problemen die vaak dé echte drempel zijn voor hun echte ontwikkeling en internationale expansie.

De B-sectie, *Technologie en mutaties van het recht*, behandelde, op een bespiegelende wijze, voor het dagelijkse leven bijzonder belangrijke problemen.

Zo werd erop gewezen dat een goed uitgebouwde *milieuwetgeving* een aangepaste juridische infrastructuur vereist op het vlak van de normstelling, de handhaving en de vergoeding van de schade door milieuverontreiniging.

Wat de normstelling betreft veronderstelt een behoorlijke besluitvorming de afweging van sociale, economische, technische ecologische en politieke belangen. De normen moeten bovendien doorzichtig en voldoende voorspelbaar zijn voor de rechtzoekende. Er werd op gewezen dat de in de bijzondere wet van 8 augustus 1980 opgenomen onduidelijke bevoegdheidsverdeling over Rijk en Gewest, de rechtszekerheid ernstig aantast.

Bij de handhaving van het milieurecht moeten vragen gesteld worden rond het initiatiefrecht en de efficiëntie van de sancties. Verschillende voorstellen werden geformuleerd om verenigingen, openbare besturen en ook burgers hierin een grotere rol te laten spelen.

De fout-aansprakelijkheid is inefficiënt gebleken in tal van soorten milieuschade en werd derhalve reeds gedeeltelijk vervangen door objectieve aansprakelijkheidsregelen.

Verder werd aandacht besteed aan het ontwerp-decreet op de milieuvergunning waarvan een aantal negatieve aspecten werden belicht, zoals de beperkte coördinatie tussen lozings- en exploitatievergunning enerzijds en milieu- en bouwvergunning anderzijds, het stilzwijgen over een coördinatie of integratie van de betrokken overheidsadministraties, de technisch-juridisch te zwakke formulering van een aantal artikelen en het kaderwetttype van het decreet, waarbij te veel overgelaten wordt aan de Vlaamse Executieve.

Ten slotte ging ook veel aandacht uit naar de vraag rond de wetenschappelijke omkadering van de beleidsbeslissingen. Is de bestendige deputatie en het college van burgemeester en schepenen wel uitgerust om over technisch soms zeer ingewikkelde materies rationeel te beslissen? Gepleit werd dat de wetgever, in algemene termen, de belangenafweging tussen de sociale, economische en ecologische aanspraken zou doen. Dit zou kunnen door de grenzen vast te leggen waarbinnen de administratie kan werken.

*Computercriminaliteit*, een vorm van witte-boordcriminaliteit, doch die de laatste jaren ook meer en meer als een soort van «korte broek»-criminaliteit opgang maakt, kan slechts zeer zelden worden ontdekt. De reden hiervan is de vaak grote lichtzinnigheid en onkunde waarmee informatie (niet) wordt beveiligd. Er werd dan ook gesteld dat minimumveiligheidsnormen dwingend zouden moeten worden opgelegd. Dit kan natuurlijk door bestaande juridische begrippen zoals diefstal, valsheid in geschrifte, oplichting, gebruik van valse sleutels «ruim» te interpreteren. Het kwam de rapporteurs wenselijker over nieuwe, specifieke wetgeving in te voeren zoals dit in de USA en Frankrijk het geval is.

Hoewel in België literatuur, rechtspraak maar ook reglementering nagenoeg geheel ontbreken worden er in toenemende mate medische experimenten uitgevoerd.

De belangrijkste gedragsregelen voor België op dit vlak zijn te vinden in hoofdstuk 8 van de Code van geneeskundige plichtenleer van de Nationale Raad van de Orde der Geneesheren (1975), richtlijnen van de Commissie medische ethiek van het Fonds voor geneeskundig wetenschappelijk onderzoek (1983) en «deontologische

regels inzake experimenten op mensen» van de Nationale Raad van de Orde van Geneesheren (1984). Internationale gedragsregelen vindt men in de Verklaring van Helsinki (1964), herzien in Tokio (1975) en Venetië (1983).

Het medisch experiment kan opgedeeld worden in drie fasen, nl. het opzetten van het experiment, de uitvoering ervan en de evaluatie van de resultaten.

Elk van deze fasen heeft eigen voorwaarden waaraan voldaan moet zijn opdat het experiment juridisch aanvaardbaar kan zijn. De voornaamste voorwaarden zijn die waaraan bij het uitvoeren van het experiment voldaan moet zijn zowel t.a.v. van het experiment zelf (wetenschappelijk; noodzakelijk; adequaatheid; proportionaliteit; relatieve onschadelijkheid), de experimentator (deskundigheid; onafhankelijkheid), de proefpersoon (wie mag proefpersoon zijn: patiënt, gezonde, minderjarige, stervende, foetus, embryo?; toestemmingsvereiste; informatieplicht) als t.a.v. de promotor en onderzoeker.

De nieuwe medische *bevruchtingstechnieken* (kunstmatige inseminatie, buitenlichamelijke bevruchting, embryodonatie, draagmoederschap) doen heel wat juridische problemen rijzen.

Allereerst met betrekking tot het statuut van het menselijk genetisch materiaal. Een overeenkomst hierover is niet mogelijk zolang het semen of de eicel niet afgescheiden is van het menselijk lichaam: een dergelijke overeenkomst heeft immers een oorzaak strijdig met de openbare orde en de goede zeden. Zodra afscheiding gebeurd is, ontstaat er een overdraagbaar eigendomsrecht op dit genetisch materiaal. Een afstand is dan mogelijk mits het om niet gebeurt. Afstand met baat wordt als strijdig met de goede zeden beschouwd.

De tijdelijke afstand van sperma aan een spermabank kan worden gekwalificeerd als een bewaargevingscontract.

De meest prangende problemen doen zich voor m.b.t. de afstamming van het na aanwending van een medisch-genetische techniek geboren kind. De rapporteur was evenwel niet van mening dat de tijd rijp is voor een wettelijke regeling ter zake, behoudens dan wat betreft de kunstmatige inseminatie die op heden een relatief belangrijk maatschappelijk fenomeen is. Hoewel in België, in de ons omringende landen en binnen de Raad van Europa initiatieven genomen zijn in de richting van een basisregeling, bestaat een wetgeving over K.I. alleen nog maar in Zweden.

De krachtlijnen van een basisregeling over kunstmatige inseminatie zouden, aldus de rapporteur, moeten zijn: het is een medische behandeling die alleen maar zou mogen worden uitgevoerd in bepaalde instituten en dan nog alleen maar ter bestrijding van infertiliteit (niet voor rasverbetering); er zouden waarborgen moeten worden ingebouwd dat alle belanghebbenden wel degelijk instemmen met de K.I.; de afstand van genetisch materiaal moet om niet gebeuren en de geheimhouding moet verzekerd zijn.

De rapporteur is evenwel geen voorstander van een strakke regeling van de categorieën rechthebbenden op de aanwending van medisch-genetische technieken: de behandelende geneesheer zal moeten handelen naar eigen inzicht en met als criterium het belang van het kind.

Onder het C-thema, *Europeesrechtelijke aspecten van technologie*, werd door de verschillende rapporteurs het Europees technologiebeleid onder de loupe genomen.

Aansluitend op de titel waaronder dit colloquium plaatsvond, werd gesteld dat het dikwijls een illusie is te geloven dat technologie zoekt naar recht. Heel vaak dient het recht op zoek te gaan naar die sectoren van de wetenschap en techniek die pogen te ontsnappen aan het recht.

Met betrekking tot *technologietransfers* werd erop gewezen dat juridische normen van belang zijn om een evenwicht tot stand te brengen tussen de eisen van de deelnemende bedrijven, om de door hen mede gefinancierde en tot stand gebrachte onderzoeksresultaten te beschermen en te exploiteren, en de eis van de Gemeenschap, nl. de resultaten zo breed mogelijk ter beschikking stellen van de industrie. Dit probleem rijst in het bijzonder in het kader van de door de Gemeenschap gefinancierde programma's voor onderzoek en ontwikkeling. Daarnaast zijn zowel rechtsregelen die de effectieve toepassing van technische normen garanderen noodzakelijk, dit ten einde de mededinging in deze sector te bevorderen, als een aantal juridische beschermingsmaatregelen, wil men de door de Europese bedrijven ontwikkelde technologieën ook op buitenlandse markten een minimumbescherming bieden. Gedacht werd aan

markten zoals de V.S., waar men reciprociteit eist als voorwaarde om de bescherming ook aan buitenlandse producten te verlenen.

Van de juristen wordt in dit kader verwacht dat zij hun verbeelding zouden gebruiken om de hinderpalen te ontwijken die door het politiek besluitvormingsproces (blokkering van het beleid in de Raad van Ministers door nationale reflexen) en de institutionele remmen (de unanimiteitsregel in toepassing van art. 100 EEG-Verdrag) worden gesteld aan de technologische ontwikkeling en het technologiebeleid.

Hier werd verwezen naar de «Cassis de Dijon»-doctrine, ontwikkeld door het Hof van Justitie van de EG, en de mogelijkheid om private standaardisatieovereenkomsten tussen Europese bedrijven te sluiten die van het kartelverbod van art. 85 uitgezonderd kunnen worden door een individuele of groepsvrijstelling.

Aangaande de Europeesrechtelijke bescherming van technologie ontstond zich een discussie omtrent de vraag in welke mate de rechtspraak nieuwe beschermingsvormen voor technologie tot stand kan brengen, wanneer de wetgever hierin te kort schiet. In het bijzonder in welke mate de Europese rechtspraak van het Hof van Justitie het gebrek aan harmonisatie tussen nationale wetgevingen kan verhelpen, in het licht van de vrijwaring van de gemeenschappelijke markt.

Allereerst werd gewezen op het artificieel en relatief rechtsonzeker karakter van jurisprudentiële oplossingen. Er werd vastgesteld — en door sommigen betreurd — dat de uitholling van de wettelijke industriële beschermingsrechten door jurisprudentieel optreden reeds volop aan de gang is. Ter illustratie werd de verschuiving van octrooirechten naar auteursrechten inzake de bescherming van computersoftware aangehaald, waardoor geen aanvraag van de houder en geen erkenning van overheidswege vereist is. Evenmin wordt er een tegenprestatie van de houder verwacht inzake publicatie van zijn uitvinding. Volgens een zeer goed geplaast waarner mag men dan ook verwachten dat de — tot op heden relatief stabiel gegroeide — rechtspraak van het Hof van Justitie inzake de toepassing van de artt. 30-36 op industriële eigendomsrechten, met de opkomst van nieuwe technologieën en beschermingswijzen aan rechtszekerheid zal inboeten. Dat deze rechtsonzekerheid in hoog technologische sectoren bijzonder hinderend kan zijn, hoeft geen betoog. Het is derhalve de taak van de *jurist* de oplossingen, mogelijkheden en beperkingen die uit de rechtspraak i.v.m. bescherming en exploitatie van technologie volgen, om te zetten in bruikbare informatie voor de ondernemer. In vele gevallen zou het echter de taak van de *wetgever* zijn om de leemten aan te vullen, in het bijzonder de bescherming op Europees vlak uit te bouwen ten einde compartimentering van markten, door het bestaan van verschillende nationale wetgevingen te vermijden.

Er werd diep ingegaan op de nieuwe *groepsvrijstelling inzake octrooilicentieovereenkomsten*, waaruit de duidelijke bekommernis van de Commissie blijkt om via het kartelrecht bij te dragen tot een Europees industriebeleid dat erop gericht is nieuwe technologieën aan te trekken en de verspreiding ervan binnen Europa te bevorderen. Met deze groepsvrijstelling werd een evenwicht nagestreefd tussen de fundamentele eis van het vrij verkeer van goederen in de Gemeenschap en de noodzaak om exclusieve rechten van licentiegevers en -nemers op nieuwe technologieën te beschermen, met het oog op het garanderen van de rendabiliteit van de investeringen in de beginperiode van de exploitatie.

Wat de *andere industriële eigendomsrechten* (auteurs- en kweekersrechten) en *know-how* betreft, wenst de Commissie pas een aangepaste regeling uit te werken, zodra zij in deze domeinen een voldoende beschikkingspraktijk heeft ontwikkeld, zoals overigens door de Raad wordt geëist. De bijzondere problemen die joint-ventures stellen, nopen de Commissie ertoe deze problematiek niet via een groepsvrijstelling, maar via individuele schikkingen op te lossen.

De nieuwe *groepsvrijstelling R & D-samenwerkingsovereenkomsten* trekt de liberale interpretatie, zowel door de Commissie als door het Hof, van de regelen vervat in art. 85, § 1 en 3, door, maar definieert terzelfder tijd de voorwaarden en beperkingen waaraan deze houding gebonden is. Het hoofdobjectief van deze recente groepsvrijstelling is immers toelaten dat bedrijven, in het kader van art. 85, § 3, met een voldoende rechtszekerheid samenwerken op het vlak van onderzoek en ontwikkeling. Dit evenwel enkel op voorwaarde dat alle partijen, zonder beperkingen, de resultaten kunnen exploiteren en dit ongeacht de wijze waarop het eigen-

domsrechtelijk statuut van deze gemeenschappelijke resultaten geregeld wordt.

De Commissie blijft derhalve slechts oog te hebben voor het economisch resultaat: het researchprogramma moet samen uitgevoerd worden en de resultaten (ook vroegere octrooien i.v.m. achtergrondkennis) moeten aan partijen ter beschikking staan voor exploitatie. Met dit in het achterhoofd is het voor de partijen uiteraard belangrijk vooraf bijzonder contractuele regelingen en verordeningen af te spreken.

De rechten van derden worden op tweeërlei wijze beschermd. Allereerst door een nieuwe oppositieprocedure die het de Commissie mogelijk maakt zeer snel in te grijpen bij de aanmelding van twijfelachtige, maar niet per se verboden, clausules in R & D-contracten. Daarnaast kan de Commissie het voordeel van de groepsvrijstelling intrekken, bv. wanneer ondernemingen hun machtspositie inzake research gaan misbruiken in strijd met art. 86 van het Verdrag. Deze laatste mogelijkheid biedt een grotere bescherming van de rechten van derden-ondernemers. Dezen worden immers bv. niet geïnformeerd over de gevoerde oppositieprocedure.

Dit colloquium van een uitzonderlijk gehalte kon slechts slagen dank zij de rapporteurs met hun opmerkelijke, heldere, goed gedocumenteerde en boeiende uiteenzettingen en dank zij de voorzitters en secretarissen van de diverse secties, die de mogelijkheid boden dit syntheserapport op te stellen.

De erkentelijkheid van de V.J.V. gaat ook uit naar alle deelnemers die door hun inbreng dit colloquium op een wetenschappelijk zeer hoog niveau brachten.

Piet Taelman

## BERICHTEN

### Universitair nieuws - Doctoraat

Aan de Rijksuniversiteit te Utrecht heeft mr. F.W. Grosheide op 21 mei 1986 in het openbaar ter verkrijging van de graad van doctor in de rechtsgeleerdheid een proefschrift verdedigd met de titel: "Auteursrecht op maat. Beschouwingen over de grondslagen van het auteursrecht in een rechtspolitieke context."

### 23e Congres van de Internationale Federatie der Vrouwelijke Juristen

De Internationale Federatie der Vrouwelijke Juristen houdt haar 23e congres te Brussel op 29 juni - 4 juli 1986

#### Programma:

- 29 juni: Registratie. Hotel Métropole,  
18.30 uur: bijeenkomst van de uitvoerende raad.
- 30 juni:  
14 - 17.30 uur: Commissie «Drugs».
- 1 juli:  
9.30 - 10.30 uur: «Verschillende nationaliteiten in één familie»; inleidingen door de professoren F. Rigaux (U.C.L.), K. Lenaerts (K.U.L.), Gothot en Mw. Liénard (Luik).
- 14 - 17.30 uur: Commissie «Prostitutie».
- 2 juli: Studiedag m.b.t. het Europees recht, aangeboden door de Commissie van de Europese Gemeenschappen  
21 uur: Ommegang.
- 3 juli:  
9.30 uur: Bezoek aan de musea voor oude kunst en voor moderne kunst  
12.15 uur: Lunch in het museum  
13.45 uur: Bezoek aan Brussel — Kasteel van Leefdaal-Leuven.
- 4 juli:  
9 - 12 uur: Algemene vergadering — Goedkeuring van de resolutie  
14 - 17 uur: Verkiezingen  
20 uur: Banket

Het Congres staat onder de Hoge Bescherming van H.M. de Koningin en van de minister van Justitie.

De zittingen van het congres hebben plaats in het Congressenpaleis. Deelnemingskosten: congressisten: 9.500 B.F. Begeleidende personen: 7.000 B.F. Dit bedrag kan worden gestort op nr. 310-0542974-54 van de Bank Brussel-Lambert, met mededeling: «Congres FIDA».

Voor nadere inlichtingen, kan men zich wenden tot mevrouw Anca Postelnicu, Langeveldstraat 64, 1180 Brussel. Tel.: 02/374.72.37.

#### Belgische Vereniging voor Bedrijfsjuristen

De Belgische Vereniging voor Bedrijfsjuristen (VZW) houdt op dinsdag 17 juni 1986 om 12.30 uur stipt, in het hotel Ramada, 38 Steenweg op Charleroi, te 1050 Brussel haar volgende lunchcauserie. Ditmaal in samenwerking met het Vlaams Pleitgenootschap. Meester Jan De Lat, advocaat bij de Balie van Turnhout, zal er spreken over «Franchising: een succesformule?».

Voor inschrijving kan men zich wenden tot de heer D. Pissoot (tel.: 02/234.06.11) voor 16 juni 1986, 11 uur.

#### Junior Management Programma te Gent

Volgend academiejaar organiseert het Interfacultair Centrum voor Management van de Rijksuniversiteit te Gent opnieuw het Junior Management Programma voor jonge kaderleden en ambtenaren, die hun basiskennis en beroepservaring willen aanvullen met een praktisch gerichte opleiding in management van een organisatie (bedrijf, overheidsdienst, non-profit organisatie).

Het programma loopt over drie academiejaren (twee jaar les en een jaar projectwerk).

Een universitair diploma en een paar jaar ervaring in het beroepsleven zijn vereist. De kandidaten worden onderworpen aan een toelatingsexamen dat plaats heeft op 10 juli en 18 augustus 1986 (naar keuze).

Inlichtingen en inschrijvingsformulieren voor het toelatingsexamen zijn te verkrijgen bij het Interfacultair Centrum voor Management, Sint-Pietersnieuwstraat 49, 9000 Gent (tel. 091/25.63.53).

## ERRATA

#### De omschrijving van de feiten in dagvaarding en verwijzingsbeslissing

In de noot van P. Arnou onder het vonnis van de Correctionele Rechtbank te Brugge van 5 november 1984 (*R.W.*, 1985-86, 2571) is een gedeelte van de tekst van de eerste zin van nr. 15 (kol. 2580) weggefallen. Er moet gelezen worden:

«15. In de marge hiervan kan nog opgemerkt worden dat de stelling van het geannoteerde vonnis iets te ruim is wanneer men stelt dat de dagvaarding als dagstelling ter uitvoering van een verwijzingsbeschikking geen meerdere of andere feiten mag aanhangig maken dan deze die het voorwerp van de verwijzingsbeslissing hebben uitgemaakt.»

#### De betuiging van informaticafraude. Naar een nieuw informatierecht

In de titel van de in nr. 36 verschenen bijdrage van Serge Gutwirth (kol. 2459 e.v.) moet het woord «Informaticarecht» worden vervangen door «Informatierecht».

In de tweede zin van de tweede paragraaf (kol. 2459) is een zinsdeel weggefallen. De juiste tekst luidt: «De groeifactor van computerfraude lijkt inderdaad recht evenredig te zijn met deze van computergebruik. Dit blijkt uit een aantal algemeen bekende spectaculaire fraudes en de resultaten van empirisch onderzoek naar de omvang van het fenomeen».

## TIJDSCHRIFTEN

#### De Verzekering, 1985

nr. 2, mei-augustus

Kruihof, R., De vergoeding van extra-patrimoniale schade bij inbreuk op andermans lichamelijke integriteit; Thys, H., Het retentierecht van de niet-betaalde verzekeraar; L.V.G., noot onder Arbh. Brussel, 5 maart 1984 (arbeidsongeval — herziening — voorwaarden — deskundigenonderzoek — onafhankelijkheid van de deskundige); L.V.G., noot onder Arbrb. Luik, 29 november 1984 (arbeidsongeval — herziening — nieuw feit — dragen van een protheseapparaat, niet te voorzien op het ogenblik van de homologatiebeslissing); L.V.G., noot onder Cass., 17 december 1984 (arbeidswegongeval — belangrijke omweg — geen vergoeding wegens gebrek aan overmacht); J.R., noot onder Luik, 3 november 1983 (WAM-verzekering — afzonderlijke straffen voor overtredingen van het verkeersreglement en dronkenschap achter het stuur — geen vaststelling van het oorzakelijk verband tussen deze overtredingen en de schade — regresvordering van de verzekeraar); Thys, H., noot onder Kh. Tongeren, 30 april 1984 (faillissement van verzekeringsmakelaar — niet-doorstorting van de geïnde premies — schuldvordering van de verzekeraar: wijze van schuldverdeling); Thijs, H., noot onder Antwerpen, 17 mei 1984 (faillissement van verzekeringsmakelaar — retentierecht van de verzekeraar — schuldvergelijking na faillissement); J.R., noot onder Vred. Brugge, 21 mei 1984 (verzekering burgerlijke aansprakelijkheid exploitatierisico — voorwaarden — schade aan een afsluiting door een beladen vrachtwagen); X., noot onder Antwerpen, 26 juni 1984 (WAM-verzekering — privé-garage — ongeval op rivé-terrein — begrip «openbare weg»); J.R., noot onder Brussel, 17 oktober 1984 (WAM-verzekering — verzwijging van twee vorige schadegevallen — nietigheid); J.R., noot onder Cass., 12 december 1984 (WAM-verzekering — begrip «vervangingsvoertuig»).

#### Vlaams tijdschrift voor Gezondheidsrecht, 1985-1986

nr. 1, september-oktober

Nieuwenhove, M., Euthanasie; Debaille, R., De onderwerping aan de sociale zekerheid (R.S.Z.) van de geneesheer-specialist in opleiding (G.S.O.); Nys, H., en T'Jonck, R.-M., Kroniek van het gezondheidsrecht (wetgeving, rechtspraak, rechtsleer, parlementaire vragen en antwoorden, feiten en kronieken, boekbesprekingen, mededelingen).

nr. 2, november-december

Dekker, G.V.C., Mental Health Act 1983 in Engeland en Wales; Nys, H., en T'Jonck, R.-M., Kroniek van het gezondheidsrecht (wetgeving, rechtspraak, rechtsleer, parlementaire vragen en antwoorden, feiten en kronieken, boekbesprekingen, mededelingen).

#### Algemeen fiscaal tijdschrift, 1985

nr. 10, oktober

Siebens, H., Waardeverminderingen op vorderingen; Dierick, W., Samenwerking tussen fiscus en parket; Torfs, J. en G., Vergoedingen na ongeval en de successierechten.

nr. 11, november

Cougnon, J., De holdingvennootschap; Hinnekens, L., Internationale leningen en het F.B.B.

nr. 12, december

Kleijnens, G., Bevrijdende roerende voorheffing; Hinnekens, L., Internationale leningen en het F.B.B.; Jaaroverzicht 1985.

#### Annales de droit de Louvain, 1985

nrs. 2-3

Huys, M., Le nouveau droit des sociétés anonymes; Horsmans, G., en T'Kint, F., Les apports, le capital et l'augmentation de capital; Coppens, P., Pluralité de fondateurs, Réunion des actions en une main, Durée de la société; Van Ommeslaghe, P., Le maintien du capital des sociétés anonymes; Keutgen, G., L'information des actionnaires; Benoit-Moury, A., Le droit transitoire et les sanctions.